

О.Ю. Єрмаков, А.О. Ярковий, В.В. Назорний

**ПРАКТИКУМ
З ОСНОВ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
В ЕКОНОМІЦІ**

**Національний університет біоресурсів і
природокористування України**

***О.Ю. Єрмаков,
А.О. Ярковий,
В.В. Нагорний***

**ПРАКТИКУМ
З ОСНОВ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В
ЕКОНОМІЦІ**

**Рекомендовано Національним університетом біоресурсів і
природокористування України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних
закладів**

Київ – 2017

УДК 001.891 (076.6)
ББК 72 я 7
Є 75

Рекомендовано Національним університетом біоресурсів і природокористування України (протокол № 4 від 26 жовтня 2016 р.)

Рецензенти:

Котикова О.І. - д.е.н., професор;
Малік М.Й. - д.е.н., професор, академік НААН України;
Савчук В.К. – д.е.н., професор

Єрмаков О.Ю., Ярковий А.О., Нагорний В.В.

Є 75 Практикум з основ наукових досліджень в економіці: Навчальний посібник. За редакцією професора О.Ю. Єрмакова. – Київ: ЦП «Компринт», 2017. – 189 с.

У навчальному посібнику висвітлено структуру та загальний зміст навчальної дисципліни «Основи наукових досліджень в економіці», наведено практичні завдання для самостійної роботи студентів, викладено теоретичні відомості з курсу, висвітлено форми та методи контролю за вивченням дисципліни за модульно-рейтинговою системою оцінювання знань для студентів економічних спеціальностей «Економіка», «Фінанси, банківська справа та страхування», «Облік і оподаткування» ОС «Бакалавр» денної та заочної форми навчання.

Для студентів, аспірантів та викладачів вищих навчальних закладів економічного профілю.

ISBN

© Єрмаков О.Ю., Ярковий А.О.,
Нагорний В.В., 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	6
ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	9
МОДУЛЬНА СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	10
ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	11
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. МЕТОДОЛОГІЯ І МЕТОДИ ЕКОНОМІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	16
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1. Наука і наукове дослідження	16
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2. Основи методології наукових досліджень	23
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3. Загальні методи наукових досліджень	25
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4. Спеціальні методи наукових економічних досліджень	30
КОРОТКІ ТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ ЗА ТЕМАМИ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ЕКОНОМІЦІ» (МОДУЛЬ I)	32
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО МОДУЛЮ I	91
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II. ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ЕКОНОМІЦІ	93
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5. Організація наукового дослідження ...	93
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6. Інформаційне забезпечення наукових досліджень в економіці	100
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 7. Підготовка і оформлення наукових робіт	105
ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8. Бакалаврська і магістерська роботи, як кваліфікаційні дослідження	107
КОРОТКІ ТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ ЗА ТЕМАМИ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ЕКОНОМІЦІ» (МОДУЛЬ II)	111
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО МОДУЛЮ II	152
САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТА	154
КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЗНАТЬ НА ЕТАПАХ ПРОМІЖНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ОЦІНКИ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ	155
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАЛІКУ	156
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ	160
ГЛОСАРІЙ	170
РЕКОМЕНДОВАНА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ЛІТЕРАТУРА	181
ДОДАТКИ А –Л	185

ВСТУП

В умовах інтенсивного зростання обсягів науково-технічної інформації, швидкозмінності й оновлення системи наукових знань виникає нагальна потреба в якісно новій теоретичній підготовці висококваліфікованих фахівців економічного профілю, здатних до самостійної творчої роботи в умовах ринкових відносин, впровадження у виробництво наукоємних технологій тощо.

Актуальність навчальної дисципліни «Основи наукових досліджень» полягає в тому, що зростання вимог до вищої професійної освіти вимагає якісно нового теоретичного і методичного забезпечення науково-дослідницької діяльності в галузі економіки.

Мета даної дисципліни полягає у висвітленні теоретичних основ науки, питань методології, методики, технології та організації науково-дослідницької діяльності в економіці, тобто теоретичного й практичного підґрунтя для ефективного проведення наукових досліджень студентами економічних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти.

Вивчення даної дисципліни базується на діалектичному методі пізнання та загальноекономічних законах і має тісний зв'язок з такими дисциплінами, як філософія, економічна теорія, мікроекономіка, макроекономіка, економіка підприємства, економіка праці, економіка галузей національного господарства, організація і планування виробництва, менеджмент, статистика та аналіз, іншими економічними науками тощо.

Основними формами вивчення даної дисципліни є: лекції, практичні заняття, а також самостійна робота студентів.

Завданнями курсу є: формування у студентів теоретичних знань і практичних навичок з методології, методики, технології та організації науково-дослідницької діяльності в економіці з широким використанням навчально-методичної та додаткової наукової літератури.

Закріплення знань забезпечується шляхом виконання передбачених навчальною програмою завдань. В основу практичних занять покладена робота студентів по індивідуальних завданнях під керівництвом викладача.

Підсумковим видом контролю знань є залік за тестовими технологіями відповідно до програми навчальної дисципліни.

В результаті вивчення даної дисципліни студенти повинні знати:

- основи наукознавства і методик наукових досліджень конкретних проблем;
- основи методології і методи економічного дослідження;
- основи організації наукових досліджень в економіці в цілому та аграрній сфері зокрема;
- особливості підготовки і оформлення наукових робіт економічного профілю.

На підставі одержаних знань студент повинен вміти:

- активізувати творче мислення;
- володіти фундаментальною, загальнонауковою, конкретно-науковою методологією та економічними методами дослідження з метою забезпечення реалізації в навчальному процесі принципів об'єктивності в оцінці економічних фактів, явищ, подій;
- опанувати методи і прийоми наукового розв'язування задач, пов'язаних із впровадженням новітніх досягнень для підвищення ефективності господарської діяльності аграрних підприємств;
- раціонально організовувати інтелектуальну працю;
- навчитися розробляти наукові проблеми, писати наукові статті, роботи, застосовуючи при цьому нові інформаційні технології та програмне забезпечення;
- навчитися узагальнювати результати наукових досліджень, моделювати експерименти та превентивно визначати напрями досліджень;

- здійснювати апробацію, впроваджувати та розраховувати економічну ефективність результатів наукових досліджень.
- сприяти реалізації знань, навичок, творчого мислення в навчальному процесі, навчально-дослідницької та подальшої науково - дослідницької діяльності майбутніх спеціалістів - економістів.

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ЕКОНОМІЦІ»

Галузь знань, напрям підготовки, спеціальність, освітній ступінь		
Освітній ступінь	<i>Бакалавр</i>	
Спеціальність	<i>051 - «Економіка» 071 «Облік і оподаткування» 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»</i>	
Характеристика навчальної дисципліни		
Вид	Вибіркова	
Загальна кількість годин	90	
Кількість кредитів ECTS	3	
Кількість змістових модулів	2	
Курсовий проект (робота) (якщо є в робочому навчальному плані)	-	
Форма контролю	Залік	
Показники навчальної дисципліни для денної та заочної форми навчання		
	денна форма навчання	заочна форма навчання
Рік підготовки	3,4/2СТ	3/2СТ
Семестр	5-8	5-6
Лекційні заняття	15 год.	6 год.
Практичні, семінарські заняття	15 год.	6 год.
Лабораторні заняття	-	-
Самостійна робота	60 год.	78 год.
Індивідуальні завдання	-	-
Кількість тижневих годин для денної форми навчання:	2 год.	4 год.

**МОДУЛЬНА СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ЕКОНОМІЦІ»**

Змістовий модуль		Тема	
№ з/п	Назва	№ з/п	Назва
1.	Методологія і методи економічного дослідження	1.1	Наука і наукове дослідження
		1.2	Основні положення наукової методології
		1.3	Загальні методи наукових досліджень
		1.4	Спеціальні методи економічних досліджень
2.	Основи організації наукових досліджень	2.1	Організація наукового дослідження
		2.2	Інформаційне забезпечення наукових досліджень
		2.3	Підготовка і оформлення наукових робіт
		2.4	Бакалаврська і магістерська роботи як кваліфікаційні дослідження

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ЕКОНОМІЦІ»
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАНЯТТЯ
ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І.
МЕТОДОЛОГІЯ І МЕТОДИ ЕКОНОМІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Тема 1. Наука і наукове дослідження

Питання лекції: Загальнотеоретичне поняття і предмет науки «Основи наукових досліджень в економіці». Основна мета та завдання наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності. Предмет і сутність науки та її головна функція. Понятійний апарат, зміст та класифікація наук. Наукова ідея та способи її вираження. Наукова діяльність її види та функції. Класифікація основних галузей наук.

Організація наукової діяльності в Україні. Науково-педагогічні працівники та наукові школи. Державне регулювання науково-технічної діяльності в Україні. Міжнародна науково-технічна співпраця.

Тема 2. Основні положення наукової методології

Питання лекції: Поняття про методологію наукових досліджень. Основні функції методології. Загальна і часткова наукова методологія. Методика наукових досліджень. Діалектичний підхід в економічних дослідженнях. Принципи наукової методології. Загальнонаукові та спеціальні принципи, закони, категорії і методи.

Тема 3. Загальні методи наукових досліджень

Питання лекції: Основні групи загальних методів.

Емпіричні методи дослідження: спостереження та його різновиди, порівняння, узагальнення, вимірювання та експеримент.

Теоретичні методи дослідження: узагальнюючі (сходження від абстрактного до конкретного, ідеалізація, формалізація, аксіоматичний метод) та часткові (визначення, опис та інтерпретація).

Методи, які використовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівнях дослідження: абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, моделювання, історичний та логічний підходи.

Тема 4. Спеціальні методи економічних досліджень

Питання лекції: Поняття “Економічне дослідження”. Вибір теми, формування цілей дослідження та гіпотези, складання програми, збір фактів та приведення їх у певний порядок, теоретичні узагальнення, перевірка теоретичних висновків та розробка заходів з використання їх на практиці.

Методи збору інформації: безпосереднє спостереження, опитування, фотографування, хронометраж.

Методи обробки інформації: зведення і групування даних, розрахунок відносних і середніх величин, показники варіації, розробка таблиць, графічний метод, побудова динамічних рядів і розрахунок індексів.

Методи проведення аналітичної роботи: економіко-статистичний метод, метод порівняння, монографічний метод, абстрактно-логічний метод, метод ланцюгових підстановок, метод елімінування, кореляційно-регресійні методи.

Методи планових розрахунків і обґрунтувань: балансовий метод, метод техніко-економічних розрахунків, розрахунково-конструктивний метод, нормативний метод, метод варіантних наближень, програмно-цільовий метод.

Методи прогнозування: метод експертних оцінок, метод екстраполяції, методи економіко-математичного моделювання.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II.

ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Тема 5. Організація наукового дослідження

Питання лекції: Сутність та основні етапи організації досліджень.

Науковий та науково-прикладний результат. Наукові та науково-технічні роботи: фундаментальні та прикладні дослідження, науково-технічні розробки, науково-технічні послуги.

Класифікація наукових досліджень залежно від джерел фінансування, сфери використання, видів дослідження, тривалості наукових розробок, складу досліджуваних якостей об'єкту, методів дослідження, місця проведення та ступеня їх важливості для економіки.

Види наукових досліджень: теоретичне, теоретико-експериментальне та експериментальне.

Основні етапи наукових досліджень. Визначення наукового напрямку дослідження, наукової проблеми та формулювання теми дослідження. Попередня розробка теоретичних положень (обґрунтування теми, актуальність, новизна, визначення об'єкту і предмету дослідження, формування мети і завдання). Збір, систематизація та вивчення інформації (опрацювання літературних джерел). Розробка гіпотези. Визначення методики та методів дослідження. Складання робочого плану. Збір та опрацювання інформації (обчислення, групування, зведення у таблиці, побудова графіків, розробка логічних схем тощо). Письмове викладення матеріалів дослідження. Обговорення ходу та результатів дослідження, консультації з керівником, рецензування. Розробка висновків і пропозицій. Впровадження результатів дослідження. Правила оформлення результатів наукових досліджень.

Тема 6. Інформаційне забезпечення наукових досліджень

Питання лекції: Роль інформації у наукових дослідженнях її види та принципи формування. Наукова, науково-технічна, економічна та статистична

інформація. Система інформаційного забезпечення наукового дослідження, її структура та зміст. Професійно-інформаційна комунікація та її види. Достовірність інформації, результатів і висновків, та методи її доказу. Актуальність та релевантність інформації. Інформаційна єдність.

Класифікація джерел наукової інформації: монографія, збірники наукових праць, періодичні видання, спеціальні випуски науково-технічних видань, технічні та технологічні стандарти, результати наукових досліджень, навчальна література. Наукові фахові та цитовані видання. Наукометрична база даних. Первинні та вторинні наукові документи. Обробка наукової інформації.

Тема 7. Підготовка і оформлення наукових робіт

Питання лекції: Наукова публікація: поняття, функції, основні види. Авторський аркуш. Обліково-видавничий аркуш. Структурні елементи наукової роботи: постановка проблеми, обрання теми дослідження, визначення основних методів дослідження, анотація, оформлення наукової роботи, зміст, обробка даних, висновки, бібліографія. УДК та ББК. Методика підготовки та оформлення публікації. Методичні прийоми викладу наукового матеріалу. Техніка написання тексту.

Тема 8. Бакалаврська і магістерська роботи як кваліфікаційні дослідження

Питання лекції: Випускна кваліфікаційна робота студента (бакалаврська та магістерська). Загальна схема наукового дослідження. Мета і цілі випускних кваліфікаційних робіт. Вибір теми та порядок виконання випускної кваліфікаційної роботи: формулювання назви; складання пояснювальної записки до вибору теми; затвердження теми. Складання індивідуального і робочого планів. Структура, зміст та обсяг випускної кваліфікаційної роботи: загальні вимоги до оформлення; структура і зміст; вступна частина; основна частина; висновки та пропозиції; оформлення списку використаних джерел, посилань, додатків, таблиць та рисунків. Захист випускної кваліфікаційної роботи: відгук керівника; рецензія.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І.

МЕТОДОЛОГІЯ І МЕТОДИ ЕКОНОМІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Практичне заняття №1- Наука і наукове дослідження

Завдання №1

За допомогою структурно-логічної схеми (рис.1) та вищенаведеного теоретичного матеріалу: по-перше, сформулюйте визначення поняття «**наука**»; по-друге, розмістіть структурні елементи у відповідності до їх відношення, тобто які з нижче наведених елементів належать до «**Системи наукових знань**», а які до «**Наукової діяльності**»?

Рис. 1. Основні складові науки.

Завдання №2

Наповніть структурно-логічну схему (рис. 2) складовими, які включає в себе система істинних знань: теорії; ідеї; постановка (виникнення) проблеми; закони; формування теоретичних положень; гіпотези; побудова (залучення)

гіпотез; поняття; створення і впровадження нових методів дослідження; наукові методи; концепції; узагальнення результатів.

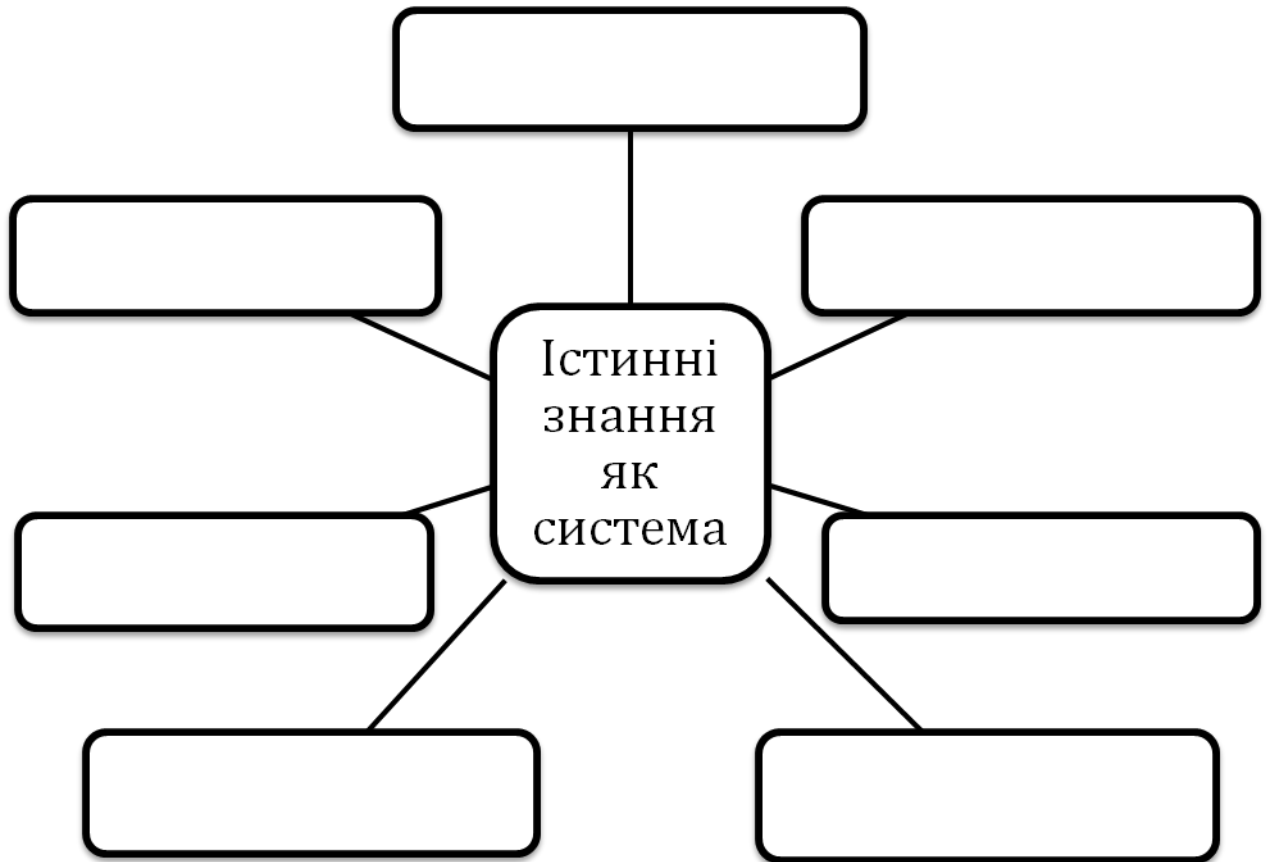

Рис. 2. Система істинних знань.

Завдання №3

1. Сформулюйте і впишіть у структурно-логічну схему (рис. 3) визначення поняття **“Наукові знання”** (рис.3).

2. За допомогою наведеної на рис. 3 структурно-логічної схеми розмістите надані визначення у відповідності до їх відношення:

а) ті, що не ґрунтуються на досвіді, а передують йому і вказують шлях здобуття наукових знань;

б) відрізняються неповнотою відповідності образу і об'єкту;

в) відображають повне, вичерпне відтворення узагальнених уявлень про об'єкт.

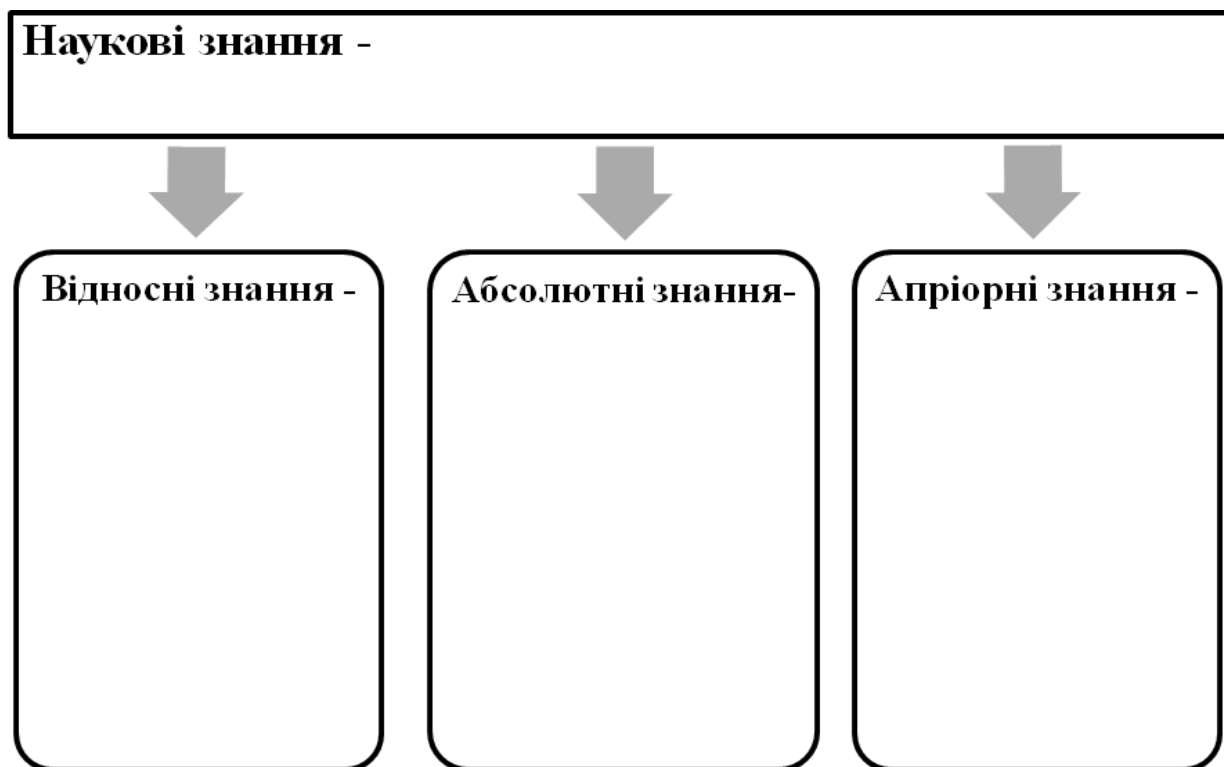

Рис. 3. Види наукових знань.

Завдання №4

1. Заповніть наведену на рис. 4 структурно-логічну схему назвами визначення основних етапів наукового дослідження.

2. Сформулюйте сутність визначень основних етапів наукового дослідження.

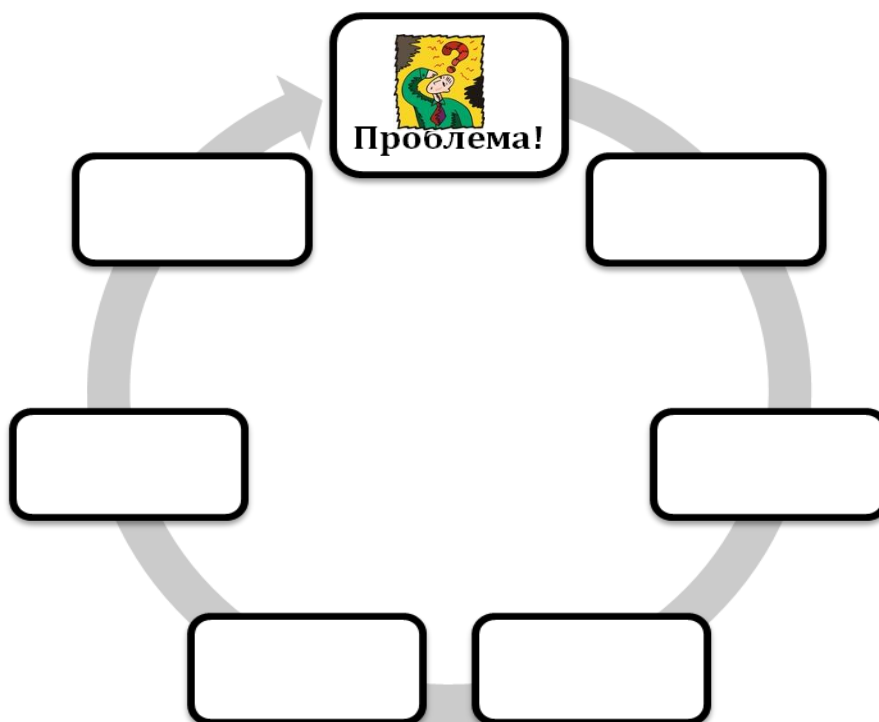

Рис. 4. Основні етапи наукового дослідження.

Завдання №5

1. В наведену структурно-логічну схему (рис.5) впишіть основні елементи, які формують структуру теорії.

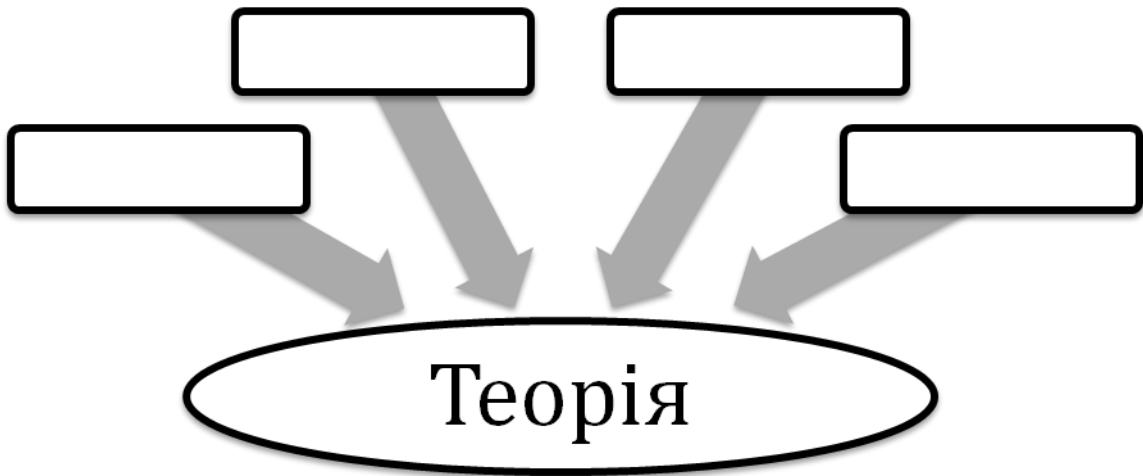

Рис. 5. Структура теорії.

2. Сформулюйте сутність основних елементів (рис.5), які формують структуру теорії.

Завдання №6

1. Заповніть наведену на рис. 6 структурно-логічну схему основними елементами, які належать до суб'єктів наукової діяльності.

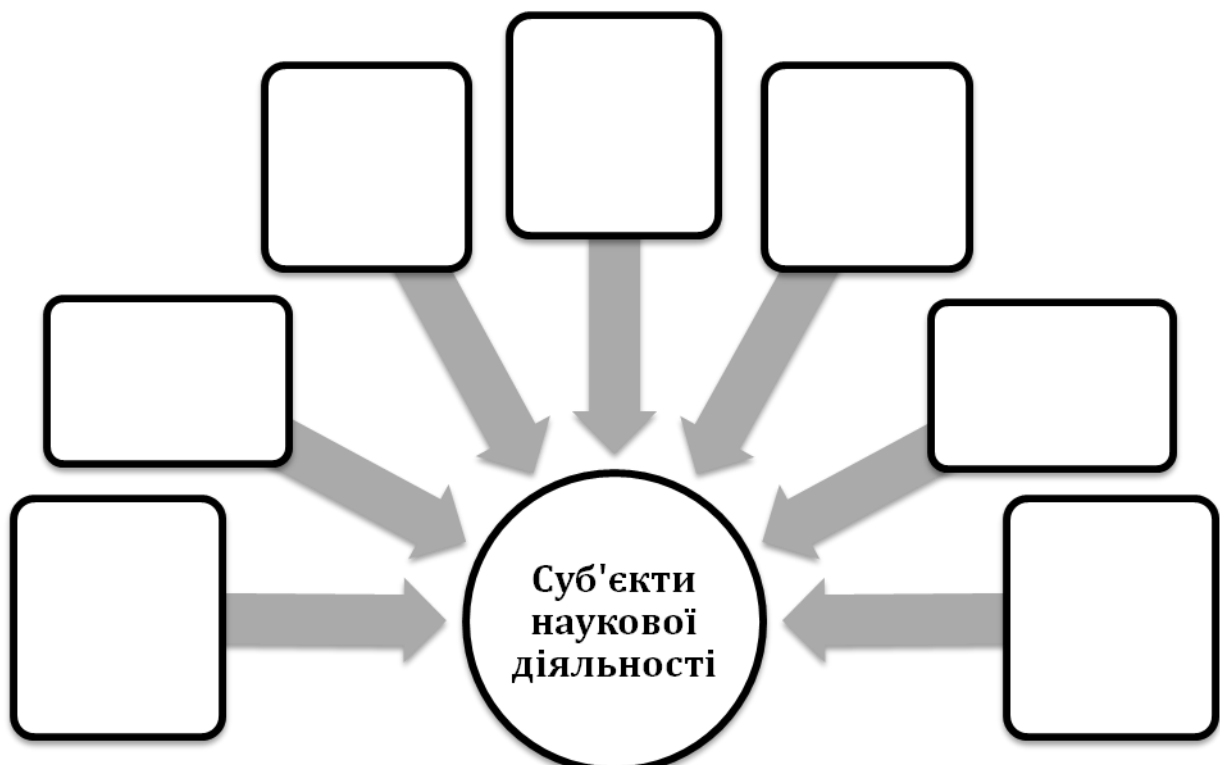

Рис. 6. Суб'єкти наукової діяльності

2. Надайте визначення основним етапам наукового дослідження.

Завдання №7

1. Наведіть визначення наступних понять: а) венчурний капітал; б) венчурний фонд; в) венчурний бізнес; г) венчурний інвестор; д) стартап.

2. Наведіть приклад роботи венчурного фонду в Україні та надайте коротку характеристику його діяльності.

3. За допомогою структурно-логічної схеми (рис.7) розмістіть надані визначення у відповідності до їх відношення:

а) має форму невеликого містечка (населеного пункту), в якому розташовані наукові і науково-виробничі комплекси;

б) компактно розташований комплекс, який може включати в себе наукові установи, вищі навчальні заклади і підприємства промисловості.

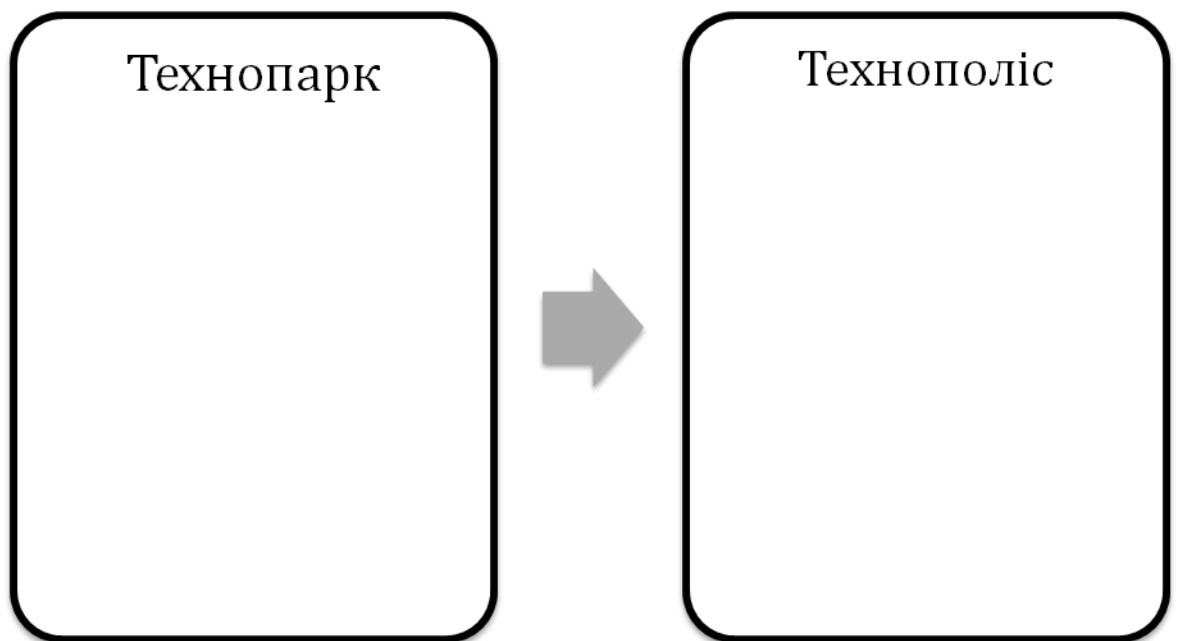

Рис. 7. Основні види науково-виробничих комплексів.

Завдання №8

1. Заповніть наведену структурно-логічну схему (рис.8) елементами, які визначають основні сектори української науки.

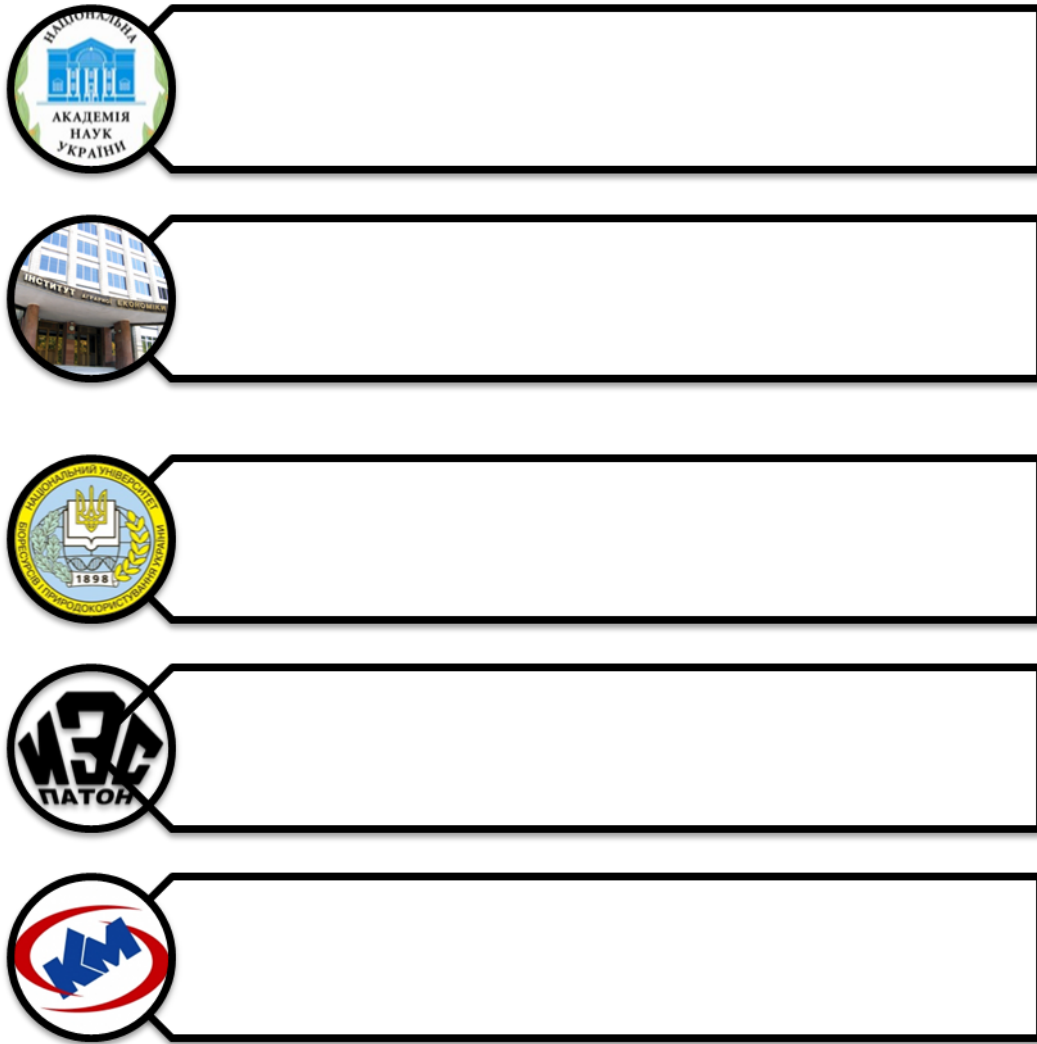

Рис. 8. Секторальна структура української науки

2. Надайте характеристику елементам, які визначають основні сектори української науки, згідно наведеної на рис. 8 структурно-логічної схеми.

Завдання для самостійної роботи на тему «Наука і наукове дослідження в Україні»

1. Опрацюйте 5-6 різноманітних джерел наукової інформації з таких питань: а) досягнення сучасної економічної науки України; б) невирішені завдання економічної науки; в) перспективи розвитку економічної науки.

2. На основі опрацювання інформаційних джерел і за результатами власного спостереження підготуйте доповідь за однією із запропонованих тем:

- «Сучасні проблеми розвитку економічної науки»
- «Досягнення сучасної науки (економічної науки) України»
- «Пріоритетні напрями розвитку української економічної науки».

Практичне заняття № 2 - Основи методології наукових досліджень

Завдання № 1

Із наведених в таблиці визначень оберіть те, яке відповідає сутності поняття "методологія наукового дослідження":

1	Сукупність принципів, методів, прийомів та процедур дослідження, що застосовуються в тій чи іншій спеціальній галузі знань.
2	Способи дослідження явищ, які визначають підхід до їх вивчення.
3	Накопичення фактів і методів та їх кількісне перетворення на нову теорію, систему знань.
4	Цілеспрямований процес активного відображення об'єктивного світу свідомістю людини.

Завдання № 2

1. Як Ви розумієте поняття «Методологія наукових досліджень»? Сформулюйте визначення цього поняття.

2. В чому полягають основні функції методології та наведіть їх. Як слід розуміти загальну і часткову наукову методологію.

3. Обґрунтуйте, з якою метою використовується діалектичний підхід в економічних дослідженнях.

Завдання № 3

1. В чому полягають принципи наукової методології, їх поділ на загальнонаукові та спеціальні принципи, закони, категорії і методи.

2. Обґрунтуйте, на яких принципах формується наукова теорія в економіці:

1	Цілісність, всебічність, системоутворюючі відносини, субординація, динамічність, випереджальне відображення.
2	Відповідності, обмежень, інваріантності, споглядання, доповнення, фальсифікаціонізму, простоти.
3	Наукова обґрунтованість, орієнтація на зростання кінцевих позитивних результатів, поєднання та узгодження перспективного і поточного, виявлення провідної ланки, контроль за виконанням планів наукових досліджень.
4	Універсального взаємозв'язку, діалектичного протиріччя, єдності якісного і кількісного, діалектичного заперечення та відбиття.

Завдання № 4

Користуючись нижченаведеною таблицею визначте і охарактеризуйте принципи наукової методології:

1	Цілісності, всебічності, системоутворюючих відносин, субординації, динамічності, випереджального відображення.
2	Відповідності, обмежень, інваріантності, споглядання, доповнення, фальсифікаціонізму, простоти.
3	Історизму, термінологічний, системності, суперечності, єдності якості й кількості, заперечення, розвитку, причинності (каузальності).
4	Вивчення і аналізу наукових праць відомих учених; узагальнення ідей науковців; проведення досліджень; аналіз концепцій у даній сфері наукової й практичної діяльності.

Завдання для самостійної роботи на тему «Основи методології наукового дослідження»

1. У запланованому економічному дослідженні визначити зміст: а) філософської методології, спрямованої на вирішення стратегічних завдань дослідження: концепції наукового пізнання, діалектичного методу, теорії наукової творчості; б) загальнонаукової методології, зокрема таких її принципів: історичного, термінологічного, системного, пізнавального, моделювання та ін.; в) конкретно-наукової методології шляхом звернення до загальновизнаних концепцій провідних учених у досліджуваній галузі економічної науки, а також тих дослідників, досягнення яких є загальновизнаними.

2. За допомогою системного каталогу бібліотеки визначити провідних учених і загальноновизнаних дослідників з обраної теми дослідження.
3. Узагальнити провідні ідеї науковців, які безпосередньо вивчали досліджувану економічну проблему.
4. Визначити професіоналів – практиків, які розробляли та реалізували на практиці свої ідеї, для вирішення досліджуваної проблеми

Практичне заняття № 3 - Загальні методи наукових досліджень

Завдання №1

За допомогою структурно-логічної схеми (рис.9) та нижченаведеного теоретичного матеріалу: а) розмістить структурні елементи у відповідності до їх відношення; б) які з нижче наведених методів належать до **Загальних методів наукових досліджень**?:

- 1) емпіричні методи;
- 2) методи обробки інформації;
- 3) методи планових розрахунків і обґрунтувань;
- 4) методи збору інформації;
- 5) теоретичні методи;
- 6) методи проведення аналітичної роботи;
- 7) методи прогнозування;
- 8) емпірично-теоретичні методи.

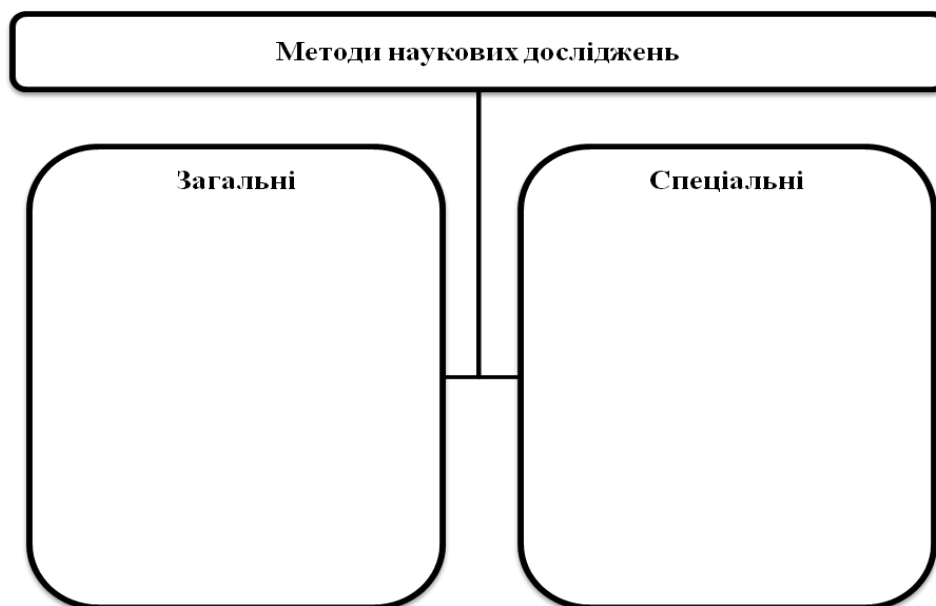

Рис. 9. Методи наукових досліджень.

Завдання № 2

Змістовно охарактеризуйте загальнонаукові методи наукових досліджень в економіці.

Завдання № 3

Згрупуйте перелічені методи наукових досліджень за категоріями (рис.10):

- 1) абстрагування;
- 2) абстрактно-логічний метод;
- 3) аксіоматичний метод;
- 4) аналіз;
- 5) балансовий метод;
- 6) безпосереднє спостереження (статистичне, бухгалтерське);
- 7) визначення;
- 8) вимірювання;
- 9) графічний метод;
- 10) дедукція;
- 11) економіко-статистичний метод;
- 12) експериментальний;
- 13) зведення і групування даних;
- 14) ідеалізація;
- 15) індукція;
- 16) інтерпретація;
- 17) історичний і логічний підходи;
- 18) кореляційно-регресійний;
- 19) метод варіантних наближень;
- 20) експертних оцінок;
- 21) екстраполяції;
- 22) елімінування;
- 23) ланцюгових підстановок;
- 24) порівняння;

- 25) техніко-економічних розрахунків;
- 26) економіко-математичного моделювання;
- 27) моделювання;
- 28) монографічний;
- 29) нормативний.
- 30) опис;
- 31) опитування;
- 32) побудова рядів динаміки;
- 33) показники варіації;
- 34) програмно цільовий;
- 35) розрахунково-конструктивний;
- 36) розрахунок відносних і середніх величин;
- 37) індексний;
- 38) розробка таблиць;
- 39) синтез;
- 40) спостереження (просте, співучасте);
- 41) сходження від абстрактного до конкретного;
- 42) узагальнення;
- 43) формалізація;
- 44) фотографія;
- 45) хронометраж.

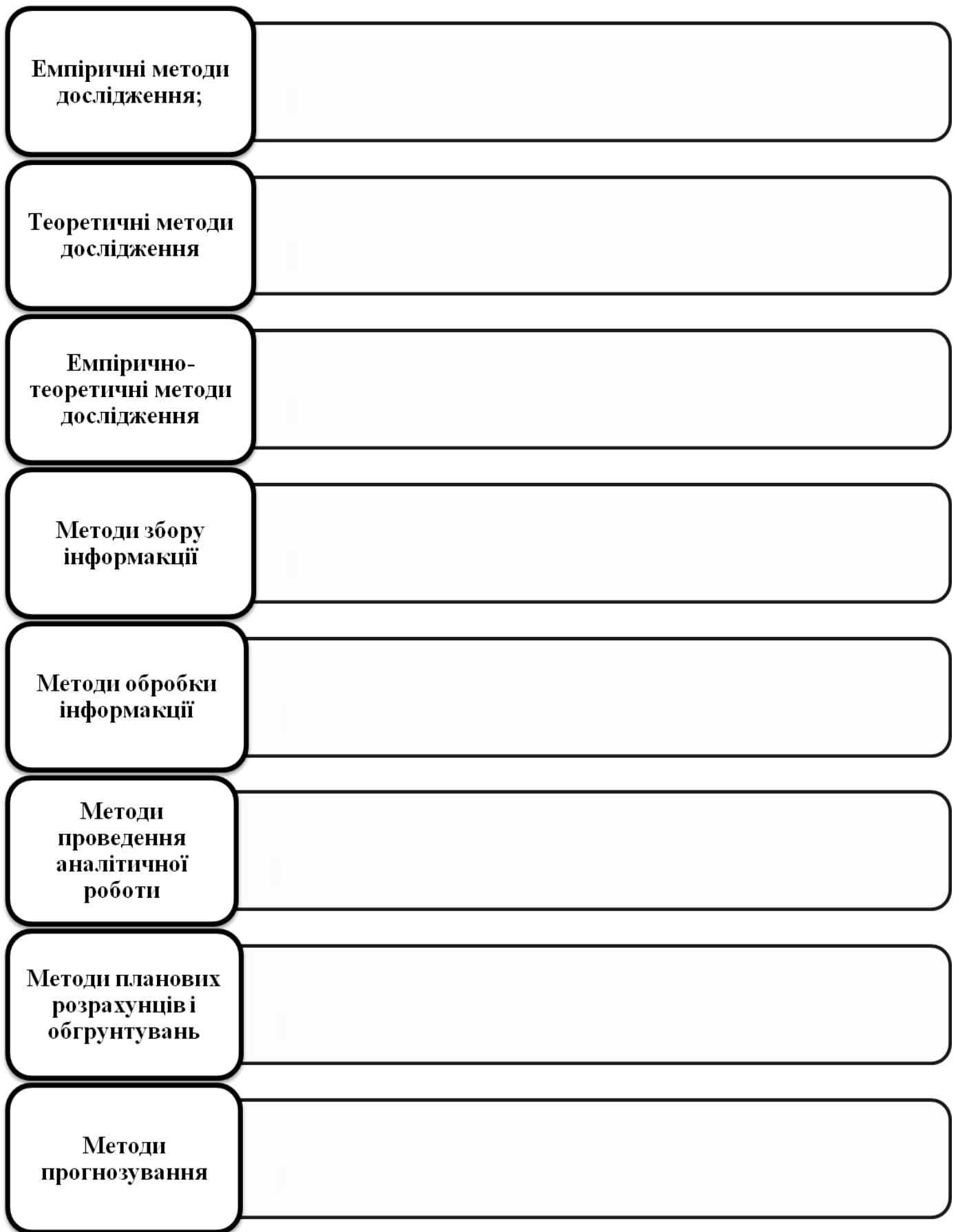

Рис. 10. Групування методів наукових досліджень

Завдання № 4

Обґрунтуйте, які з наведених в таблиці методів належать до методів наукового пізнання?

1	Статистико-економічні.
2	Загальнонаукові, конкретно-наукові і спеціальні.
3	Статистико-економічний, розрахунково-конструктивний, монографічний, економіко-математичний, експериментальний, абстрактно-логічний.
4	Монографічний, абстрактно-логічний, графічний, статистичний.

Завдання для самостійної роботи на тему «Основи методології наукового дослідження»

1. У запланованому економічному дослідженні визначити зміст: а) філософської методології, спрямованої на вирішення стратегічних завдань дослідження: концепції наукового пізнання, діалектичного методу, теорії наукової творчості; б) загальнонаукової методології, зокрема таких її принципів: історичного, термінологічного, системного, пізнавального, моделювання та ін.; в) конкретно-наукової методології шляхом звернення до загальноновизнаних концепцій провідних учених у досліджуваній галузі економічної науки, а також тих дослідників, досягнення яких є загальноновизнаними.
2. За допомогою системного каталогу бібліотеки визначити провідних учених і загальноновизнаних дослідників з обраної теми дослідження.
3. Узагальнити провідні ідеї науковців, які безпосередньо вивчали досліджувану економічну проблему.
4. Визначити професіоналів – практиків, які розробляли та реалізували на практиці свої ідеї, для вирішення досліджуваної проблеми.

Практичне заняття № 4 - Спеціальні методи наукових економічних досліджень

Завдання № 1

1. Охарактеризуйте методи збору інформації: безпосереднє спостереження, опитування, фотографування, хронометраж.
2. Визначте сутність і особливості застосування методів обробки інформації: зведення і групування даних, розрахунок відносних і середніх величин, показники варіації, розробка таблиць, графічний метод, побудова динамічних рядів і розрахунок індексів.

4. Завдання № 2

1. Надайте обгрунтовану відповідь як застосовуються методи проведення аналітичної роботи: економіко-статистичний метод, метод порівняння, монографічний метод, абстрактно-логічний метод, метод ланцюгових підстановок, метод елімінування, кореляційно-регресійні методи.
2. Охарактеризуйте методи планових розрахунків і обгрунтувань: балансовий метод, метод техніко-економічних розрахунків, розрахунково-конструктивний метод, нормативний метод, метод варіантних наближень, програмно-цільовий метод.
3. Опишіть особливості застосування таких методів прогнозування, як: метод експертних оцінок, метод екстраполяції, методи економіко-математичного моделювання.

Завдання № 3

1. В чому полягають завдання методу групування у наукових дослідженнях?
2. Охарактеризуйте балансовий метод та особливості його застосування в агроекономічних дослідженнях.
3. Для чого застосовуються економіко-математичні методи аналізу?

Завдання № 4

1. Яке призначення мають наступні моделі: а) статичні; б) динамічні; в) аналітичні?
2. Опишіть види економічного аналізу і за якими ознаками їх класифікують?
3. Що являють наступні складові графічного методу: а) графік; б) графічний образ; в) поле графіка?

Завдання № 5

1. Розкрити поняття кластерного аналізу та особливості його застосування в агроекономічних дослідженнях.

Контрольна робота на тему «Характеристика методів наукового дослідження»

1. Визначити та обґрунтувати теоретичні й емпіричні методи, які використовуватиме у власному дослідженні певної економічної проблеми.
2. Розробити програму власного спостереження за станом досліджуваної економічної проблеми.
3. Підготувати анкету для проведення письмового опитування з досліджуваної проблеми.

Короткі теоретичні відомості за темами дисципліни «Основи наукових досліджень в економіці» (модуль 1)

Тема 1. Наука і наукове дослідження

1.1. Наука як сфера людської діяльності. Наукова термінологія та понятійне мислення

Наука характеризується своєю багатогранністю, тому визначення і тлумачення поняття «наука» ґрунтується на її змісті та функціях у суспільстві. Так, з одного боку, наука - це сфера людської дослідницької діяльності, спрямована на створення і систематизацію нових знань про природу, суспільство, мислення і пізнання навколишнього світу. В іншому трактуванні, наука як сфера людської діяльності охоплює:

- 1) вчених з їх знаннями і здібностями, кваліфікацією і досвідом, з розподілом і кооперацією наукової праці;
- 2) наукові установи, експериментальне і лабораторне обладнання;
- 3) методи науково-дослідної роботи, поняттєвий і категорійний апарат, систему наукової інформації, а також усю систему наявних знань.

Як система знань наука включає не тільки фактичні дані про предмети оточуючого світу, людської думки та дії, а й певні форми та способи усвідомлення їх.

Отже, наука виступає як: по-перше, специфічна форма суспільної людської діяльності, основою якої є система знань; по-друге, процес пізнання закономірностей об'єктивного світу; по-третє, певний вид суспільного розподілу праці; по-четверте, процес здобуття знань та їх застосування.

Розвиток науки можна представити як процес, який відбувається від збору фактів, їхнього вивчення й систематизації, узагальнення й розкриття окремих закономірностей до побудови логічно стрункої системи наукових знань, що дозволяє пояснити вже відомі факти і спрогнозувати нові явища.

Метою науки є пізнання законів природи і суспільства, відповідний вплив на природу й отримання корисних для суспільства результатів.

Безпосередніми цілями науки є:

- 1) отримання знань про об'єктивний і суб'єктивний світ
- 2) усвідомлення об'єктивної істини.

Завдання науки полягають в наступному:

- 1) збір, опис, аналіз, узагальнення і пояснення фактів;
- 2) виявлення законів руху природи, суспільства, мислення і пізнання навколишнього світу;
- 3) систематизація отриманих знань;
- 4) тлумачення сутності явищ і процесів;
- 5) прогнозування подій, явищ і процесів;
- 6) встановлення напрямів і форм практичного використання отриманих знань.

Предметом науки є пов'язані між собою форми руху матерії або особливості їх відображення у людській свідомості. Саме матеріальні об'єкти природи визначають існування багатьох галузей знань.

Щодо знання, то це перевірений практичною діяльністю результат пізнання дійсності, адекватне її відбиття у свідомості людини. Саме процес руху людської думки від незнання до знання називають пізнанням, в основі якого лежить відтворення у свідомості людини об'єктивної реальності. У широкому розумінні - це взаємодія суб'єкта й об'єкта, результатом якого є нове знання про світ, відображення об'єктивної дійсності в свідомості людини в процесі її практичної діяльності (наукової чи виробничої).

Пізнання – це суспільно-історичний процес творчої діяльності людей, що формує їх знання, на основі яких виникають цілі і мотиви людської діяльності.

Достовірність наукових знань визначається не лише логікою, а перш за все обов'язковою перевіркою їх у практичній діяльності людей.

Функціями знання є: по-перше, узагальнення розрізнених уявлень про закономірності природи, суспільства і мислення; по-друге, збереження в

узагальнених уявленнях усього того, що може бути застосовано в практичній діяльності.

Основою, рушійною силою пізнання є практика, яка дає науці фактичний матеріал, що потребує теоретичного осмислення.

Практика є початком, вихідним пунктом і одночасно природним завершенням будь-якого процесу пізнання. Діалектика процесу пізнання виражається в протиріччі між обмеженістю людських знань і безмежною складністю об'єктивної дійсності, між суб'єктивною формою і об'єктивним змістом людського пізнання, в необхідності боротьби думок, що дозволяє шляхом логічного доведення і практичною перевіркою встановити істину.

Вся наука, людські пізнання спрямовані на досягнення достовірних знань, що відображають дійсність. Ці знання існують у вигляді законів науки, теоретичних положень, висновків, вчень, підтверджених практикою і існуючих об'єктивно, незалежно від праці та відкриття вчених.

Наука складає сутність людських знань. Розкриваючи закономірні зв'язки дійсності, наука виражає їх в абстрактних поняттях, схемах.

Оскільки в науці використовується багато понять, то потрібно розуміти значення цього слова. Вважається, що поняття - це форма мислення, яка відображає предмети в їх загальних та істотних ознаках. За ознаками один предмет відрізняється від іншого. Кожна істотна ознака є необхідною, а сукупність істотних ознак є достатньою умовою суттєвого визначення поняття.

Поняття - це думка, виражена в узагальненій формі, яка визначає суттєві і необхідні ознаки предметів та явищ і взаємозв'язки. Якщо поняття увійшло до наукового обігу, його позначають одним словом або використовують сукупність слів - термінів. Сукупність основних понять називають понятійним апаратом науки.

Термін - це слово або група слів, які позначають один-єдиний предмет або певну групу предметів і вживаються у даній науці з одним чітко

визначеним значенням і відповідним змістом. Сукупність термінів, які вживаються у тій чи іншій науці, становить її термінологію.

В науці як сфері людської діяльності вживають також висловлювання «конкретні та абстрактні поняття», «абсолютні і відносні поняття», «позитивні і негативні поняття», «загальні та одиничні поняття», «безвідносні і співвідносні поняття».

До конкретних належать поняття про конкретні предмети (машина, людина, тварина, підприємець тощо), а абстрактні - це поняття про властивості і відношення предметів (мужність, хоробрість, світлість, мудрість, підприємливість тощо).

Істинне наукове знання є об'єктивним, незалежним від праць і відкриттів учених. Разом із тим, наукове знання може бути відносним і абсолютним.

Абсолютні поняття виражають повний, не залежний від інших предметів зміст (наука, культура, мистецтво та ін.), а відносні - фіксують відношення одного предмета до іншого (викладач, студент тощо).

Відносне знання являє собою знання, яке є в основному правильним відображенням дійсності, але відрізняється деяким неповним збігом образу з об'єктом.

Абсолютне знання - це повне відтворення узагальнених уявлень про об'єкт, що забезпечує абсолютний збіг образу з об'єктом. Абсолютне знання не може бути відкинутим або зміненим у майбутньому.

На основі абсолютного знання формується базове знання. Базове знання - це знання структурних зв'язків та закономірностей розвитку соціальних процесів та явищ. Воно стабільне в часі і трансформується в конкретні знання залежно від змісту вирішуваних завдань. Базове знання завжди концептуальне, лежить в основі формування ключової компетентності.

Позитивні поняття є результатом узагальнення наявних ознак, тоді як негативні - відображують узагальнення відсутніх ознак предметів. За

сутністю відношень ці поняття суперечливі (студенти - не студенти, ринок - не ринок, прибуток - не прибуток тощо).

В загальному понятті мислиться два чи більше предметів, а в одиничних - лише один предмет.

Безвідносні поняття відображають предмет, з існуванням якого не пов'язується необхідне існування будь-яких інших предметів (закон, стіл, дерево тощо). Співвідносне поняття відображає предмети, існування яких немислиме без деяких інших предметів (викладач, студент, аудиторія тощо).

Зміст поняття складають всі його елементи, які можуть бути виділені у вигляді окремих понять. Зміст поняття в певній мірі збігається з його визначенням. У ньому можуть мислитися або ознаки однієї категорії речей, явищ дійсності, або ознаки предметів інших категорій, наприклад, категорій речі, властивості, відношення, часу, простору та ін.

Обсяг поняття - це всі інші поняття, для яких воно служить ознакою, головною їх частиною.

Зміст та обсяг поняття регулюються законом оберненого відношення, тобто чим ширший зміст поняття, тим вужчий його обсяг, і, навпаки, чим ширший обсяг поняття, тим вужчий його зміст. Тобто зміст поняття дає уявлення про його смислове значення, а обсяг - про його предметне значення. У цьому й полягає сутність закону оберненого відношення між обсягом і змістом поняття.

Сукупність всіх елементів науки знаходиться в тісному паралельному й (або) ієрархічному взаємозв'язку і створює чітко виражену систему об'єктивних знань про реальний світ – науку.

У широкому розумінні теорія означає комплекс поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на тлумачення і пояснення певних явищ. Таким чином, теорія - це найвища форма узагальнення і систематизації знань. Вона включає в себе всю сукупність абстрактних пізнавальних образів-уявлень, ідей, понять, концепцій, які обслуговують практичну діяльність людей. Теорія

виростає з практики і необхідна їй, а практика, у свою чергу, організується і спрямовується теорією.).

Існує кілька різних підходів до визначення сутності теорії: гносеологічний, логічний, методологічний.

Гносеологія - це теорія пізнання, що досліджує вихідні умови і загальні основи будь-якого дослідження. По суті вона є узагальненням результатів багатовікової історії, у процесі якої предметно-практична і духовна діяльність людини розширювала горизонт пізнання явищ у природі, суспільстві, мисленні.

Методологія є наукою про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності. Вона дає змогу усвідомити природу, принципи і методи, що лежать в основі пізнання дійсності та відтворення її в мисленні.

При розробці теорії визначальну роль відіграють такі моменти (етапи) наукового пошуку: виникнення ідей; формулювання принципів, законів, закономірностей, категорій; узагальнення наукових фактів; використання аксіом; висунення гіпотез; доведення теорем.

Розрізняють три основні типи наукових теорій:

1) емпіричні або описові теорії (її положення є узагальненням емпіричних даних, фактів);

2) математизовані теорії (їх сутність відображається математичними моделями); 3) дедуктивні теорії (в основу їх створення покладені спеціальні формально-логічні мови).

Наукова теорія повинна формуватись на наступних принципах. Першим серед них слід назвати принцип відповідності, який відображає кумулятивний характер наукового знання. Інколи принцип відповідності доповнюють принципом обмежень (заборон) або принципом неможливості. Згідно з ним закони природи і суспільства представляються як заборони, як вказівку на те, чого не може бути.

Принцип інваріантності проголошує об'єктивним все те, що залишається незмінним відносно трансформацій, що лежать в основі теорій.

Згідно з цим принципом теорія повинна будуватися на величинах і співвідношеннях, які є інваріантними відносно деяких груп перетворень. Система інваріантностей, що введена у теорію, виконує функцію ядра, навколо якого будується теорія.

Принцип споглядаємості формулюється як вимога щодо наукової теорії, згідно з якою у неї повинні фігурувати лише такі теоретичні положення і поняття, яким можна дати операційні визначення. Сучасна його трактування формулюється у вигляді вимоги принципової емпіричної перевіряємості хоча б наслідків, що випливають з теоретичної системи.

З принципом споглядаємості тісно пов'язаний принцип доповнення (при теоретичному вивченні деякого об'єкту необхідно користуватись парами понять, що взаємно доповнюють одне одного).

Принцип фальсифікуємості стверджує, що будь-яку теорію в принципі можна спростувати. У зв'язку з цим реакція на критичну аргументацію повинна бути адекватною. Реакція на критику є адекватною, якщо від теорії відмовляються при знаходженні контраргументів хоча б до одного з її наслідків. Нова версія фальсифікаціонізму пропонує критично оцінювати не окрему модифікацію, а всю серію припущень, що введені у теорію під впливом нової експериментальної інформації, разом з вихідною теорією.

Принцип простоти зосереджує увагу на такі якості теорії, як доступність її для розуміння і засвоєння, легкість оперування її математичним апаратом, привабливість. Прагнення до простоти є прагненням до оптимальності в організації теоретичних систем і пошуком більш інформативних форм відображення їх змісту.

Без теорії не можна зрозуміти факти, але і без фактів немає теорій (за винятком випадків редукції теорій). Здебільшого частина фактів, що становлять базис теорії, передують її створенню і встановлюється до і незалежно від даної теорії. Крім того, в основі одержання фактів звичайно лежать процедури досить універсального характеру, спільні для ряду теорій: виміри, логічні і статистичні методи, методичні нормативи тощо.

Наукові теорії мають певні функції. Основними функціями наукових теорій є:

- 1) пояснювальна (включає похідні висловлювання);
- 2) прогностична (теорія дозволяє робити екстраполяційні, аналітичні і синтетичні прогнози про нові факти, ефекти, явища);
- 3) системна (теорія завжди є упорядкованою системою знань);
- 4) інтеграційно-синтезуюча (теорія є інтегратором здобутих емпіричних знань, вона їх синтезує).

1.2. Сутність наукового пізнання. Основні складові наукових досліджень

Науково-дослідна діяльність спрямована на отримання і застосування нових знань, що може здійснюватись шляхом всебічного вивчення об'єкта.

Теорія пізнання є вченням про закономірності процесу пізнання навколишнього світу, методи і форми цього процесу, про істину, критерії і умови її доведення. Процес пізнання зводиться від живого спостереження до абстрактного мислення і від нього до практики.

Наукове пізнання - це дослідження, характерне своїми особливими цілями й завданнями, методами отримання і перевірки нових знань.

Принципи, умови, структуру, механізми, методи та форми пізнання, як відомо, досліджує гносеологія. Вихідними принципами пізнання є: об'єктивності, відображення, пізнаванності та практики.

Принцип об'єктивності вказує на визнання об'єктивного існування дійсності як об'єкта пізнання. Це означає, що перш ніж ставити запитання про можливість пізнання, потрібно з'ясувати питання про те, чи існує об'єкт пізнання.

Згідно з принципом пізнаванності, людські знання в принципі здатні адекватно відображувати дійсність, створювати за певними критеріями істинну картину цієї дійсності. Так, по-перше, процес пізнання в принципі не має меж, а, по-друге, він на кожному історичному етапі обмежений рівнем можливостей і потреб практики. Як відомо, питання про можливість пізнання

світу є другою стороною основного питання філософії, а саме - про відношення мислення до буття, свідомості до матерії, до природи.

Практика, як принцип пізнаваності, означає, що не можна зрозуміти сутності й смислу пізнавальної діяльності, не з'ясувавши природи людської діяльності. Саме вона, тобто практика є відправною точкою, основою процесу, кінцевою метою (результатом) пізнання і найважливішим об'єктивним критерієм істинності. Це пов'язано з тим, що пізнання має суспільний характер, який обумовлюється працею і мовою. Пізнання відображає реальну дійсність не прямо, а опосередковано, тобто через суспільно-практичну діяльність. Практика породжує потребу як в нових матеріалах, джерелах енергії та ін., так і в нових формах організації виробництва і праці, менеджменту тощо, а це в свою чергу стимулює розвиток пізнання. Таким чином, історичний розвиток практики є рушійною силою пізнання.

Щодо відображення, то його всезагальність відображення є властивістю матерії, що зумовлена універсальною взаємодією предметів і явищ. Відображення проявляється в якісно різних формах, кожна з яких відповідає певному ступеню організації й розвитку матерії. Існує певна ієрархія рівнів відображення:

- 1) відображення в неорганічній природі, пов'язане з механічними, фізичними, хімічними процесами;
- 2) відображення в органічній природі, пов'язане з подразливістю, чутливістю, психікою;
- 3) відображення у соціальних процесах, пов'язане з існуванням свідомості.

Таким чином, першою умовою розуміння сутності пізнання є визнання його відображувального характеру, тобто відображення об'єкта пізнання (того, що слід пізнати) суб'єктом пізнання (істоти, що має свідомість).

Суб'єктом пізнання у сучасній гносеології є не тільки система, яка отримує, зберігає, розробляє і переробляє інформацію. Це передусім

суспільно-історична істота, яка наділена свідомістю, здатна до цілепокладаючої, предметної, творчої діяльності. З даної точки зору суб'єктом пізнання, якщо брати його у всій повноті соціальних визначень і духовно-практичних характеристик, - є не тільки окрема людина, а й соціальна група, клас, суспільство, що уособлює ту чи іншу історичну епоху.

Однією з важливих функцій свідомості є пізнання людиною як суспільно-історичною істотою навколишнього світу і самої себе. Загальновизнаним є те, що люди не можуть жити, перетворювати природу без правильних знань. Пізнання - це такого роду функціонування людської свідомості, результатом якої є виникнення нових знань.

На відміну від практики, яка є матеріальною діяльністю, пізнання є ідеальною, духовною формою засвоєння людиною світу. Практика, як спосіб задоволення потреб людини, може бути успішною лише тоді, коли вона супроводжується творчим пізнанням об'єктів, їх моделюванням, їх перетворенням тощо.

Якщо науку розглядати з точки зору взаємодії суб'єкта і об'єкта пізнання, то вона включає в себе наступні елементи:

1) об'єкт (предмет) – те, що вивчає конкретна наука, на що спрямоване наукове пізнання;

2) суб'єкт – конкретний дослідник, науковий працівник, фахівець наукової організації, організація;

3) наукова діяльність суб'єктів, які використовують певні прийоми, операції, методи для пояснення об'єктивної істини і виявлення законів дійсності.

Раціональне пізнання - це опосередковане і узагальнене відображення в мозку людини суттєвих властивостей, причинних відносин і закономірних зв'язків між об'єктами та явищами. Воно сприяє усвідомленню сутності процесу, виявляє закономірності їх розвитку. Формою раціонального пізнання є абстрактне мислення, різні міркування людини, структурними елементами яких є поняття, судження, умовивід.

Наука як система знань має специфічну структуру, яка включає такі елементи, як: наукова ідея, гіпотеза, теорія, закон, судження, факти, концепції, парадокси, тощо.

Кожний елемент (форма пізнання) має свою специфіку. Особливо складний характер мають форми соціального пізнання. Головні його особливості в тому, що в соціальному пізнанні суб'єкт і об'єкт збігаються, відображення дійсності відбувається через інтереси людей, які можуть сприяти об'єктивному пізнанню, а можуть бути і серйозною перешкодою на шляху до нього. Соціальне знання має в основному ймовірний статистичний характер.

Наукове пізнання як оперативна діяльність включає в себе постановку проблеми, висунення гіпотез, збір фактів, розробку творчої ідеї, перевірку її практикою, розробку теорії, яка дає вирішення поставленої проблеми. Всі наукові методи пов'язані між собою. Об'єктивною основою усього є діалектика – між одиничним, особливим і загальним. Філософським методом сучасного наукового пізнання є матеріалістична діалектика, методологічна функція якої реалізується через систему категорій, принципів і законів. Діалектика осмислює реальний процес пізнання, розглядає науку в єдиному контексті суспільно-практичної діяльності і дозволяє оцінювати перспективи пізнавального процесу.

Типова логічна структура наукового дослідження може бути представлена у вигляді ланцюга такої послідовності: «проблема – гіпотеза – теорія».

Проблема, як відомо, – це знання про незнання. Для визначення послідовності розв'язання проблем необхідно їх класифікувати. Сучасні знання з логіки наукового пізнання дозволяють виділити п'ять гносеологічних принципів класифікації проблем: об'єктний, функціональний, структурний, екзистенціальний і часовий.

У відповідності з об'єктним принципом проблеми умовно поділяються на конструктивні, що відображають пошук за заздальгідь заданими

параметрами, і аналітичні, що відображають протиріччя суб'єкта з актуально існуючим невідомим об'єктом. Функціональний принцип дозволяє поділити проблеми на стратегічні (спрямовані на вирішення довготермінових глибинних завдань) і тактичні (спрямовані на розв'язання сьогоденних, дрібних ситуацій). Структурний принцип дає ключ до розуміння внутрішньо наукових (виникають у межах однієї науки) і комплексних (пограничних або міждисциплінарних) проблем. Екзистенціальний принцип дозволяє поділити проблеми на реальні і нереальні (псевдопроблеми). Нарешті часовий принцип класифікації підкреслює різницю між першочерговими і другорядними проблемами.

Щоб остаточно сформулювати проблему, по відношенню до неї потрібно виконати наступні дії:

- 1) здійснити відокремлення реальних проблем від псевдопроблем;
- 2) провести селекцію реальних проблем за критерієм необхідності їх розв'язання;
- 3) зробити відбір проблем за критерієм цінності результату, що очікується;
- 4) здійснити відбір проблем у відповідності з критерієм можливості їх розв'язання.

Ідея - інтуїтивне пояснення явищ без проміжної аргументації, без осмислення всієї сукупності зв'язків, на основі яких робляться висновки. Вона ґрунтується на вже існуючих знаннях, але виявляє непомічені закономірності. Наука виділяє два види ідей: конструктивні і деструктивні, тобто ті, що мають чи не мають значущості для науки і практики. З точки зору форми пізнання – це не тільки відображення об'єкту, його зв'язків, закономірностей, а й спрямування на перетворення дійсності. Вона а також поєднує істинне знання про дійсність і суб'єктивну мету її перетворення. Ідея у науковому пізнанні виконує наступні функції:

- 1) підсумовування досвіду попереднього знання;
- 2) синтезування знання у цілісну систему;

- 3) евристичного принципу для здобуття нових знань;
- 4) наукового пошуку нових шляхів і підходів розв'язання проблем;
- 5) прогнозування належного майбутнього;
- 6) спрямування пізнавальної діяльності людини на практичне перетворення дійсності згідно зі змістом наявного знання про майбутнє.

Наукова ідея являє собою нове, нетрадиційне пояснення явищ. Вона базується на вже накопичених знаннях і розкриває раніше не помічені закономірності. Свою матеріалізацію ідея знаходить у гіпотезі.

Гіпотеза - наукове припущення, висунуте для пояснення будь-яких явищ (процесів) або причин, які зумовлюють даний наслідок. Якщо гіпотеза співвідноситься з фактами, які спостерігаються, то в науці її називають теорією або законом. У процесі пізнання кожна гіпотеза перевіряється практикою, в результаті чого встановлюється, що наслідки, які випливають з гіпотези, дійсно співпадають з явищами, за якими ведуться спостереження, і ця гіпотеза не заперечує інші гіпотези, які вже є доведеними. До гіпотези висуваються певні вимоги, зокрема вона:

- 1) повинна підлягати дослідній перевірці;
- 2) має стосуватись якомога ширшого кола явищ;
- 3) повинна передбачати ще невідомі явища;
- 4) має бути логічно побудованою.

Гіпотеза є складовою теорії, як вихідний момент пошуку істини, яка допомагає економити час, цілеспрямовано зібрати і згрупувати факти.

Гіпотеза (як і ідея) має ймовірний характер і проходить у своєму розвитку три стадії: а) накопичення фактичного матеріалу і висунення на його основі припущень; б) формування гіпотези і обґрунтування на основі припущення прийнятної теорії; в) перевірка отриманих результатів на практиці і на її основі уточнення гіпотези.

За накопиченням нових фактів одна гіпотеза може бути замінена іншою тільки в тому випадку, коли ці факти не можна пояснити старою гіпотезою або вони їй суперечать. При цьому стару гіпотезу цілком не відкидають, а

тільки виправляють і уточнюють, тобто, гіпотеза – це форма наукового пізнання, за допомогою якої формується один з можливих варіантів розв'язання проблеми. Кожна гіпотеза повинна відповідати наступним вимогам: по-перше, діалектичному принципу розвитку, тобто розвиватися від моменту її усунення до перетворення у наукову теорію, бути результатом розвитку попереднього знання і підставою для виникнення нового знання; по-друге, діалектичному принципу взаємозв'язку і взаємообумовленості явищ, процесів дійсності, тобто враховувати вплив на будь-які елементи гіпотетичного знання теорій, концепцій, фактів суміжних галузей науки і практики; по-третє, загальнонауковому принципу відповідності, тобто спиратися на досягнення попереднього знання, включати його в якості базового або випадкового елемента у нове знання.

Гіпотеза є важливим елементом процесу пізнання дійсності. Вона необхідна досліднику тоді, коли набуті раніше знання не забезпечують розуміння сутності предмета, що вивчається, проте подальше його пізнання не можливе без хоча б якогось уявлення про цю сутність. Послідовність виникнення та розвитку гіпотез така. Спершу робиться певне припущення, яке впливає з результатів споглядання за предметом або явищем та нерозривно пов'язане зі старою системою знань. Потім це припущення стає підставою для побудови системи (моделі) та формулювання висновків. Останній етап роботи з гіпотезою - перевірка її правильності та зроблених з неї висновків, порівняння з сумою накопичених раніше знань. Гіпотеза може бути вірною або хибною, тому вона завжди має певний ступінь імовірності.

У міру виправлення і уточнення гіпотеза стає законом. Закон - це логічне, формалізоване та чітко сформульоване співвідношення між явищами об'єктивної дійсності, що характеризується як необхідне, істотне, стійке, повторюване та загальне. Формулювання закону є одним із шаблів у пізнанні людиною навколишнього світу, його сутності, єдності та взаємозв'язку. Але слід розуміти, що закон є досить абстрактним формулюванням, яке не може

охопити всього різноманіття дійсності. Конкретне явище завжди багатше, ніж закон. Водночас закон, нівелюючи індивідуальні, випадкові властивості та зв'язки, дає змогу людині охопити внутрішню сутність предметів і явищ.

Похідним від закону є поняття закономірності, певної впорядкованості подій, відносної постійності головних детермінуючих факторів. Іноді закономірності розглядають як сукупний результат дії багатьох законів. Можна також підходити до визначення цього поняття гносеологічно: закономірність як певна залежність між речами у процесі розвитку знань та набуття людиною конкретних і повніших відомостей переходить у категорію більш високого рівня - закон.

Закон виражає певний внутрішній суттєвий зв'язок явищ, процесів і особливостей матеріальних об'єктів. Наукові закони відображають стійкі, повторювані об'єктивні внутрішні зв'язки в природі, суспільстві і мисленні. Як правило, закони виражаються в формі певного співвідношення понять і категорій.

Наукові закони існують об'єктивно, незалежно від свідомості людей, як відбиття необхідних, суттєвих, внутрішніх відносин між властивостями речей або явищ, або різноманітними тенденціями їх розвитку. Вони не створюються людьми, а тільки відкриваються, формулюються таким чином, щоб відбивали реалії об'єктивного світу і були точним їх відображенням.

Для доведення закону наука використовує судження, що вже визнані істинами і з яких логічно випливає доведене судження. В деяких випадках у рівній мірі є доведені протиріччя у визнаних твердженнях. У такому разі говорять про парадокси в науці, що завжди свідчить про наявність помилок у логіці доказів або їх невідповідність у даній системі знань.

Парадокс у широкому розумінні - це твердження, яке різко відрізняється від загальноприйнятої думки, заперечення того, що є «безперечно правильним».

Парадокс у вузькому розумінні - це два протилежні твердження суджень, кожне з яких є переконливим доказом.

Парадоксальність є характерною рисою сучасного наукового пізнання навколишнього світу, що свідчить про необхідність удосконалення наукових теорій. Виявлення і вирішення парадоксів можливе при виключенні помилок у логіці доказів, удосконалення вихідних суджень у даній системі знань. Для виключення помилок у доказах слід керуватись законами формальної логіки, а саме: а)закону тотожності; б)протиріч; в)виключення третього і г)закону достатньої основи.

Теорія як складова наукового дослідження являє собою структуровану систему достовірних, глибоких та конкретних знань про дійсність, яка дає цілісне, синтетичне уявлення про закономірності та суттєві характеристики об'єкта пізнання. Це система узагальнених знань, пояснення тих чи інших сторін дійсності. До нової теорії висуваються такі вимоги:

- 1) адекватність наукової теорії об'єкта, що описується;
- 2) можливість замінювати експериментальні дослідження теоретичними;
- 3) повнота опису певного явища дійсності;
- 4) можливість пояснення взаємозв'язків між різними компонентами в межах даної теорії;
- 5) внутрішня несуперечливість теорії та відповідність її дослідним даним.

Структуру теорії формують наукові концепції, принципи, аксіоми, положення, факти.

Наукова концепція – це система поглядів, теоретичних положень, основних тверджень щодо об'єкта дослідження, які об'єднані певною ідеєю.

Розвиток науки починається від збору фактів, їх вивчення і систематизації, узагальнення і розкриття окремих закономірностей до логічної, зв'язаної, чіткої системи наукових знань, яка дозволяє пояснити вже відомі факти і передбачити нові.

Без систематизації і узагальнення, без логічного осмислення фактів не може існувати ні одна наука. Не дивлячись на те, що факти - це повітря

вченого, самі по собі вони ще не є наука. Факти стають складовою наукових знань тоді, коли вони виступають у систематизованому, узагальненому вигляді.

Факти систематизують і узагальнюють за допомогою простих абстракцій - понять, які і є важливими структурними елементами науки. Найбільш поширені поняття називають категоріями. Це найбільш загальні абстракції. Категорія у теоретичній економіці – це товар, вартість, ціна.

Важливе місце в науці займають принципи - вихідні положення, правило, що виникло в результаті об'єктивно осмисленого досвіду. Принципи можуть виступати у формі постулатів - ствердження попередніх доказів деяких наукових теорій, які приймаються в ній як вихідні і стають основою для теоретичних узагальнень.

Принципи, на відміну від законів, об'єктивно в природі не існують, вони спеціально створюються людиною в процесі систематизації знань як основи цієї системи. Вони є початковою формою систематизації знань.

Коли наукові знання не відкриті, людина може тільки описувати явища, збирати, систематизувати факти, але вона нічого не може пояснити і передбачити. На основі наукових фактів, принципів, понять, гіпотез, закономірностей будуються теорії і виводяться закони.

Важливими складовими знання є теореми і аксіоми - твердження про сутність і зв'язки предметів та явищ, що відрізняються характером дії і необхідністю теоретичного доведення.

Аксіома - це твердження певної теорії, яке при її деструктивній побудові приймається без доведення як вірне вихідне положення та кладеться в основу доведення інших тверджень. Зазвичай це відомі та очевидні істини, правильність яких підтверджена практикою.

Аксіоми, як правило, повинні: а) бути достатніми для виведення всіх інших тверджень теорії; б) не виводитись з інших аксіом; в) широко використовуватись для доведення теорем.

Теореми - це положення чи твердження, істинність яких встановлюють шляхом доведення (доказу), заснованого на аксіомах або доведених раніше положеннях.

Як і весь процес пізнання, теореми, аксіоми, закони, закономірності, гіпотези, ідеї, тобто всі складові загальної системи знань, оперують однозначно визначеними категоріями. Категорія є формою мислення, яка відображає універсальні властивості та співвідношення об'єктивної дійсності. По суті, категорії - це спосіб засвоєння конкретного і пізнання ще не виявлених і не усвідомлених елементів дійсності.

1.3. Класифікація наук. Наукове дослідження як форма розвитку науки

Форми існування матерії визначають існування багатьох галузей знання, які об'єднуються у три великі групи: природничі та технічні (фізика, хімія, біологія тощо), суспільні науки (економіка, філологія, історія та ін.) та наука про мислення (філософія, логіка, психологія тощо).

Для класифікації наук використовують методологічний, гносеологічний і логічний підходи. Методологічний підхід базується на взаємодії, взаємопроникненні та синтезі діалектичних, загальних і конкретно-наукових принципів класифікації, різних сфер пізнання і суспільної практики.

Методологічні принципи класифікації наук зумовлені природою відображених ними зв'язків - як зовнішніх, так і внутрішніх. Зовнішні зв'язки ґрунтуються на принципі координації, тобто узгодженості, відповідності, а внутрішні - субординації, або підпорядкованості.

Виходячи з гносеологічного підходу, принципи класифікації наук поділяються на об'єктивні і суб'єктивні. У першому випадку зв'язки наук виводяться зі зв'язків самих об'єктів, у другому ж вони залежать від здатності суб'єкта до абстрактного мислення.

З логічного погляду класифікація наук базується на виділенні різних сторін загального зв'язку між ними, врахуванні співвідношення загального і

часткового, абстрактного і конкретного за двома принципами - спаду загального і зростання конкретного.

Класифікація наук відбивається на структурі наукових установ, плануванні та координації досліджень у різних сферах науки, зв'язках між теоретичними, прикладними науками і практикою тощо.

Одним із основних завдань наукознавства є розробка класифікації наук, яка визначає місце кожної науки в загальній системі наукових знань і взаємозв'язок усіх наук.

Класифікація наук у наукознавстві виконує функції групування наукових знань в певні системи, що сприяє уніфікації науки, її міжнародним зв'язкам тощо.

Сучасна класифікація наук виражає взаємозв'язок природничих, технічних, гуманітарних наук і філософії. В основу такої класифікації покладено специфічні особливості вивчення різними науками об'єктів матеріального світу.

Класифікація фіксує (відображає) закономірні зв'язки між об'єктами, визначає їх місце і основні властивості в цілісній системі, є засобом збереження та пошуку інформації.

Рівень і характер зв'язку між науками визначається предметом, методом і умовами пізнання об'єктів, цілями і завданнями науки, їх практичним значенням та іншими факторами.

Метою класифікації наук є розкриття взаємного зв'язку між науками на основі певних принципів і відображення цих зв'язків у вигляді логічно аргументованого розміщення, групування сукупності наук в єдину систему знань і графічного відображення структури взаємозв'язку між ними в різній формі, зокрема, у вигляді таблиць.

За характером спрямованості і безпосереднього відношення до практики науки, як відомо, прийнято поділяти на фундаментальні і прикладні.

Завданням фундаментальних наук є пізнання законів, що управляють поведінкою і взаємодією базисних структур природи і суспільства. Сфера

проведення фундаментальних досліджень включає багато галузей наук. До них належать: велика група фізико-технічних і математичних наук (математика, ядерна фізика, фізика плазми, фізика низьких температур, кібернетика); хімія і біологія; велика група наук про Землю (геологія, геофізика, фізика атмосфери, води і суші); соціальні науки. Фундаментальні дослідження поділяються на вільні (чисті) і цілеспрямовані.

Вільні (чисті) дослідження, як правило, мають індивідуальний характер і очолюються визнаним вченим, що є керівником роботи. Характерною особливістю цих досліджень є те, що вони наперед не визначають певних цілей, але в принципі спрямовані на отримання нових знань і більш глибоке розуміння навколишнього світу.

Цілеспрямовані дослідження мають відношення до певного об'єкта і проводяться з метою розширення знань про глибинні процеси і явища, що відбуваються в природі, суспільстві, без урахування можливих галузей їх застосування.

Як вільні, так і цілеспрямовані фундаментальні дослідження можуть бути пошуковими.

Фундаментальні науки мають значну силу притягання, їх завдання знаходяться на межі між відомим і неочікуваним, у зв'язку з чим фундаментальні дослідження відрізняються невизначеністю кінцевого результату. Тому вибір конкретних шляхів фундаментальних досліджень часто визначається інтуїцією і досвідом вченого та внутрішньою логікою розвитку науки.

Щодо прикладних наук, то їх безпосередня мета полягає в застосуванні результатів фундаментальних наук при вирішенні пізнавальних і соціально-практичних проблем.

Прикладні науки можуть розвиватися з перевагою як з теоретичної, так і практичної проблематики. Так, на базі економічної теорії, яка є фундаментальною наукою, розвиваються мікро і макроекономіка,

економічний аналіз тощо. Усі ці науки можна віднести до теоретичної прикладної економіки.

Як правило, фундаментальні науки в своєму розвитку випереджають прикладні, створюючи для них теоретичну базу.

Класифікація науки є теоретичною основою для багатьох сторін практичної діяльності суспільства: організації і структури наукових закладів та їх взаємовідносин, планування науково-дослідних робіт та їх взаємозв'язку, особливо тих робіт, які мають комплексний характер; взаємозв'язку теоретичних досліджень з практичними завданнями національного господарства тощо.

Формою розвитку науки є наукове дослідження, тобто вивчення явищ і процесів, аналіз впливу на них різних чинників, а також вивчення взаємодії між явищами за допомогою наукових методів з метою отримання доведених і корисних для науки і практики рішень з максимальним ефектом.

Наукове дослідження являє собою цілеспрямоване пізнання, результатом якого виступають система понять, законів і теорій.

Метою наукового дослідження є визначення конкретного об'єкта і всебічне, достовірне вивчення його структури, характеристик, зв'язків на основі наукових принципів і методів пізнання, впровадження у виробництво отриманих корисних результатів.

Розрізняють дві форми наукових досліджень: фундаментальні та прикладні.

Фундаментальні дослідження - це наукова теоретична та (або) експериментальна діяльність, спрямована на здобуття нових знань про закономірності розвитку та взаємозв'язку природи, суспільства, людини.

Прикладними науковими дослідженнями є наукова і науково-технічна діяльність, спрямована на здобуття та використання знань для практичних цілей.

Наукові дослідження здійснюються з метою одержання наукового результату. Науковий результат - це нове знання, одержане в процесі

фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях наукової інформації.

Кожне наукове дослідження має об'єкт і предмет. Процес вибору об'єкта дослідження складний, оскільки значно впливає на цілеспрямованість і результативність наукового дослідження в цілому.

Науковцям потрібно враховувати особливості об'єкта дослідження, які безпосередньо впливають на організацію й ефективність дослідної роботи, а саме: 1) обов'язковість непізнаних якостей об'єкта на час виникнення «проблемної ситуації»; 2) динамічність об'єкта дослідження; 3) подільність об'єкта. Будь-яке завдання в зв'язку з наявністю багатьох властивостей об'єкта можна поділити на окремі відносно самостійні завдання, які вирішуються одними чи іншими методами і засобами дослідження в певному порядку.

Предметом наукового дослідження можуть бути причини виникнення процесу або явища, закономірності його розвитку, різноманітні властивості, якості тощо.

У процесі наукового дослідження виділяють такі етапи: виникнення ідеї; формування понять, тверджень; висунення гіпотез; узагальнення наукових чинників; доведення правильності гіпотез і тверджень.

Основою розробки кожного наукового дослідження є методологія, тобто сукупність методів, способів, прийомів та їх певна послідовність, що прийнята для наукового дослідження.

Наукове дослідження має розглядатися в безперервному розвитку, ґрунтуватися на зв'язку теорії з практикою. В наукових дослідженнях, як відомо, це вирішується за допомогою різних методів пізнання (спостереження, експеримент).

Теоретичні пізнавальні завдання формують таким чином, щоб їх можна було перевірити емпірично.

У вирішенні емпіричних і суто теоретичних завдань наукового дослідження важливу роль відіграють логічні методи пізнання, що

дозволяють на основі суджень, трактувань пояснювати явища і процеси, висувати різні пропозиції й ідеї, визначати шляхи їх вирішення.

Наукове дослідження проводиться для пояснення відомих і встановлення нових фактів. Воно набуває особливої цінності, якщо на отриманих результатах можна достовірно передбачити існування нових, ще не відкритих фактів.

Тема 2. Основи методології наукових досліджень

2.1. Поняття методології наукового економічного дослідження

У вітчизняній науковій літературі традиційно методологію розглядають як учення про науковий метод пізнання або як систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів дослідження. Найчастіше методологію тлумачать як теорію методів дослідження, створення концепцій, як систему знань про теорію науки або систему методів дослідження. Методику ж розуміють як сукупність прийомів дослідження, включаючи техніку і різноманітні операції з фактичним матеріалом.

Методологія виконує такі функції: по-перше, визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; по-друге, спрямовує, передбачає особливий шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета; по-третє, забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається; по-четверте, допомагає введенню нової інформації до скарбниці теорії науки; по-п'яте, забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; по-шосте, створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання.

У широкому розумінні методологія - це спосіб усвідомлення будови науки і методів її роботи, а у вузькому - сукупність принципів, методів, прийомів та процедур економічного дослідження (конкретна наукова методологія).

Методологія може бути загальною і частковою. Загальна методологія науки - це матеріалістична діалектика і теорія пізнання розвитку наукового знання в цілому. Часткова методологія базується на законах окремих наук, особливостях пізнання конкретних процесів. Вона виявляється в існуванні, з одного боку, теоретичних узагальнень і принципів цих наук, а з іншого — часткових методів дослідження.

Підґрунтям наукової методології є принципи універсального взаємозв'язку, діалектичного протиріччя, єдності якісного і кількісного, діалектичного заперечення та відбиття.

Виходячи з принципу всезагального взаємозв'язку, який потребує повного всебічного обліку зв'язків і залежностей об'єкта, наукове дослідження, щоб уникнути однобічності вивчення певного явища, має врахувати всі його суттєві аспекти і зв'язки. Недотримання цього принципу може стримувати розвиток науки, гальмувати вирішення її окремих проблем.

Діалектичне протиріччя є внутрішнім самозапереченням, яке передбачає одночасну єдність та антагонізм елементів і характеристик предметів або явищ.

Принцип єдності якості та кількості, або якісного і кількісного підходів, у наукових економічних дослідженнях полягає в тому, що взаємозалежність цих категорій визначається самою діалектичною природою буття, забезпечуючи розмаїття явищ: нагромадження кількісних змін приводить до виникнення нової якості. Якість і кількість є формою відображення та ступенями пізнання предметів і явищ у сфері їх безпосереднього буття. Категорія якість виражає притаманну речам специфічну визначеність, а кількість є відношенням якісно тотожних речей як дискретних одиниць певної множини. Обидва поняття є ступенями загального процесу пізнання, вихідним пунктом системи категорій. Якість і кількість діалектично тотожні: кількість є фактором, що зумовлює якість.

Сутність принципу діалектичного заперечення полягає в необхідності дотримання спадковості при переході від старого до нового, від попереднього

до наступного. Попереднє заперечується, але не абсолютно, а відносно, та не у всіх, а лише у визначених відношеннях.

Відповідно до принципу відображення людське пізнання є цілеспрямованим процесом активного відображення об'єктивного світу свідомістю людини у формі суб'єктивних ідеальних образів. Для дослідника важливе значення має виконання цього принципу. Розглядаючи пізнання як віддзеркалення об'єктивної реальності, дослідник обов'язково приходять до проблеми теорії пізнання. Пізнання складається з багатьох аспектів взаємодії людського мислення і об'єктивно існуючої природи, головний із яких - здатність мислення відображати об'єктивну дійсність. Уся пізнавальна діяльність ґрунтується на відображенні, яке пов'язує буття і свідомість.

Таким чином, методологія - це логічна організація наукової діяльності людини, що полягає у визначенні мети і предмета дослідження, підходів та орієнтирів у його проведенні, виборі засобів і методів, що визначають найкращий результат. Вона відіграє вирішальну, визначальну роль в успіху дослідницької діяльності.

2.2. Методологічні підходи в дослідженні економічних явищ та процесів

Підхід у науковому розумінні - це відправна точка, з якої дослідження починається і яка визначає його спрямованість щодо мети. Він може бути аспектним, системним і концептуальним.

Аспектний підхід являє собою вибір однієї грані проблеми за принципом актуальності або за принципом обліку ресурсів, виділених на дослідження. Так, наприклад, проблема розвитку персоналу може мати економічний аспект, соціально-психологічний, освітній та ін.

Системний підхід відображає більш високий рівень методології дослідження. Він вимагає максимально можливого врахування всіх аспектів проблеми в їх взаємозв'язку і цілісності, виділення головного і суттєвого, визначення характеру зв'язків між аспектами, властивостями і характеристиками.

Концептуальний підхід - передбачає попередню розробку концепції дослідження, тобто комплексу ключових положень, що визначають загальну спрямованість, архітекtonіку і спадкоємність дослідження.

Підхід може бути емпіричним, прагматичним і науковим. Якщо він в основному спирається на досвід, то це емпіричний підхід, якщо на завдання отримання найближчого результату, то прагматичний. Найбільш ефективним є, звичайно, науковий підхід, який характеризується науковою постановкою цілей дослідження і використанням наукового апарату в його проведенні.

Кожну конкретну науку, діяльність, об'єкт можна розглядати як певну систему, що має множину взаємопов'язаних елементів, компонентів, підсистем, визначені функції, цілі, склад, структуру.

До загальних характеристик системи відносять цілісність, структурність, функціональність, взаємозв'язок із зовнішнім середовищем, ієрархічність, цілеспрямованість, самоорганізацію.

Згідно з цим сформувалися відповідні методологічні принципи, які забезпечують системну спрямованість наукового дослідження і практичного пізнання об'єкта, а саме: цілісності; примату цілого над складовими частинами; ієрархічності; структурності; самоорганізації; взаємозв'язку із зовнішнім середовищем.

З позицій системного підходу можна розглядати будь-яку сферу суспільної діяльності. Орієнтація на системний підхід у дослідженні (структура, взаємозв'язки елементів та явищ, їх супідрядність, ієрархія, функціонування, цілісність розвитку, динаміка системи, сутність та особливості, чинники та умови) виправдана тоді, коли ставиться завдання дослідити сутність явища, процесу.

У системному дослідженні об'єкт, що аналізується, розглядається як певна множина елементів, взаємозв'язок яких зумовлює цілісні властивості цієї множини. Основний акцент робиться на виявленні різноманітності зв'язків і відношень, що мають місце як усередині досліджуваного об'єкта, так і у його взаємодії із зовнішнім середовищем. Властивості об'єкта як цілісної

системи визначаються не тільки і не стільки сумарними властивостями його окремих елементів чи підсистем, скільки специфікою його структури, особливими системотворчими, інтегративними зв'язками досліджуваного об'єкта.

Системний принцип дає змогу визначити стратегію наукового дослідження. В його межах розрізняють структурно-функціональний, системно-діяльнісний, системно-генетичний та інші підходи.

Сутність структурно-функціонального підходу полягає у виділенні в системних об'єктах структурних елементів (компонентів, підсистем) і визначенні їхньої ролі (функцій) у системі. Елементи і зв'язки між ними створюють структуру системи. Кожний елемент виконує свої специфічні функції, які "працюють" на загальносистемні функції. Структура характеризує систему в статиці, функції - у динаміці. Структуризація - засіб пізнання ступеня складності будь-якого об'єкта чи процесу на всіх рівнях (від макро- до мікро-), дослідження структури системи. Сутність процесу чи явища як системи виявляється в їхній структурі, однак реалізується в їхніх функціях (ролях, призначенні). Це дозволяє розглядати систему як структурно-функціональну цілісність, в якій кожний елемент (підсистема, компонент) має певне функціональне призначення, яке має узгоджуватися із загальними цілями системи в цілому. Рівень цілісності системи залежить від рівня відповідності її структури і функцій головній меті системи.

Розрізняють функціональну залежність (у математичному розумінні) і функціональне призначення (у соціальному розумінні) досліджуваних об'єктів. На основі останнього аспекту формується уявлення про соціальні функції системи. Функція є конкретизацією призначення системи, доводить доцільність існування об'єкта або процесу в межах цієї системи. Функція - це спосіб практичної реалізації призначення (цілі) системи.

У межах структурно-функціонального підходу досліджують сутнісно-функціональну, функціонально-генетичну та функціонально-логічну структуру системи. Перша з них виявляє субстанційні елементи, підсистеми

та компоненти системи, їх сутнісні зв'язки та основні функції. Друга - розкриває внутрішні закономірності розвитку і функціонування системи (від простого до складного, від нижчого до вищого, від генетично вихідного до генетично похідного, включаючи у "знятому" вигляді моменти попереднього при відносній самостійності). Третя - виявляє логічно можливі відношення між функціями системи: відношення переваги, домінування, супідрядності (основна і допоміжні функції); відношення функціональної рівнозначності або еквівалентності; відношення сполучення (поєднання) (комбінована функція) та ін. У результаті структурно-функціонального підходу створюються моделі (описові, математичні, графічні) досліджуваної системи.

Загальнонауковою методологією вивчення об'єкта дослідження є системно-діяльнісний підхід, який набув значного поширення в сучасних наукових розробках. Зазначений підхід указує на певний компонентний склад людської діяльності. Серед найсуттєвіших її компонентів: потреба - суб'єкт - об'єкт - процеси - умови - результат. Це створює можливість комплексно дослідити будь-яку сферу людської діяльності.

Зміст системно-генетичного підходу полягає в розкритті умов зародження, розвитку і перетворення системи.

Відносно новим фундаментальним методом пізнання є синергетичний підхід.

Сутність синергетичного підходу полягає в дослідженні процесів самоорганізації та становлення нових упорядкованих структур. Він реалізується в дослідженні систем різної природи: фізичних, біологічних, соціальних, когнітивних, інформаційних, екологічних та ін. Синергетичний підхід передбачає ймовірне бачення світу, базується на дослідженні нелінійних систем. Образ світу постає як сукупність нелінійних процесів.

В основі інформаційного підходу лежить принцип інформаційності, згідно з яким: інформація є універсальною, фундаментальною категорією; практично всі процеси та явища мають інформаційну основу; інформація є носієм смислу (змісту) всіх процесів, що відбуваються в природі

та суспільстві; всі існуючі в природі та суспільстві взаємозв'язки мають інформаційний характер.

У вузькому розумінні інформаційний підхід означає ефективне використання пізнавального потенціалу інформаційної діяльності, що розглядаються як сукупність процесів одержання, збирання, аналітико-синтетичної переробки, зберігання, пошуку та розповсюдження інформації (а також інших допоміжних процесів, які забезпечують ці основні процеси), що використовується комунікаційними посередниками (соціальними інститутами або людьми, які виконують посередницькі функції між джерелом інформації (автором твору чи документом) та його споживачами.

2.3.Методи як системоутворюючі елементи та їх взаємозв'язок у науковому дослідженні

Метод, як відомо, це спосіб досягнення мети в науці. Прийнято вважати, що метод є об'єктивним, оскільки дозволяє відображати дійсність і її взаємозв'язки, одночасно метод є й суб'єктивним, оскільки використовується певною людиною з її суб'єктивними властивостями.

Методи, які застосовуються у науковому дослідженні є його системоутворюючими елементами. Кожен системоутворюючий елемент чи метод характеризується наступними ознаками (детермінантами):

- 1) чіткість формулювання, тобто загальнозрозумілість методу;
- 2) цілеспрямованість, тобто підпорядкованість методу досягненню певної мети, розв'язанню певних конкретних завдань;
- 3) визначеність - сувора послідовність використання методу або ж іншими словами - максимальна його алгоритмізація;
- 4) результативність - здатність методу забезпечувати досягнення певної мети;
- 5) достовірність - здатність методу з великою ймовірністю забезпечувати отримання бажаного результату;

б) економічність - здатність методу добиватися певних результатів із найменшими витратами засобів і часу;

7) релевантність - здатність методу виокремлювати найголовніше із певного обсягу даних;

8) антикритицизм – здатність методу узагальнювати із існуючих досліджень найголовніше, не вдаючись до критики;

9) адетивність – здатність методу послідовно сприймати і аналізувати інформацію.

Існує ще одна дуже важлива вимога до методу пізнання - це відповідність методу об'єктові дослідження і рівню пізнання.

Важливим положенням у методології наукового дослідження є те, що кожен метод має бути теоретично обгрунтованим. Будь-яка категорія науки, її положення, закон набирають методологічного значення і навіть виконують функцію методу, коли у процесі пізнання стають засобами, що спрямовують дослідження конкретних об'єктів. Досить поширена така ситуація, коли теоретичні положення однієї науки використовуються у ролі методу в іншій науковій дисципліні. Для прикладу можна навести ряд положень математичної логіки для вираховання понять в економіці.

У науці використовується багато різноманітних методів, підходів і прийомів, які тісно між собою пов'язані логічно, структурно і у процесі дослідження, тобто утворюють систему. Системність методів полягає у наступному:

1) так, часто вони послідовно використовуються в одному і тому ж дослідженні. Наприклад, метод польових досліджень і моделювання. Спочатку дослідник вивчає об'єкт у польових умовах, отримує відповідну наукову фактичну інформацію, а після цього створює економічні моделі і експериментує з ними за допомогою математичної обробки даних, знятих у процесі досліджень (метод математичного моделювання);

2) застосовуються на різних рівнях дослідження — емпіричному (наприклад, метод аналогії, статистичні методи) й теоретичному (аксіоматико-дедуктивний, метод абстрагування тощо);

3) використовуються взаємопов'язано при переході від одного масштабу дослідження до іншого. Наприклад, при великомасштабному дослідженні застосовують картографічний метод, а при переході до середньомасштабного дослідження переходять до методу генералізації, що є засобом абстрагування від частковостей і виокремлення головного;

4) одні методи є формою виявлення (реалізації) інших, ширших за охопленням предметних областей чи засобів. Класичним прикладом цього можуть бути: математичний метод, який є одним із видів методу формалізації; або картографічний метод можна трактувати як одну із форм методу моделювання.

З філософської точки зору методи поділяються на: загальнонаукові (тобто для всіх наук); конкретно-наукові (для певних наук); спеціальні або специфічні (для конкретної науки).

Загальнонаукові методи - це такі засоби і прийоми (чи їх сукупність), які з тими чи іншими модифікаціями використовуються в усіх чи майже в усіх науках з урахуванням особливостей конкретних об'єктів дослідження. Наприклад, сюди належить метод моделювання чи такі логічні засоби, як аналіз і синтез, індукція і дедукція.

Щодо конкретно-наукових методів, то це методи, які використовуються в окремих науках чи в генетично пов'язаних або об'єднаних спільністю об'єктів дослідження групах. Наприклад, метод калькуляції належить до конкретно-наукових, оскільки використовується лише в економіці. Тоді як балансний метод може застосовуватися у декількох близьких за певною ознакою дисциплінах (наприклад, у регіональній економіці та економічній географії). Він теж належить до конкретно-наукових, але не спеціальних, а міждисциплінарних.

У теоретичних дослідженнях важливо свідомо використовувати принципи, категорії і закони діалектики.

Найважливішими принципами діалектики є принципи руху і розвитку, взаємозв'язку і взаємозумовленості, причинності тощо. Вони не заміняють собою загально- чи конкретно-наукових методів, а переломлюються через них, проявляються при їх використанні.

Світоглядним є принцип руху, зміни, розвитку, який конкретизувався у принципі історизму. Іншими словами, його використання дістало назву історичного методу. Застосування цього методу вимагає розглядати кожную систему як таку, що у своєму розвитку проходить ряд етапів (стадій): виникнення (зародження), становлення, розвинутого функціонування, перетворення в інший якісний стан.

Важливу роль в науці відіграють принципи взаємообумовленості, взаємозв'язку, причинності. Передусім дослідник має бачити поняття зв'язку у контексті трьох філософських категорій: речі - властивості - відносини. Зв'язки належать до категорії відносин. Зв'язок явищ і речей у часі лежить в основі генетичного підходу, що дає змогу розкрити походження об'єктів.

Особливо важливим є принцип причинності, згідно з яким одні явища зумовлюють появу, розвиток чи функціонування інших.

Для визначення поняття закону суттєво важливою є категорія зв'язків, визначальна для розуміння різного виду, типу і масштабу комплексів і систем (національний, територіально-виробничий, господарський, соціально-економічний, агропромисловий та інші комплекси, системи розселення, транспортні, енергетичні та інші територіальні системи).

Що стосується категорії (принципу) причини і причинності, то якщо є причина, то є і наслідок, який зумовлюється даною причиною. Проте в реальності (як і в поняттях) вони можуть мінятися місцями: наслідок стає причиною. Класичним прикладом у цьому є те, що територіальна система господарства є причиною формування відповідної їй системи розселення. Вона ж, у свою чергу, зумовлює формування територіальної системи послуг.

Навпаки, якщо системи розселення і послуг вже сформовані, то вони активно впливають на подальше формування і функціонування системи господарства.

У зв'язку з запровадженням методу формалізації у вигляді так званого математичного методу (математичного моделювання) набули вжитку категорії якості і кількості. Ці категорії працюють у діалектичному законі «переходу кількості в якість» (зростання значень кількісних показників явища призводить у кінцевому підсумку до зміни суті цих явищ). Тобто, кожне явище чогось варте тоді, коли воно має не лише свою якісну, а й кількісну визначеність.

На теоретичному рівні дослідження дуже важливим є гегелівський принцип сходження думки від абстрактного до конкретного. Гегель відзначав, що істина завжди конкретна, тобто є синтезом різних сторін і відношень досліджуваних явищ і процесів. Диференціація наук спостерігається залежно не лише від характеру об'єктів вивчення, а й за методами, які в них використовуються. Так, наприклад, виникла економетрія на основі використання засобів різних математичних теорій для теоретичного обґрунтування абстрактних економічних об'єктів, процесів, явищ. Разом з тим, різні науки, не зважаючи на відмінності, мають багато спільного, оскільки суттю всіх наук є відображення закономірностей матеріального і духовного світу, всі вони визначаються на основі дослідів, використовують одні і ті ж закони мислення і слугують інтересам суспільства. У зв'язку з цим, поряд із конкретно-науковими методами в наукових дослідженнях застосовуються методи, які є загальними для великої групи наук. Функції цих методів у порівнянні із конкретно-науковими методами є дещо вужчими, а сфера їх застосування — ширша.

Тема 3. Загальні методи наукових досліджень

3.1. Теоретична сутність та значення загальних методів наукових досліджень

Загальнонаукові методи дослідження є своєрідною проміжною методологією між філософією і фундаментальними теоретико-методологічними положеннями спеціальних наук. На основі загальнонаукових понять і концепцій формуються відповідні методи і принципи пізнання, що забезпечують зв'язок та оптимальну взаємодію філософії зі спеціальними науковими знаннями та методами.

До загальнонаукових методів дослідження відносять методи, що використовуються в окремих галузях науки та на окремих етапах дослідження. У кожному науковому дослідженні можна виокремити два рівні: 1)емпіричний, на якому відбувається процес накопичення фактів; 2)теоретичний – досягнення синтезу знань (у формі наукової теорії).

Згідно з цими рівнями, загальні методи пізнання можна поділити на три групи: перша – це методи емпіричного дослідження; друга - методи, що використовуються на емпіричному і теоретичному рівнях; третя - методи теоретичного дослідження.

Такий поділ загальних методів дослідження пов'язаний з існуванням двох рівнів пізнання світу: емпіричного, пов'язаного з чуттєвим знанням людини (через відчуття, сприйняття, уявлення), і теоретичного, пов'язаного з науковим знанням теорії (через вивчення теоретичних надбань в різних галузях науки).

Спеціально-наукові методи дослідження визначаються передусім специфічним характером предмета й об'єкта дослідження певної науки, її теоретичними принципами, що зумовлюють використання особливих методів, які впливають з того чи іншого розуміння сутності її об'єкта.

Спеціально-наукову методологію найчастіше визначають як сукупність методів, принципів і прийомів дослідження, які використовуються у тій чи іншій галузі знань (науці).

Дисциплінарні методи наукового дослідження, тобто система прийомів, принципів, які застосовуються у тій чи іншій дисципліні, що входить у певну галузь науки або виникає на стику наук. При цьому кожна наука □ це комплекс дисциплін, які мають свій специфічний предмет і власні методи дослідження.

Методи міждисциплінарного дослідження можна визначити як сукупність ряду синтетичних, інтегративних способів, які виникли в результаті поєднання елементів різних рівнів методології, спрямованих переважно на стики наукових дисциплін. Ці методи обумовлені поглибленням взаємозв'язків наук, яке призводить до того, що результати, прийоми і методи однієї науки широко використовуються в інших.

Таким чином, у науковому дослідженні функціонує складна, динамічна, цілісна, субординована система методів різних рівнів, сфер дії, спрямованості, які завжди реалізуються з урахуванням конкретних умов.

3.2. Методи наукового дослідження на емпіричному рівні

Методи емпіричного дослідження включають низку відповідних методів, до яких належать: спостереження, порівняння, вимірювання, експеримент.

Спостереження – це систематичне, цілеспрямоване, активне вивчення об'єкта дослідження, який перебуває в природному стані або в умовах наукового експерименту з метою отримання первинних даних як сукупності емпіричних тверджень.

Для того, щоб спостереження було ефективним, необхідні наступні вимоги, якими є: навмисність, яка передбачає, що спостереження має проводитись для вирішення визначеного, чітко сформульованого завдання; планомірність, тобто проведення спостереження за планом, який відповідає

поставленим завданням; цілеспрямованість, завдяки якій дослідник зосереджує увагу на тому, що його цікавить; активність спостерігача, яка означає, що він не просто сприймає всі факти, а шукає потрібні відповідно до своїх знань і досвіду; систематичність, яка передбачає проведення спостереження за певною схемою, системою.

Пізнавальним підсумком спостереження є опис – фіксація за допомогою мовних засобів (схеми, графіки, таблиці, рисунки тощо) емпіричної інформації про об'єкт дослідження.

Порівняння являє собою процес встановлення подібності або відмінності предметів та явищ дійсності, а також знаходження загального, властивого двом або кільком об'єктам. За допомогою цього методу виявляються кількісні та якісні характеристики досліджуваного об'єкта, класифікується, впорядковується та оцінюється зміст явищ і процесів. Шляхом порівняння встановлюються відносини рівності та відмінності. Для коректності порівняння необхідно дотримуватися певних вимог. По-перше, порівняння має здійснюватися за наявності об'єктивної спільності між об'єктами, явищами та процесами, а по-друге □ за найважливішими, суттєвими ознаками.

Вимірювання – це визначення числового значення певної величини за допомогою одиниць виміру, система фіксації та реєстрації кількісних характеристик досліджуваного об'єкта. Його результати виражаються числами, що дає змогу проводити їхню статистичну та математичну обробку. Вимірювання передбачає наявність таких основних елементів, як об'єкт вимірювання, одиниця виміру, спосіб вимірювання, суб'єкт вимірювання – спостерігач. Розрізняють пряме та опосередковане вимірювання, причому останнє вимагає використання математичних методів. Застосування методу вимірювання передбачає фіксацію кількісних параметрів, але вони нерозривно пов'язані з якісною визначеністю об'єкта дослідження; врахування ж якісної визначеності є умовою отримання об'єктивних та достовірних кількісних його характеристик. Кількісні дані, відповідно, є

основою для наукового аналізу якісних сторін досліджуваного об'єкта, виявлення його суттєвих властивостей і зв'язків, закономірностей поведінки та розвитку.

Експеримент є методом емпіричного дослідження, що базується на активному і цілеспрямованому впливі на об'єкт пізнання шляхом створення контрольованих і керованих штучних умов або використання природних умов, необхідних для виявлення відповідних властивостей і зв'язків. Експеримент як метод наукового дослідження має наступні особливості, а саме:

1) більш активне, ніж при спостереженні, відношення до об'єкта аж до його зміни і перетворення;

2) багатократне відтворення досліджуваного об'єкта за бажанням дослідника;

3) можливість виявлення таких властивостей і зв'язків, які не спостерігаються в природних умовах;

4) можливість "контролю" за поведінкою об'єкта і перевірка її результатів;

5) спрямування експерименту певною гіпотезою, ідеєю, концепцією і використання його для їх перевірки.

Експерименти поділяються на природні та розумові. Природні відповідно поділяються на: натуральні, коли об'єкт дослідження знаходиться в природних умовах, які можна змінювати за бажанням експериментатора; модельні, коли об'єкт дослідження замінюється його моделлю; соціальні, які спрямовані на вивчення суспільних явищ. Розумові експерименти - це система процедур, що проводяться з ідеалізованими об'єктами. Вони розглядаються як теоретична модель реальних експериментальних ситуацій; при цьому дослідник оперує концептуальними взірцями реальних об'єктів.

3.3. Методи наукового дослідження на емпіричному і теоретичному рівнях

До загальнологічних методів, що застосовуються на емпіричному і теоретичному рівнях дослідження, належать: абстрагування; узагальнення; аналіз і синтез; індукція і дедукція; аналогія; моделювання.

Сутність методу абстрагування полягає в тому, що він дає змогу подумки відволікатися від несуттєвих, другорядних властивостей, ознак, зв'язків об'єкта й одночасно вирізняти і фіксувати ті, що є вагомими для суб'єкта пізнання. Процес абстрагування – це сукупність логічних операцій, результатом якої є абстракція.

Існують такі основні види абстракції:

- 1) ототожнення, тобто утворення поняття через об'єднання предметів, що пов'язані відношеннями типу рівності, в особливий клас;
- 2) ізолювання, що означає виокремлення властивостей і відношень, які нерозривно пов'язані з предметами, та позначення їх певними термінами (надійність, фінансова стійкість, конкурентоспроможність);
- 3) конструктивізація або відхилення від невизначеності меж реальних об'єктів;
- 4) актуальна нескінченність, тобто відхилення від незавершеності (і неможливості завершення) процесу утворення нескінченної множини, від неможливості опису її як певного переліку елементів;
- 5) потенційна здійсненність або ж відхилення від реальних меж людських можливостей.

Узагальнення являє логічний процес і результат переходу від одиничного до загального, від менш загального до більш загального. Це не просто виокремлення і синтезування схожих ознак, а проникнення у сутність явища чи процесу, виокремлення єдиного в різноманітному, загального в одиничному, закономірного у випадковому, а також об'єднання за подібними властивостями або зв'язками в групи та класи. У процесі узагальнення відбувається перехід від одиничного поняття до загального, від одиничних

суджень до загальних. Використовуються наступні види узагальнення: індуктивне та логічне. Логічною операцією, протилежною узагальненню, є обмеження, яке передбачає перехід від однієї загальної думки до іншої, менш загальної.

Аналіз – метод наукового пізнання, який дає змогу поділяти об'єкт дослідження на складові елементи і частини з метою вивчення його структури, окремих ознак, властивостей, внутрішніх зв'язків, відносин.

Синтез є методом наукового пізнання, який передбачає об'єднання окремих сторін, елементів, властивостей, зв'язків досліджуваного об'єкта та його вивчення як єдиного цілого. Результатом синтезу є якісно нове утворення, властивості якого обумовлюються внутрішнім взаємозв'язком і взаємозалежністю елементів.

Під індукцією розуміють перехід від часткового до загального, коли на підставі знання про частину робиться висновок про об'єкт загалом. Індукція пов'язана з узагальненням результатів спостереження та експерименту, з рухом думки від одиничного до загального. Індуктивні узагальнення завжди мають проблемний, (імовірностний) характер, вони, зазвичай, розглядаються як емпіричні закони та дослідні істини.

У сучасній науці індукція розглядається як метод логічного висновку, тому робляться спроби формалізації цього методу на основі теорії ймовірностей, що дає змогу чіткіше виокремити його логічні проблеми та евристичну цінність.

Дедукція являє собою процес, в якому висновок щодо якогось елементу робиться на підставі знання загальних властивостей усієї множини. Отже, думка дослідника рухається від загального до часткового, (одиничного). Дедуктивний висновок дає змогу краще пізнати одиничне, оскільки з його допомогою отримується нове (виведене) знання, що певний предмет або явище має ознаки, які властиві усьому класу.

Дедукція та індукція тісно пов'язані між собою і доповнюють одна одну. Індуктивне дослідження передбачає використання загальних теорій,

законів, принципів, тобто охоплює момент дедукції, а дедукція, відповідно, неможлива без загальних положень, отриманих шляхом індукції. Отже, індукція і дедукція зв'язані між собою, як аналіз і синтез.

Аналогія – це метод наукового пізнання, за допомогою якого від схожості об'єктів певного класу за одними ознаками робиться висновок про їхню схожість і за іншими ознаками. Вона передбачає, що дослідник рухається від знання відомої спільності до знання такої ж спільності, отже, від часткового до часткового. Вважається, що метод аналогії як перенесення інформації про одні об'єкти на інші є гносеологічною основою моделювання.

Моделювання – це метод наукового пізнання, який ґрунтується на дослідженні об'єкта (оригіналу) шляхом використання його копії (моделі), котра пізнається з певних, визначених дослідником сторін. Сутність цього методу полягає у відтворенні властивостей об'єкта дослідження на спеціально створеному аналогові – моделі.

Під моделлю розуміють умовні зображення, що замінюють об'єкт пізнання і є джерелом інформації стосовно нього, спосіб виразу властивостей, зв'язків і явищ реальної дійсності на основі аналогії. Отже, модель є аналог об'єкта-оригіналу, який у процесі пізнання і на практиці слугує для одержання та розширення знання (інформації) про оригінал з метою його конструювання, перетворення або управління ним.

3.4. Методи наукового дослідження на теоретичному рівні

Методи теоретичних досліджень можна розподілити на: узагальнюючі (ідеалізація; формалізація; аксіоматичний метод; гіпотеза та припущення; сходження від абстрактного до конкретного; історичний і логічний; системний) та часткові (визначення, опис, інтерпретація).

Ідеалізація – це метод наукового дослідження, за допомогою якого подумки здійснюється конструювання поняття про об'єкти, які не існують у дійсності або практично не здійсненні, тобто наділення об'єктів нереальними

або гіпотетичними властивостями. Цей метод часто розглядається як специфічний вид абстрагування, тісно пов'язаний з методом моделювання.

Формалізація являє метод вивчення різноманітних об'єктів чи економічного процесу шляхом відображення їхньої структури або властивостей за допомогою штучних мов, наприклад, мовою математики. При цьому об'єктом дослідження є вже не зміст явищ, а їхня форма, що виражена за допомогою знаково-символьних систем, насамперед, логіко-математичних.

Аксиоматичний метод – це метод побудови наукової теорії, який передбачає, що в її основу покладено певні вихідні положення – аксіоми чи постулати, які приймаються без доведень, а всі інші твердження виводяться з них логічним шляхом, за допомогою доказів. Аксиоматичний метод є одним із методів дедуктивної побудови наукових теорій, у процесі реалізації якого: по-перше, формулюється система основних термінів науки; по-друге, утворюється з цих термінів певна множина аксіом (постулатів) - положень, які не потребують доказів і які є вихідними для виведення інших тверджень за правилами дедукції; по-третє, формулюється система правил перетворення вихідних положень, а також введення нових термінів (понять) у теорію; по-четверте, здійснюється перетворення постулатів за правилами, що дає змогу з обмеженої кількості аксіом отримати множину доведених положень.

Гіпотеза та припущення - це метод, який полягає у створенні системи дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез. Гіпотеза є формою осмислення фактичного матеріалу, переходу від фактів до законів; це припущення про існування певних явищ і процесів, істинність якого невизначена, проблематична. Вона має імовірнісний характер, в її формуванні беруть участь інтуїція, здогадка, уява, індуктивне узагальнення, досвід, кваліфікація, талант дослідника. На основі гіпотези відбувається систематизація раніше накопичених знань і здійснюється пошук нових наукових результатів. З логічної точки зору гіпотетико-дедуктивний метод є ієрархічною системою гіпотез, ступінь абстрактності яких зростає з

віддаленням від емпіричного базису. На найвищому рівні ієрархії □ гіпотези, які мають найзагальніший характер і тому володіють найбільшою логічною силою. З них, як із посилянь, виводяться гіпотези нижчого рівня, а найнижчий рівень займають гіпотези, які можна співставити з емпіричною дійсністю. Загальна схема застосування цього методу полягає в наступному:

1) ознайомлення з емпіричним матеріалом, який отримано на емпіричному рівні дослідження, з метою теоретичного обґрунтування та пояснення на основі вже розроблених теорій і законів;

2) висування припущення (гіпотези) про причини і закономірності явищ і процесів за допомогою відповідних логічних прийомів, насамперед абстрагування;

3) оцінка припущень і відбір із множини гіпотез найбільш імовірної, яка не суперечить фундаментальним теоретичним принципам певної науки;

4) виокремлення з гіпотези (як правило, дедуктивним шляхом) наслідків з уточненням її змісту;

5) експериментальна перевірка наслідків, які виведені з гіпотези (при цьому гіпотеза або підтверджується, або спростовується).

Сходження від абстрактного до конкретного є методом наукового дослідження, який передбачає рух теоретичної думки до повнішого, всебічного та цілісного розумового відтворення об'єкта. Відповідно до цього методу процес пізнання поділяється на два відносно самостійні етапи. Перший етап передбачає перехід від конкретного в реальній дійсності до його абстрактних визначень. Єдиний об'єкт при цьому розчленовується, описується за допомогою понять, суджень, визначень, тобто утворюється сукупність зафіксованих розумових абстракцій. Щодо другого етапу, то він полягає у просуванні думки від абстрактних визначень об'єкта, тобто від абстрактного в пізнанні, до всебічного, багатогранного знання про об'єкт, до конкретного в пізнанні. Дані етапи тісно пов'язані і не можуть існувати ізольовано один від одного. Таким чином, цей метод є принципом наукового дослідження, згідно з яким мислення йде від конкретного в реальній дійсності

до абстрактного в пізнанні, а від нього – до конкретного. Отримання конкретних знань – це мета, що як закон визначає спосіб дії дослідника. Отже, метод сходження від абстрактного до конкретного широко застосовується в процесі пізнання, при побудові наукових теорій і концепцій, у тому числі в суспільних науках, усіх формах і видах науково-дослідної діяльності. Наприклад, теорію, що описує діяльність підприємства взагалі, можна розуміти як абстрактне уявлення про об'єкт - підприємство, а розрахунки кількісних і якісних показників діяльності визначеного конкретного підприємства розуміють як конкретне. Для оцінки і аналізу діяльності конкретного підприємства необхідно спиратись на теоретичні знання, які є абстрактним описом об'єктивної реальності. Застосування даного метода полягає у співставленні теорії як абстрактного опису і практики як конкретного опису об'єкту дослідження та відповідно формулювання в результаті цього висновків.

Історичний метод як метод наукового дослідження надає змогу дослідити виникнення, формування, розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей і суперечностей. При цьому історія досліджуваного об'єкта відтворюється в усій її багатогранності, з урахуванням усіх відхилень і випадковостей. Отже, цей метод дає змогу отримати знання про емпіричну історію об'єкта, його розвиток. Перед тим, як вивчати сучасний стан, необхідно дослідити генезис і розвиток певної науки або сфери практичної діяльності. Особлива увага повинна приділятися вивченню історичного досвіду, аналізу та оцінюванню ретроспективних подій, фактів, попередніх теорій у контексті їх виникнення, становлення та розвитку.

Логічний метод - це відтворення історичного розвитку об'єкта як результату певного процесу, в ході якого сформувалися необхідні умови його подальшого існування і розвитку як стійкого системного утворення. Інакше кажучи, це метод теоретичного відтворення історичного об'єкта в усіх його суттєвих властивостях, закономірних зв'язках і відношеннях. При цьому

абстрагуються від випадкових подій, окремих фактів тощо, виокремлюють найголовніше, визначальне. Отже, логічно відтворена історія – це дійсна історія, звільнена від всього несуттєвого, випадкового.

Принцип діалектичної єдності історичного та логічного методів пізнання вимагає, щоби логіка мислення відповідала історичним процесам. Одночасно активно виокремлюючи з історії суттєве й необхідне, відтворюючи її логічно, мислення оголює суть історичного процесу, допомагає зрозуміти його повно і глибоко, але обов'язково відповідно до об'єктивних законів.

Системний метод полягає у комплексному дослідженні великих і складних об'єктів (систем), вивченні їх як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин. Враховуючи цей принцип, треба вивчити кожен елемент системи в його зв'язку з іншими елементами, виявити вплив властивостей окремих частин системи на її поведінку загалом.

Ускладнення завдань та об'єктів дослідження обумовлює необхідність розподілення (декомпозиції) системи на підсистеми, які досліджуються - автономно, причому з обов'язковим урахуванням подальшого узгодження цілей кожної підсистеми із загальною ціллю системи. По суті, декомпозиція – це операція аналізу системи.

Під визначенням зазвичай розуміють формулювання особливостей об'єкту дослідження, специфічних способів його пошуку.

Описом є фіксація результатів наукового дослідження на основі певної системи визначень.

За допомогою інтерпретації формалізована система приводиться у відповідність певній змістовній теорії.

Тема 4. Спеціальні методи наукових економічних досліджень

4.1. Система методів економічного дослідження

Загальним методом пізнання економічних явищ і процесів є діалектика. Основні її принципи: вивчення явищ і процесів у національному господарстві

не ізольовано один від одного, а в їх взаємному зв'язку (принцип системного підходу); не в статичному стані, а в історичному розвитку (принцип історизму); розгляд розвитку як переходу кількісних змін в якісні, як єдність протилежностей; винаходи нового прогресивного в існуючому процесі (гносеологічний принцип).

Поряд із цим, економічні науки для пізнання суті явищ і процесів використовують і специфічні методи дослідження: історичний, статистико-економічний, монографічний, експериментальний, розрахунково-конструктивний, балансовий, абстрактно-логічний і економіко-математичні.

Сукупність їх складає зміст методики економічних досліджень. Методика дослідження — це система прийомів вивчення суті явищ і процесів. Методика має дві нерозривні сторони: формально-логічну і змістовно-генетичну. Формально-логічна — це способи і прийоми організації та проведення досліджень, збору і обробки матеріалів, що характеризують діяльність, яка вивчається. Змістовно-генетична сторона методу передбачає необхідність теоретичних узагальнень на основі системи законів, категорій і принципів діалектики відповідної науки.

При вивченні суспільних явищ і процесів застосовуються такі методи: історичний метод дослідження, який включає періодизацію явищ і процесів, аналіз внутрішньої структури і джерел розвитку, активної дії.

Статистико-економічний метод використовують при вивченні масових явищ і процесів суспільного життя. Цей метод включає: спостереження, економічні групування з використанням узагальнених і аналітичних показників (відносних величин, середніх, показники варіації тощо); статистико-економічний аналіз зв'язків між показниками з використанням графіків, паралельних рядів, індексів, кореляційного аналізу тощо; теоретичних узагальнень.

Монографічний метод використовують при вивченні окремих типових суспільних явищ і досвіду передових вітчизняних та зарубіжних підприємств.

Підвищення рівня наукових досліджень вимагає застосування в економічних науках експериментального методу.

Експериментальний метод забезпечує високу якість досліджень при вивченні організації і управління виробництвом, організації і діяльності вільних економічних зон, застосуванні безтарифних форм оплати та ін. Експериментальний метод включає: організацію наукового експерименту відповідно до поставленої мети; кількісний і якісний облік його результатів; статистичну й математичну обробку отриманих матеріалів; теоретичне обґрунтування і їх додаткову перевірку; розробку заходів для впровадження у виробництво отриманих результатів.

Застосування розрахунково-конструктивного методу пов'язано з перспективами розвитку галузі, підприємства. Складовими елементами методу є: вивчення об'єктивної реальності нових даних науки і практики з виявленням встановлених закономірностей; складання найбільш доцільних варіантів вирішення поставленого завдання з урахуванням досліджень науки і практики; технічна, технологічна і економічна оцінка результатів вирішення даної проблеми, розробка заходів з освоєння проекту.

В економіці важливе значення має застосування балансового методу, суть якого полягає у забезпеченні пропорційного розвитку всіх галузей, розподілу ресурсів. Він також використовується при аналізі для виявлення взаємозв'язків між багатьма економічними показниками. Цей метод включає: встановлення існуючих взаємозв'язків між явищами; визначення основної ланки в розвитку явищ; розробку науково обґрунтованих нормативів з урахуванням досягнень науки і розробку балансів на основі вимог економічних законів.

Абстрактно-логічний метод вимагає цілеспрямованого, планового та систематичного вивчення явищ, логічного розподілу на складові на основі абстракції і виділення основної категорії (поняття), в якій є всі важливі ознаки явища, яке вивчається; формування існуючих ознак основної економічної категорії; логічне об'єднання складових явища і встановлення

закономірностей його розвитку. Цей метод дослідження включає спостереження за доцільністю діяльності людей, спрямованої на перетворення природи суспільства; наукову абстракцію з використанням прийомів аналізу, аналогії, індукції і дедукції; теоретичні висновки з певних понять, категорій і законів, що відображають розвиток процесу.

Економічні науки широко використовують економіко-математичний метод. Математичне програмування дозволяє знайти оптимальні варіанти організації виробництва, використання ресурсів.

Сукупність всіх цих методів і додержання вимог може забезпечити високу якість економічних досліджень.

Щоб розкрити сутність явищ, необхідно теоретично і методично правильно підійти до їх дослідження. Економічною наукою використовується багато методів. Вибір того чи іншого з них у кожному конкретному випадку залежить від характеру досліджуваного явища (процесу) і поставленої мети. Крім того, слід усвідомлювати різницю між методологією, методикою і робочою методикою або способом дослідження.

Методологія наукового пізнання у широкому розумінні, як було сказано вище, включає методи дослідження, логіку і теорію наукового пізнання.

Методика є сукупністю методів, пов'язаних спільністю вирішення окремих проблем. Робоча методика розкриває прийнятий порядок і послідовність дій під час проведення досліджень, виконуючи функцію алгоритму.

До складу спеціальних методів, які широко застосовуються під час проведення соціально-економічних досліджень, входять методи збору та узагальнення інформації, аналізу, прогнозування, моделювання, програмно-цільові, евристичні методи.

Подібна побудова системи спеціальних методів залежить від логічної послідовності будь-якого дослідження, яке завжди починається збором інформації та її зведенням, подальшим її групуванням, аналізом, виявленням суттєвих елементів та визначальних зв'язків, що у подальшому дасть змогу

опрацьовувати завдання майбутнього розвитку, будувати певні очікування, визначати ризики, ресурси та ефективність економічних рішень.

4.2. Методи збору та узагальнення інформації

В економіці об'єктом дослідження завжди буде явище або предмет, пов'язані із соціально-економічними відносинами, що виникають у процесі виробництва, обміну і розподілу матеріальних благ

Спостереження є початковим етапом емпіричного дослідження, який полягає у цілеспрямованому сприйнятті предметів і явищ дійсності для одержання безпосередніх даних про об'єкт пізнання. Воно є науково організованим процесом врахування фактів про явища та процеси, що відбуваються в економіці та збору на його основі масових початкових (вихідних) даних.

Для того, щоб правильно організувати спостереження необхідно ще до його початку точно визначити об'єкт, мету та умови спостереження, які у подальшому стають визначальними при виборі елементів досліджуваної сукупності, розробці програми та порядку збору даних.

Потрібно, щоб спостереження задовольняло таким вимогам: а) було масовим; б) виконувалось за визначених умов (наприклад, у певному зовнішньому середовищі, за умови дії певної сукупності чинників тощо); в) мало необхідний інструментарій; г) було науково організованим (при визначеній програмі, термінах, виконавцях, системі контролю).

Спостереження має загальноприйнятну систему класифікації. Зокрема суцільне спостереження як процес фіксації та збору інформації, орієнтований на повне врахування усіх одиниць сукупності, що складають досліджуване явище.

На відміну від нього несучільне спостереження охоплює лише частину одиниць такої сукупності, яка повинна характеризуватись масовістю та нести на собі всі характерні риси повної сукупності.

Різновидами несучільного спостереження є вибіркове спостереження, спостереження основного масиву, анкетне, монографічне.

Залежно від того, яким чином враховуються факти, розрізняють поточні, періодичні та разові спостереження.

Якщо у процесі спостереження систематично і постійно фіксуються факти у міру їх виникнення, воно характеризується як поточне регулярного спостереження. Іншим різновидом регулярного спостереження є періодичне, тобто таке, що повторюється через певні визначені проміжки часу.

Разове спостереження організовується із дотриманням загальних правил проведення спостережень, але є актом одномоментним, що не передбачає повторів або постійного збору даних. Момент, до якого приурочене таке разове спостереження, є критичним моментом. Його вибір дуже важливий для правильності первинних даних і залежить від розуміння природи досліджуваного явища, можливості доступу до нього тощо.

Від того, який вид спостереження обрано для збору певної первинної інформації, отримують різного роду первинний матеріал - анкети, записи регістраторів, документальну звітність, - який формується уповноваженими особами або безпосередньо самими дослідниками із застосуванням спеціального інструментарію (або без нього) та відповідних знань.

Методи групування. Групування являє собою розподіл генеральної або вибіркової сукупності за певними сутнісними варіюючими ознаками, які мають назву ознак групування або критеріїв. Воно дає змогу упорядкувати первинний матеріал, систематизувати досліджувану сукупність та провести сортування її елементів. Завданнями, які має вирішувати групування у наукових дослідженнях, є:

- 1) розподіл генеральної або вибіркової сукупності на якісно однорідні та масштабні менші сукупності, які охоплюють всі досліджувані елементи;
- 2) вивчення складу сукупності за певними ознаками;
- 3) вивчення взаємозалежної зміни варіюючих ознак у межах сукупності.

У результаті формуються типологічні, структурні та аналітичні групування. Зазвичай цей розподіл носить досить умовний характер, оскільки групування, будучи в основі своїй типологічними, містять структурні елементи та призначаються для проведення аналізу.

За характером варіюючих ознак групи можуть бути атрибутивними (формуються за ознаками, що не мають кількісного виміру) або кількісними (варіювання проявляється у зміні кількісного значення окремих одиниць сукупності).

Особливою формою групувань є класифікації. Вони будуються виключно за атрибутивними ознаками, мають сталий характер, мають фундаментальне значення для теоретичного дослідження. Елементами класифікації зазвичай є групи і підгрупи.

Групування висувають особливі вимоги до визначення варіюючих ознак. У першу чергу досліднику необхідно з'ясувати теоретичні основи існування певних явищ та усвідомити, на вивчення яких елементів буде спрямоване групування.

Простіше формувати типологічні групування за атрибутивними ознаками, тобто кількість груп та їх чисельність визначається безпосередньо взятою за основу ознакою. Типологічні групування, побудовані за кількісними ознаками, потребують визначення меж окремих груп, які вказують на перехід певних кількісних характеристик у якісні.

Структурні групування застосовуються для однотипних сукупностей і орієнтовані на вивчення складу таких сукупностей за варіюючими ознаками, а також взаємозв'язків. Вони також можуть бути атрибутивними (зовнішньоторговельний обіг з різними країнами світу, структура доходів домогосподарств) і кількісними (групування сільськогосподарських підприємств за кількістю зайнятих, обсягом продукції тощо).

Аналітичні групування спрямовані на вивчення взаємозв'язків варіюючих ознак у межах однотипної сукупності. Взаємозалежні ознаки, як відомо, поділяються на факторні та результативні. Факторною є варіююча

ознака, під впливом якої змінюється (зростає або скорочується) інша, результативна (наприклад, продуктивність праці впливає на собівартість).

Комбіновані групування це такі, в яких всередині визначених за однією ознакою груп за іншою ознакою формуються групи другого рівня тощо (зазвичай від 2 до 4 ознак). Основна характерна риса - послідовне застосування різних ознак групування.

Багатомірні групування - це розподіл сукупності на групи з одночасним (паралельним) використанням будь-якої кількості суттєвих ознак у комплексі, що дає змогу застосовувати кластерну теорію. Крім того, можуть бути вторинні групування, тобто такі, які створюють нові групи елементів, використовуючи для цього раніше здійснені групування. Для цього застосовують зміну початкового інтервалу або закріплення за кожною групою певної частки одиниць сукупності (питоме перегрупування).

Таблично-графічні методи. Цим методам відводиться значне місце у науковому узагальненні фактів, з'ясуванні закономірностей, систематизації впливу різного роду факторів тощо.

Сутність табличного методу полягає у систематизації і наочному поданні текстової та цифрової інформації, отриманої внаслідок збору даних, групування, проведення аналізу, синтезу нових показників, прогнозування розвитку подій та моделювання ситуації, у вигляді таблиць. Всі таблиці за характером підмета можуть бути класифіковані як прості (перелікові, хронологічні, територіальні), групові, комбіновані.

Простими називають таблиці, в яких підмет не містить групувань.

Групові таблиці мають підмет, в якому об'єкт дослідження вже був підданий групуванню (наприклад, розподіл за кількістю сімей, доходами фізичних осіб, розміром виробництва доданої вартості).

Комбіновані таблиці мають підмет, для групування якого застосовують більше однієї ознаки (наприклад, систематизуються дані за підприємствами різних галузей, згрупованих відповідно до кількості зайнятих (малі, середні,

великі) за показниками валової продукції, товарної продукції, реалізованої продукції).

Як і табличний, графічний метод передбачає проведення систематизації і наочне подання інформації, отриманої внаслідок збору даних, групування, проведення аналізу, синтезу нових показників, прогнозування розвитку подій та моделювання ситуації, у вигляді графіків, діаграм, картограм, картодіаграм, логічних схем. Їх застосування у будь-яких дослідженнях, в тому числі соціально-економічних, дає змогу на якісно новому рівні систематизувати накопичену інформацію, рельєфніше досягнути взаємозв'язки, притаманні предмету або явищу, покращити можливості аналітичного розгляду.

Графік являє собою наочне подання інформації у формі кількісних показників за допомогою геометричних ліній та фігур. Складовими елементами будь-якого графіка є: графічний образ; поле; просторові орієнтири; орієнтири масштабу; експлікація.

4.3. Методи і прийоми аналізу

Економічний аналіз являє собою науковий спосіб пізнання сутності економічних явищ через визначення їх структури, змісту та взаємозв'язків. В економіці вирізняють три рівні аналізу: макроекономічний (рівень світової та національної економік); регіональний та мікроекономічний (на рівні окремих суб'єктів підприємництва).

Економічний аналіз спрямований на вирішення сукупності таких завдань:

- 1) вивчення характеру дії економічних законів, закономірностей;
- 2) визначення тенденцій, що складаються в економічній сфері за певних умов;
- 3) вивчення факторів - внутрішніх (ендогенних) та зовнішніх (екзогенних), — які справляють вплив на економічних суб'єктів та процеси, що відбуваються в економіці;
- 4) вивчення передумов та резервів розвитку;

- 5) наукове обґрунтування прогнозів, програм, планів (поточних та перспективних);
- 6) оцінювання результатів та визначення елементів, які найбільшим чином впливали на їх досягнення (як позитивно, так і негативно);
- 7) вивчення ризиків;
- 8) проведення діагностики економічних суб'єктів тощо.

Всі види економічного аналізу можна систематизувати за галузевими, часовими, просторовими, функціональними ознаками, а також за ознакою використовуваних методів, суб'єктів (користувачів), ступеня охоплення об'єктів, що вивчаються, змісту (спрямованості, головної ідеї). Так, наприклад, фінансовий аналіз являє собою процес вивчення сутності фінансових механізмів та процесів, які відбуваються в економіці. Досить важливим на сучасному етапі стає економіко-екологічний аналіз, який досліджує взаємодію економічних суб'єктів з навколишнім природним середовищем.

Предметом економічного аналізу є причинно-наслідкові зв'язки економічних процесів і явищ, а об'єктом - економічні результати господарювання. Багатий практичний досвід проведення різного роду аналізу призвів до опрацювання системи принципів, яких обов'язково повинен дотримуватись дослідник. Зокрема аналіз повинен:

- 1) носити науковий характер, маючи вихідною точкою діалектичну теорію пізнання світу;
- 2) базуватись на загальнонаукових методах дослідження;
- 3) реалізовувати принципи системного підходу відносно внутрішніх і зовнішніх зв'язків та факторів;
- 4) забезпечувати всебічне та неупереджене вивчення предметів або явищ;
- 5) виходити з об'єктивної та достовірної інформації;
- 6) мати практичне прикладне спрямування;
- 7) бути доказовим;
- 8) бути ефективним.

Загальна схема аналізу включає в себе такі елементи: формулювання мети і завдань; визначення предмета та об'єкта дослідження; систематизація наукових (теоретичних) положень, на яких має базуватись аналіз; визначення системи показників, за допомогою яких виконуватиметься аналіз; розробка робочої методики та програми дослідження; проведення безпосередньо самого аналізу; формулювання результатів висновків та пропозицій), оцінка економічної ефективності.

Оскільки економічний аналіз базується на цілісній системі знань, пов'язаних із вирішенням комплексу перелічених вище завдань, він розглядається як самостійний науковий напрямок та має набір спеціальних методів. Ці методи можуть бути згруповані залежно від мети, глибини аналізу та об'єкта дослідження на кілька груп.

I. Методи інформаційно-логічного аналізу: порівняння; відносних та середніх величин.

II. Методи детермінованого (функціонального) факторного аналізу: балансовий; індексний; визначення тенденцій та показників динаміки; визначення показників варіації; ланцюгової підстановки; інтегральний; пропорційного тиску; логарифмування; функціонально-вартісного аналізу.

III. Методи стохастичного (кореляційного) факторного аналізу: кореляційного аналізу; порівняння паралельних рядів; дисперсного аналізу; компонентного аналізу; дискримінантного аналізу; багатомірного факторного аналізу та ін.

Останніми роками значне поширення в економічних дослідженнях знайшов кластерний аналіз. Кластерний аналіз - це багатовимірна статистична процедура, яка виконує збір даних, що містять інформацію про вибірку об'єктів і потім упорядковує об'єкти в порівняно однорідні групи - кластери (Q-кластеризація, або Q-техніка, власне кластерний аналіз).

Основна мета кластерного аналізу - знаходження груп схожих об'єктів у вибірці.

Кластерний аналіз виконує наступні основні завдання:

- 1) розробка типології або класифікації;
- 2) дослідження корисних концептуальних схем групування об'єктів;
- 3) породження гіпотез на основі дослідження даних;
- 4) перевірка гіпотез або дослідження для визначення, чи дійсно групи, виділені тим чи іншим способом, присутні в наявних даних.

Застосування кластерного аналізу передбачає наступні етапи:

- 1) відбір вибірки для кластеризації;
- 2) визначення множини характеристик, за якими будуть оцінюватися об'єкти у вибірці;
- 3) обчислення значень тієї чи іншої міри схожості між об'єктами;
- 4) застосування одного з методів кластерного аналізу для створення груп схожих об'єктів;
- 5) перевірка достовірності результатів кластеризації.

Вхідними даними кластерного аналізу є набір об'єктів. В залежності від способу представлення цих об'єктів розрізняють такі типи вхідних даних: а) вектор характеристик. Кожен об'єкт описується набором своїх характеристик; ці характеристики можуть бути числовими або нечисловими; б) матриця відстаней. Кожен об'єкт описується відстанями до всіх інших об'єктів вибірки.

Кластерний аналіз висуває наступні вимоги до даних: а) об'єкти не повинні корелювати між собою; б) об'єкти мають бути безрозмірними; в) розподіл об'єктів має бути близьким до нормального; г) об'єкти повинні відповідати вимозі стійкості, під якою розуміється відсутність впливу на їх значення випадкових чинників; г) вибірка повинна бути однорідна.

Результатом кластеризації є групи об'єктів, об'єднані за певною характеристикою чи характеристиками.

4.4. Методи прогнозування

Прогнозування — це дослідження, що базується на всебічному аналізі ретроспективного розвитку та глибокому знанні об'єктивних законів і має на

меті наукове обґрунтування можливого стану об'єктів у майбутньому, а також визначення альтернативних шляхів строків та умов досягнення такого стану.

Найбільш поширеними методами прогнозування є: методи екстраполяції та інтерполяції; метод автокореляційних функцій; метод регресивних та кореляційних моделей; з використанням функцій із гнучкою структурою; метод нормативного прогнозування; метод експертних оцінок.

Методи екстраполяції та інтерполяції застосовують для того, щоб встановити, який характер мав розвиток предмета або явища у попередній проміжок часу або які тенденції будуть превалюючими у майбутньому.

Метод автокореляційних функцій. Автокореляція - це вираження взаємного зв'язку між сусідніми членами стаціонарного ряду. Для переходу від нестаціонарної тенденції застосовують утворення різниць відповідного порядку та визначається система різниць.

Метод регресивних та кореляційних моделей використовує прогнозування на основі одиничних рівнянь регресії (фактори-ознаки) та системи рівнянь рядів динаміки.

Метод використання функцій з гнучкою структурою застосовує відомі математичні функції Тейлора, Фур'є, Ейлера та ін.

Метод нормативного прогнозування, спрямований на визначення шляхів (способів) досягнення певного значення цільової функції або результативного показника, який має назву нормативу.

Метод експертних оцінок, як відомо, має важливе значення під час дослідження і прогнозування складних економічних систем з великою кількістю факторів, повний перелік яких невідомий або недостатньо вивчений характер взаємодії з результируючим показником та іншими факторами.

Для обґрунтованого визначення майбутніх характеристик процесу чи явища необхідно знати можливі варіанти його структури та розвитку з урахуванням значної кількості факторів. Основним способом дослідження таких об'єктів є моделювання, тобто дослідження за допомогою умовних зображень об'єктів або їх аналогів (умоглядних чи фізичних), що мають

аналогічні істотно важливі характеристики. Цей спосіб ще називають процесом постановки модельного експерименту.

Модель замінює неіснуючий об'єкт або такий об'єкт дослідження, який неможливо чи недоцільно залучати до експерименту та фактично є інформаційним зображенням об'єкта. Вона обов'язково має містити ключові риси об'єкта, відповідати його структурі, відображати системні зв'язки. У ряді випадків лише модель дає змогу перевірити правильність гіпотези, пов'язуючи інформаційне зображення сучасного та майбутнього станів.

Процес моделювання складається з таких етапів:

- 1) визначення мети, об'єкта, терміну, ключових параметрів;
- 2) збір, систематизація та аналіз вихідних даних; формування моделі;
- 3) розробка структурної схеми та опис взаємозв'язків елементів цілісної системи, що формує модель;
- 4) вибір методів та процедур моделювання.

Метод моделювання фактично є комплексним, або синтетичним, методом, який застосовує ряд загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, а саме: методи збору інформації, аналітичні, евристичні та інші.

Програмно-цільовий метод є одним зі способів розробки програм, які мають вирішувати певні завдання або сприяти досягненню попередньо визначених параметрів розвитку економічних та інших систем. Ключовими елементами цього методу є поняття "цільова комплексна програма" (ЦКП), "системний підхід" та принципи: цільової орієнтації - націленості на досягнення раніше визначених кінцевих результатів; комплексності - охоплення та реалізація повного переліку заходів з виконання програми з урахуванням можливих варіантів розвитку та всієї доступної до аналізу системи факторів впливу; ефективності - обов'язкової орієнтації на отримання певного позитивного ефекту (економічного, соціального, екологічного, науково-технічного (інноваційного) тощо); адресності - спрямованості на певних виконавців та користувачів; визначення ключової (провідної) ланки — розподілу всіх елементів ЦКП на основні та допоміжні, визначення їх

співвідношення та обов'язкового врахування цього розподілу на всіх етапах розробки і реалізації ЦКП.

Системний підхід полягає у розгляді програми як взаємопов'язаної системи елементів, які розробляються у певній послідовності та формують єдине ціле.

Цільова комплексна програма - це директивний адресний документ - узгоджений за ресурсами, виконавцями і термінами комплекс заходів, спрямованих на вирішення найбільш ефективними шляхами певних завдань або подолання проблем.

Методи системного аналізу є винятково важливими під час дослідження фактичного та ретроспективного станів об'єкта, визначення факторів, що впливали та у подальшому впливатимуть на його розвиток, формулювання та систематизації проблем.

Методи прогнозування є визначальними для оцінювань можливих варіантів розвитку та майбутніх параметрів об'єкта, розробки та зіставлення різних варіантів розвитку подій.

Методи моделювання використовуються у зв'язку з тим, що економічні завдання, як правило, потребують вирішення при неповному знанні факторів або непевності їх впливу на результат (стохастичні, балансові, імітаційні, оптимізаційні, сітьові та інші моделі).

Балансові методи набувають особливого значення при визначенні ресурсних потреб ЦКП, їх структури, обсягів, джерел, напрямів використання.

У стислому вигляді основні етапи розробки цільових комплексних програм можна подати так:

- 1) цільове опрацювання програми;
- 2) структурування програми;
- 3) розробка ресурсного забезпечення програми;
- 4) включення програми в діючу економічну систему (підприємство, регіон, галузь, макроекономіка);

5) розробка системи управління процесом реалізації програми.

Евристичні методи у вузькому розумінні являють собою способи навчання, а у широкому — неформальні методи, які дають змогу досліджувати творчу діяльність, відкривати нове у судженнях, ідеях, способах дії. Застосування евристичних методів приводить до створення моделей творчого пошуку та розв'язання поставлених завдань. Ці методи, як правило, застосовуються, коли наявні знання та попередній досвід не дозволяють однозначно вирішити наукову проблему.

В економіці евристичні методи найбільш широко застосовуються для прогнозування (особливо за умов часткової або повної невизначеності факторів). Основним із евристичних методів є метод експертних оцінок.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО МОДУЛЮ І

1. Надайте визначення поняття „Теорія ”?
2. За допомогою якого методу можна перевірити та дослідити на практиці правильність теоретичних положень та ступінь нових важелів економічного регулювання?
3. Дайте визначення поняттям: «Наука», «Знання» та «Метод».
4. Що таке умовивід?
5. Що являє собою поняття “Гіпотеза”?
6. Дайте визначення поняття "Методологія наукового дослідження".
7. На які види поділяються спостереження, якщо розглядати їх як методи емпіричного дослідження?
8. В чому полягає сутність методу “Ідеалізації”?
9. Які з груп загальних методів наукового пізнання відносять до Методів емпіричного дослідження?
10. В чому полягає суть раціонального пізнання?
11. Що має забезпечити робоча гіпотеза?
12. Що являє собою: “Відчуття”, “Сприйняття” та “Представлення”.
13. Хто належить до категорії наукових і науково-педагогічних працівників?
14. Що означає наукова ідея?
15. Що слід розуміти під науковою школою?
16. Які є основні групи методів наукових досліджень в економіці?
17. На які основні види поділяється наукова методологія?
18. З чого формується структура теорій наукових досліджень?
19. Дайте визначення поняттю „Наукова діяльність”?
20. Які з груп загальних методів наукового пізнання належать до Методів, що використовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівнях дослідження?

21. Що встановлюється за допомогою доказів у наукових економічних дослідженнях?
22. Що являє собою методика наукових досліджень?
23. Що слід розуміти під технопарком?
24. Що являють собою відносні, абсолютні та апріорні знання?
25. В чому полягає сутність методу “Сходження від абстрактного до конкретного”?
26. Які з груп загальних методів наукового пізнання належать до «Методів, що використовуються на теоретичному рівні дослідження»?
27. Зазначте способи, які застосовують у доказах для встановлення істини?
28. Який з наведених методів передбачає:
29. Які з груп загальних методів наукового пізнання відносять до «Методів емпіричного дослідження»?
30. Що являє собою «Балансовий метод»?
31. Яка основна мета наукової діяльності?
32. Що передбачає «Метод порівняння»?
33. В яких випадках застосовується «Індексний метод»?
34. Наведіть визначення «Методу індукції».
35. В чому полягає сутність «Діалектичного методу пізнання»?
36. Що передбачає «Метод формалізації»?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II.

ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ЕКОНОМІЦІ

Практичне заняття № 5

Завдання №1

За допомогою структурно-логічної схеми (рис.11) розмістити надані визначення у відповідності до їх відношення:

- а) дослідження, яке проводиться в конкретних об'єктах з метою виявлення нових якостей, залежностей, закономірностей або перевірки висунутих раніше теоретичних положень;
- б) ґрунтується на використанні логічних і математичних методів та засобів пізнання і його результатом є встановлення нових залежностей, якостей закономірностей;
- с) теоретичне дослідження, яке пов'язане одночасно з дослідною перевіркою виявлених якостей, залежностей та закономірностей у конкретних об'єктах.

Теоретичне дослідження

Теоретико-експериментальне дослідження

Експериментальне дослідження

Рис.11. Класифікація наукових досліджень за методами дослідження.

Завдання № 2

Заповніть наведені структурно-логічні схеми (рис.12-19) елементами, що класифікують наукові дослідження.

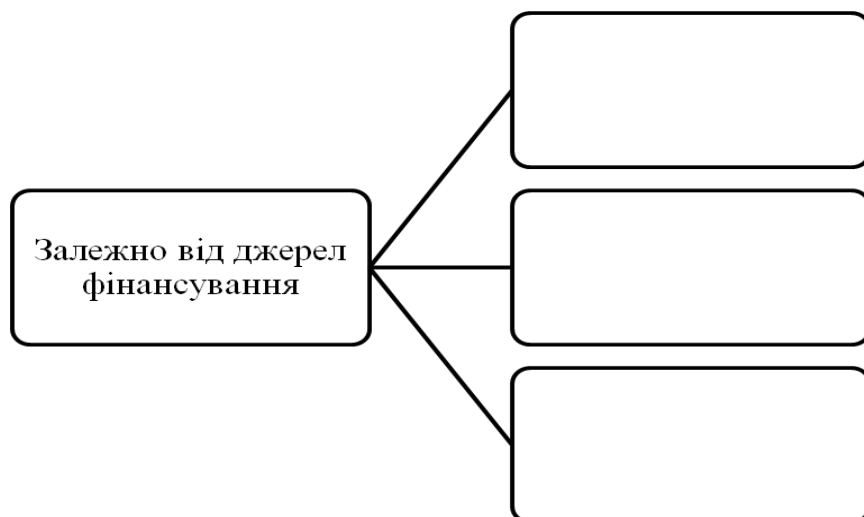

Рис. 12. Класифікація наукових досліджень залежно від джерел фінансування.

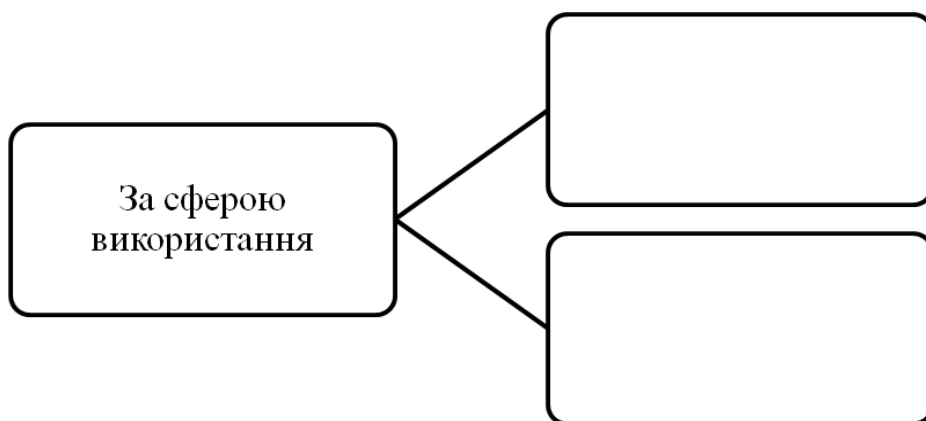

Рис. 13. Класифікація наукових досліджень за сферою використання.

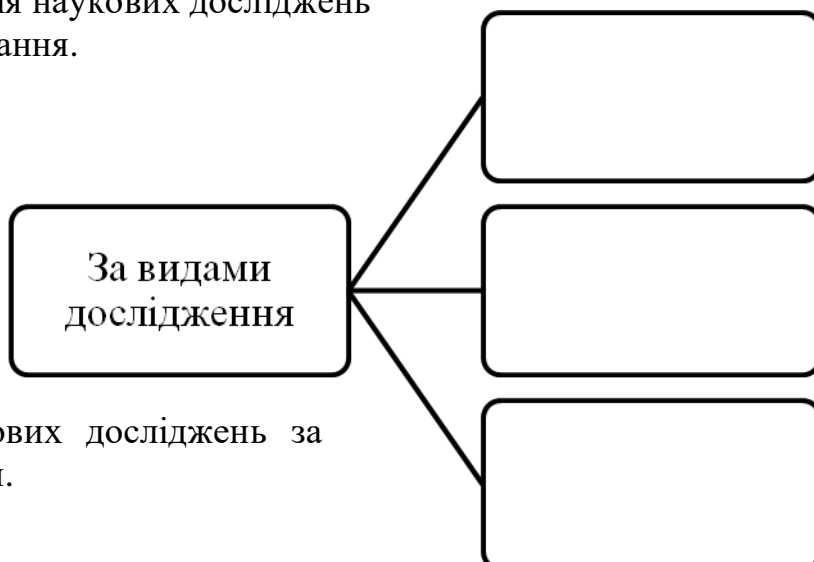

Рис. 14. Класифікація наукових досліджень за видами дослідження.

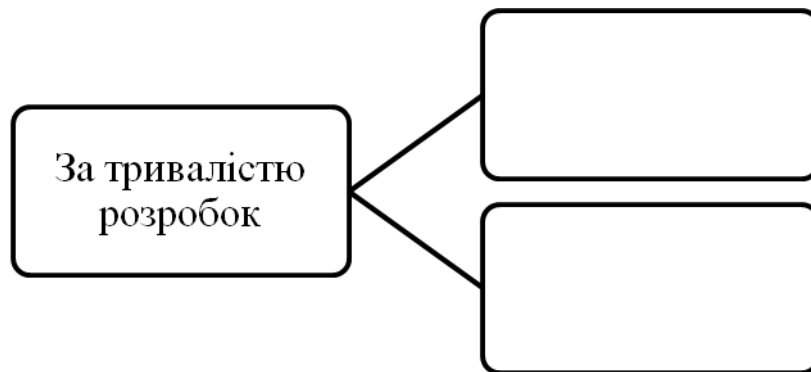

Рис. 15. Класифікація наукових досліджень за тривалістю розробок.

Рис. 16. Класифікація наукових досліджень за складом досліджуваних якостей об'єкта.

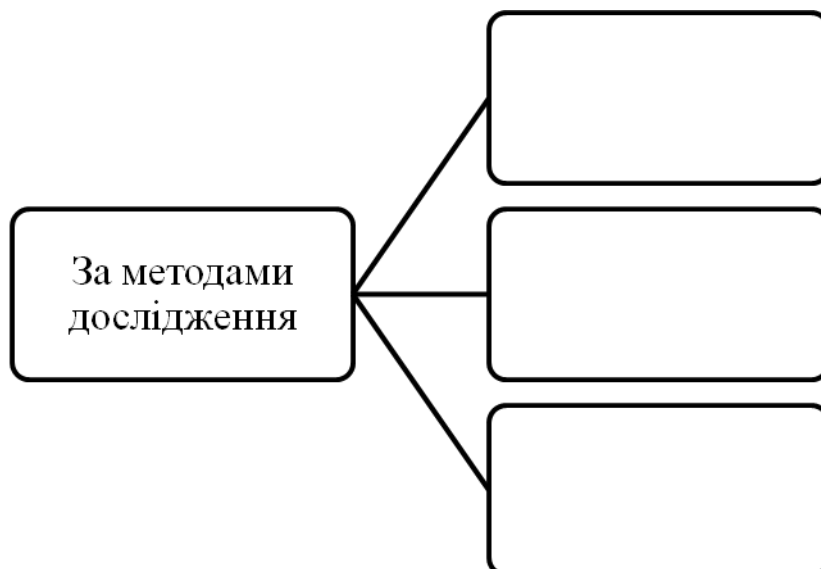

Рис. 17. Класифікація наукових досліджень за методами дослідження.

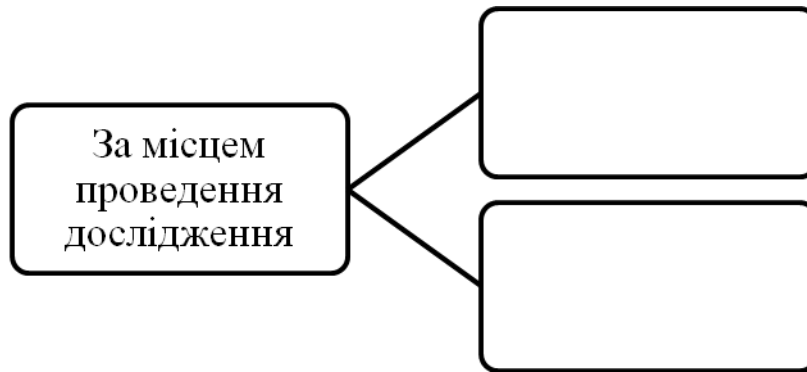

Рис. 18. Класифікація наукових досліджень за місцем проведення дослідження.

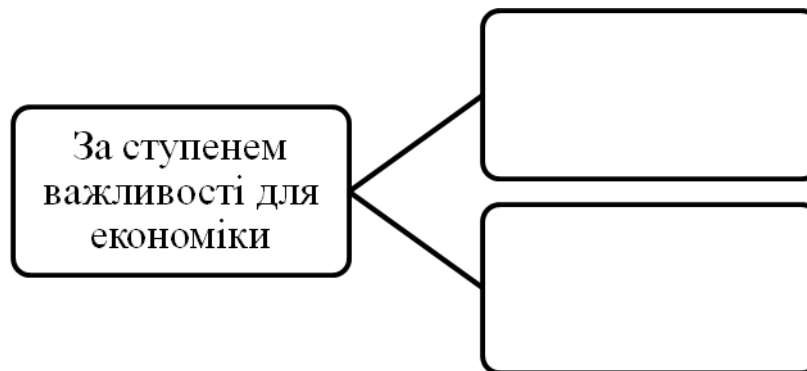

Рис. 19. Класифікація наукових досліджень за ступенем важливості для економіки.

Завдання № 3

Заповніть наведену структурно-логічну схему (рис.20). Зазначте основні критерії вибору теми для наукового дослідження.

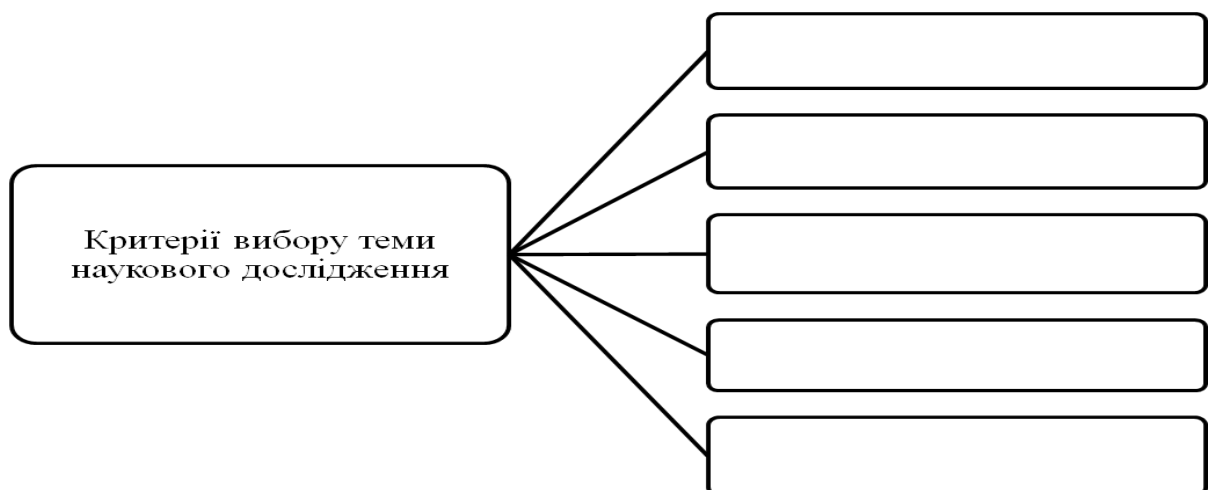

Рис. 20. Основні критерії вибору теми наукового дослідження.

Завдання № 4

Основними етапами проведення наукового дослідження є:

- 1) організаційний;
- 2) дослідний;
- 3) узагальнення, апробація та реалізація результатів дослідження.

За допомогою структурно-логічної схеми (рис. 21) та нижченаведеного матеріалу розподіліть дії у відповідності до етапів проведення наукового дослідження:

- складання робочого плану;
- попередня розробка теоретичних положень (обґрунтування теми, актуальність, новизна, визначення об'єкту і предмету дослідження, формування мети і завдання);
- збір та опрацювання інформації (обчислення, групування, зведення у таблиці, побудова графіків, розробка логічних схем тощо);
- розробка гіпотези;
- визначення методики та методів дослідження;
- визначення наукового напрямку дослідження, наукової проблеми та формулювання теми дослідження;
- розробка висновків і пропозицій;
- збір, систематизація та вивчення інформації (опрацювання літературних джерел);
- впровадження результатів дослідження;
- обговорення ходу та результатів дослідження, консультації з керівником, рецензування;
- письмове викладення матеріалів дослідження.

Рис. 21. Основні етапи проведення наукового дослідження.

Завдання № 5

1. Вибрати тему власного економічного дослідження (попередній вибір теми бакалаврської роботи, наукової статті) та аргументувати актуальність обраної теми.
2. Додержуючись структури та логіки наукового дослідження, проаналізувати один з авторефератів кандидатської дисертації

Завдання для самостійної роботи на тему «Основи методології наукових досліджень»

1. Ознайомитись з алфавітним і системним каталогами бібліотеки.
2. Підібрати 5-6 джерел інформації з обраної теми економічного дослідження.
3. Оформити список опрацьованої літератури відповідно до сучасних вимог.

Контрольна робота – Організація власного наукового дослідження

1. На основі аналізу й узагальнення 5 – 6 джерел з вибраної теми економічного дослідження підготувати наукову доповідь, виділивши її структурні компоненти: а) вступ (проблемна ситуація, що зумовила необхідність написання доповіді); б) основна частина (сучасний стан проблеми, аргументи, обґрунтування основної ідеї автора); в) підсумкова частина (висновки, рекомендації, пропозиції).
2. Скласти тези наукової доповіді – стислий виклад основних ідей (думок) доповіді.
3. На основі опрацювання наукової економічної літератури, результатів проведеного спостереження й анкетування підготувати наукову економічну статтю з досліджуваної нами проблеми з дотриманням структури статті: вступна частина, основні (останні за часом) дослідження і публікації, формулювання мети статті, виклад змісту власного дослідження, висновок.
4. Скласти анотацію до підготовленої вами статті.
5. За попередньо розробленою анкетною картою провести анкетування молоді (студентів, школярів), жителів міста чи села для вивчення стану досліджуваної проблеми.
6. Узагальнити результати анкетування та спостереження з досліджуваної проблеми.

Практичне заняття № 6 - Інформаційне забезпечення наукових досліджень в економіці

Завдання № 1

1. Сформулюйте визначення поняття “інформація”.
2. За допомогою структурно-логічної схеми (рис.23) розмістите надані визначення у відповідності до їх відношення:
 - а) це сукупність відомостей, які характеризують виробничу і фінансово-господарську діяльність;
 - б) це логічна інформація, яка отримується в процесі пізнання і адекватно відображає закономірності об'єктивного світу та використовується в суспільно-історичній практиці;

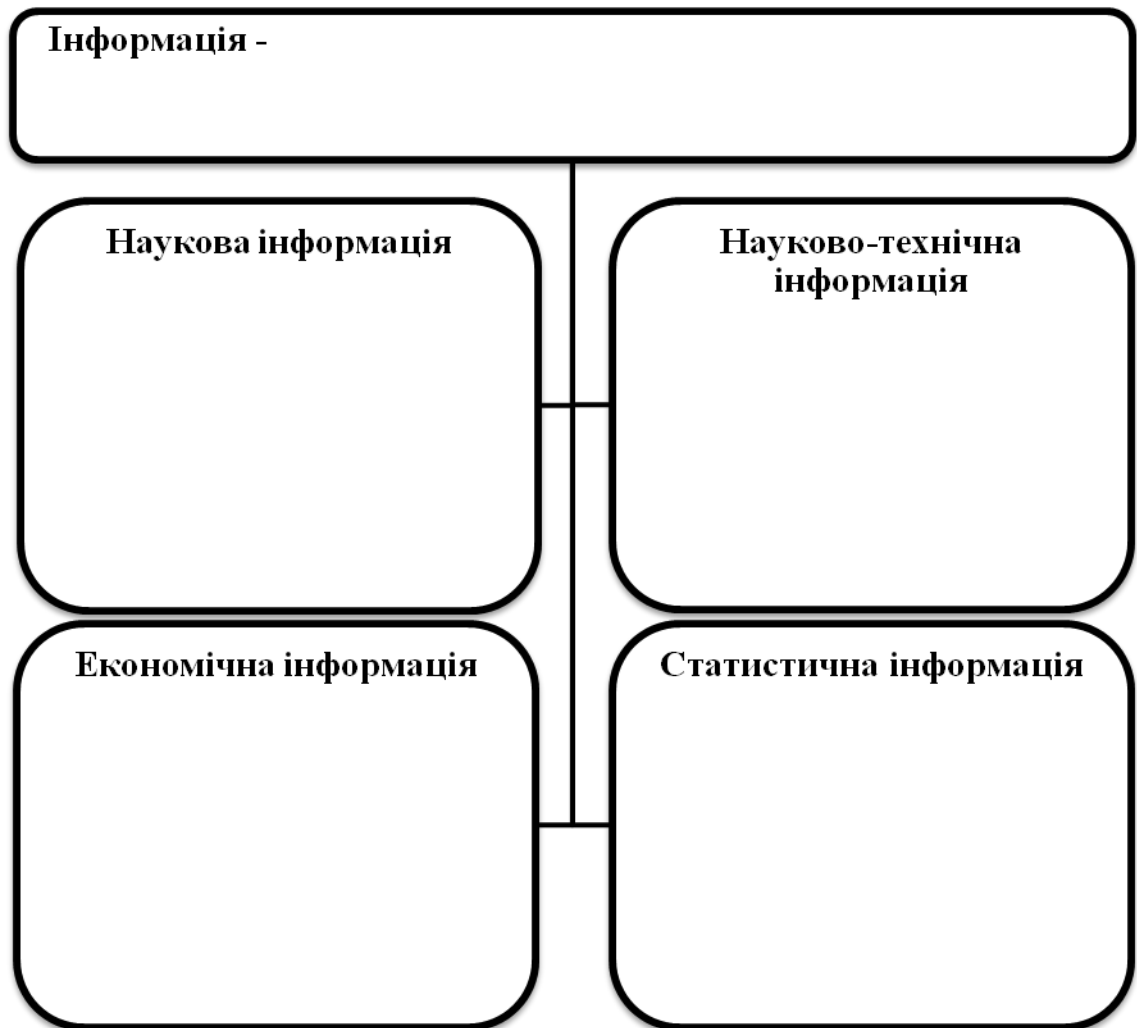

Рис. 23. Основні види інформації.

с) це документовані, або публічно оголошені відомості про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані у ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності;

д) це сукупність статистичних даних, що відображають соціально-економічні процеси і використовуються в процесі управління економікою.

Завдання № 2

За допомогою структурно-логічної схеми (рис.24) розмістити надані визначення у відповідності до їх відношення:

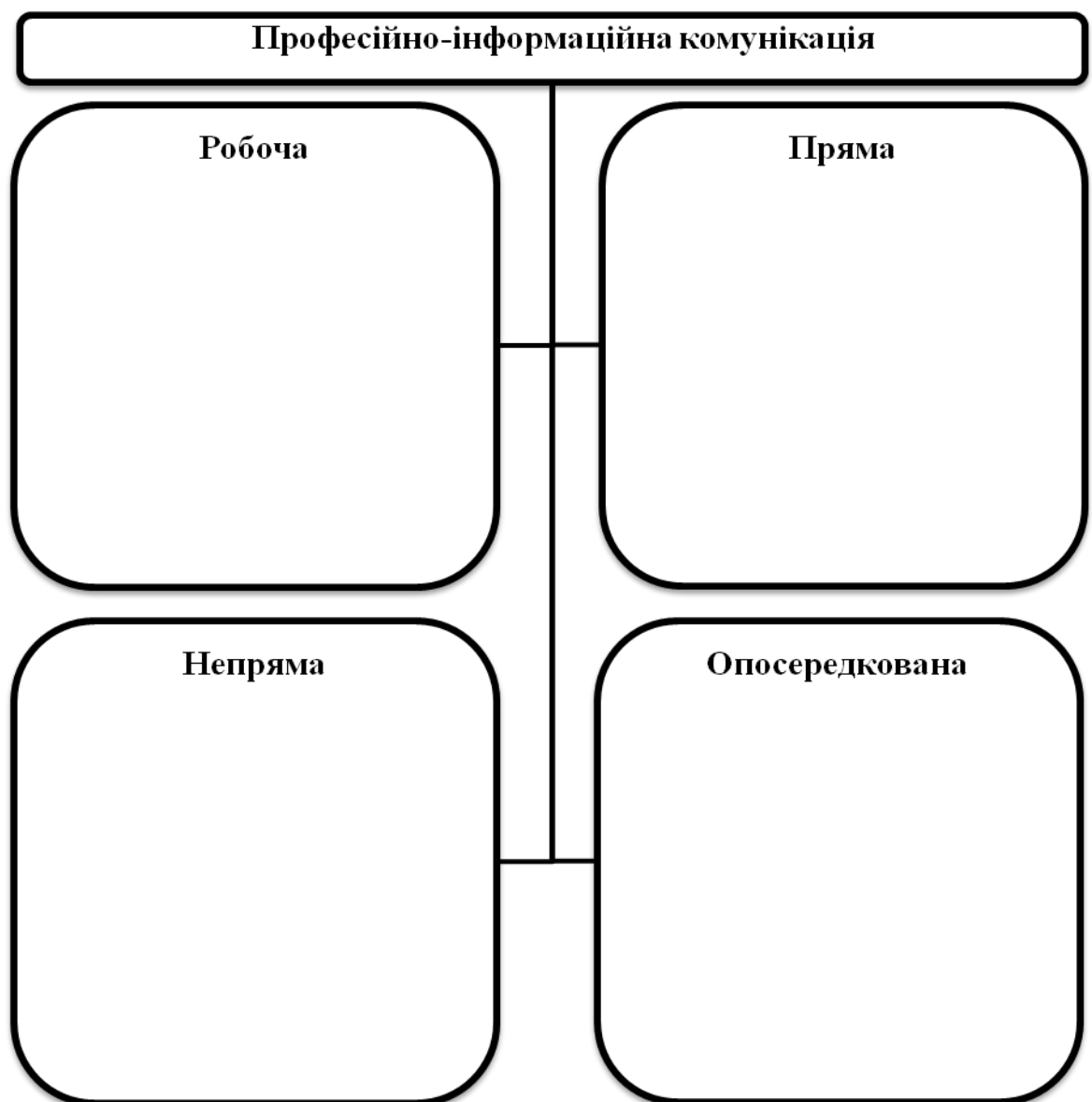

Рис. 24. Види професійно-інформаційної комунікації.

a) при вивченні даних про виробничу і фінансово-господарську діяльність підприємств однієї галузі і зіставленні їх з даними досліджуваного підприємства, спеціальної літератури, а також інформації з радіо, телебачення та інтернет ресурсів;

b) при дослідженні інформації про стан досліджуваних об'єктів та їх поведінки, динамічних процесах виробничої і фінансово-господарської діяльності підприємств;

c) між членами підрозділу при здійсненні наукових досліджень;

d) при вивченні нормативно-правових актів, які регулюють поведінку досліджуваних об'єктів, статистичної інформації, методичних вказівок та інструкцій щодо виконання науково-дослідних процедур тощо.

Завдання № 3

За допомогою структурно-логічної схеми (рис.25) розмістить надані визначення у відповідності до їх відношення:

a) складається із структури досліджуваного підприємства, його юридично-правової, госпрозрахункової самостійності і організаційно-розпорядчих документів, затверджених вищестоящою організацією, а також накази, розпорядження, службове листування з питань виробничої і фінансово-господарської діяльності;

b) сукупність законів, які регулюють суспільні відносини і окремі законотворчі стосунки;

c) господарські угоди, контракти з суб'єктами підприємницької діяльності, складені досліджуваним підприємством та затвержені в установленому порядку;

d) сукупність даних економічного характеру про факти (операції), які дійсно відбулися у виробничій і фінансово-господарській діяльності, відображені у первинних документах, облікових регістрах бухгалтерського, статистичного і оперативного обліку, а також у звітності про діяльність підприємства;

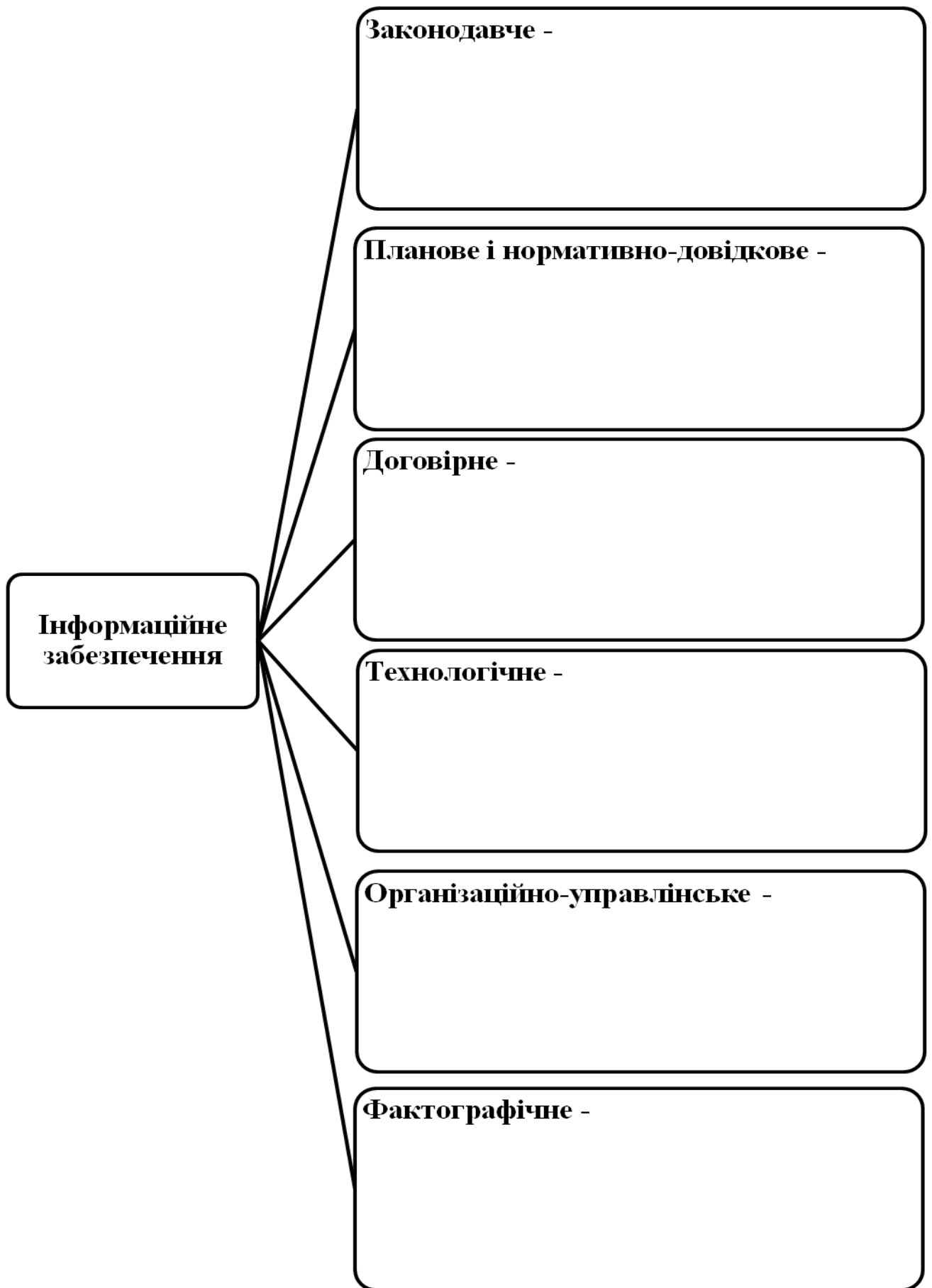

Рис. 25. Поділ інформаційного забезпечення за його змістом.

е) сукупність інформації, яка є в планах економічного і соціального розвитку досліджуваного підприємства; норми і нормативи витрат матеріальних, трудових і фінансових ресурсів; утворення фондів економічного стимулювання, пільгових податків та ін.; розміри платежів до державного бюджету та ін;

ф) технічна документація з технології виробництва продукції, робіт і послуг, міждержавні та державні стандарти, технічні умови якості продукції, галузеві стандарти, проектно-технічна документація та інші, які використовуються на досліджуваному підприємстві.

Контрольна робота – Основні види науково-дослідних робіт студентів

1. На основі визначення науково-економічної літератури, власного спостереження, проведеного анкетування, інтерв'ювання чи тестування підготувати реферат, оформлення такі його структурні елементи: титульний аркуш, зміст, вступ (актуальність теми, об'єкт і предмет дослідження, мета та завдання дослідження, методи дослідження), основну частину (історія та теорія питання, вирішення проблеми в сучасних умовах, результати власного дослідження), висновки, список використаних джерел відповідно до сучасних вимог (Додаток Л), додатки (за потреби).
2. Підготувати усне повідомлення (презентацію) змісту реферату, для чого відібрати найважливіший матеріал для короткого виступу (до 7 – 10 хв.).
3. Підготувати до активної участі в обговоренні результатів презентації рефератів студентами групи на основі відповідних критеріїв оцінки реферату.
4. Підготувати рецензію на реферат свого сусіда за столом (партою) відповідно до критеріїв оцінки реферату.

Практичне заняття № 7 - Підготовка і оформлення наукових робіт

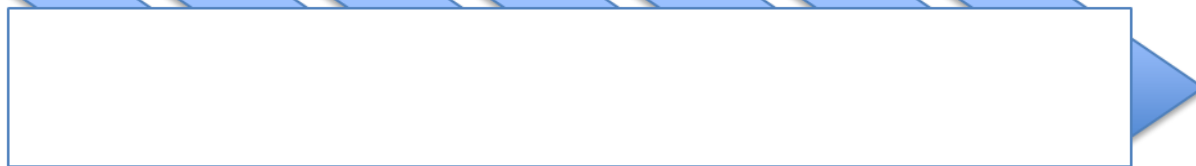
Завдання № 1

Розмістити структурні елементи у відповідності до їх відношення (рис.26).

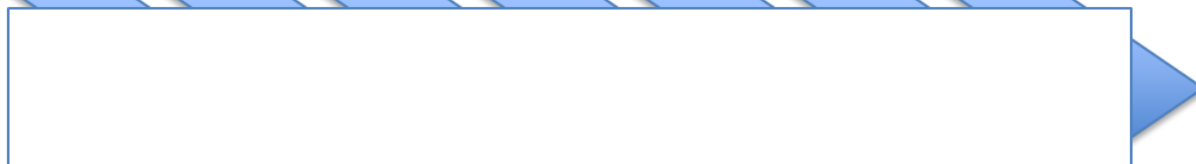
Які з нижче наведених елементів належать до **Наукових праць**, які до **Періодичних видань**, які до **Навчальної літератури**, а які до **Навчальних праць**, а які до **Результатів наукових досліджень**?:

- а) монографія;
- б) підручник;
- в) навчальний посібник;
- г) практичний посібник;
- д) навчально-методичний посібник;
- е) методичні рекомендації;
- ж) стаття;
- з) цитовані видання;
- и) теза;
- к) реферат;
- л) автореферат дисертації;
- м) автореферат магістерської дипломної роботи;
- н) звіт з НДР;
- о) рецензія;
- п) курсова робота;
- р) фахові видання;
- с) дипломна робота;
- т) дисертація.

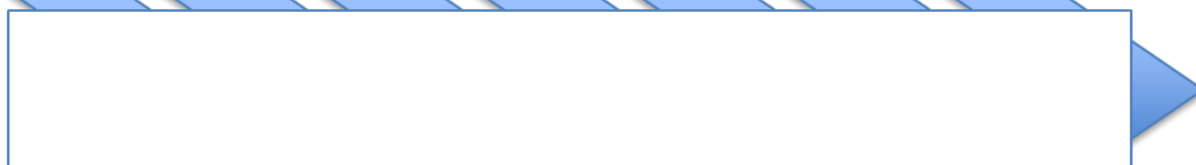
Наукові праці

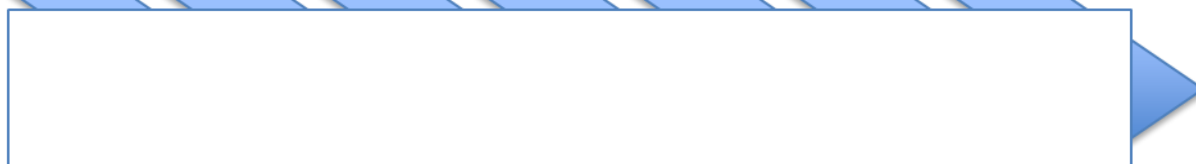
Періодичні видання

Навчальна література

Навчальні праці

Результати наукових досліджень

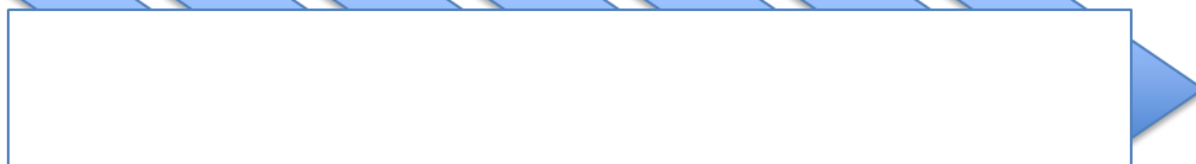

Рис. 26. Основні джерела науково-технічної інформації.

Контрольна робота – Підготовка і оформлення наукових робіт

1. Враховуючи специфіку майбутньої професії, створити індивідуальний творчий проект.
2. Підготувати презентацію і захистити проект.

3. Опрацювати літературні джерела інформації з обраної тематики.
4. Здійснити самоаналіз результатів виконання проекту: а) актуальність теми проекту, практична і теоретична значущість; б) ступінь реалізації визначеної проблеми; в) самостійність, оригінальність, рівень творчості; г) аргументованість рішень і висновків; д) оформлення проекту; е) оригінальність захисту проекту.

Практичне заняття № 8 - Бакалаврська і магістерська роботи як кваліфікаційні дослідження

Завдання № 1

1. Надайте визначення наступним структурним елементам кваліфікаційного дослідження (напишіть пояснення до кожної складової):

Актуальність теми -

Стан вивчення проблеми -

Мета і завдання дослідження -

Об'єкт дослідження -

Предмет дослідження -

Методи дослідження -

Інформаційна база -

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами -

Апробація результатів дослідження -

Публікації -

Завдання № 2

1. Оберіть тему дослідження відповідно до своєї спеціальності, згідно номера у списку групи (додатки А, Б, В) та сформулюйте до неї наступні положення:

Тема дослідження	
Об'єкт дослідження	
Предмет дослідження	
Мета дослідження	

Завдання дослідження (не менше 5)	
--------------------------------------	--

2. Надайте коротку характеристику змісту науково-дослідної (дипломної) роботи (рис.27).

ВСТУП

I РОЗДІЛ

II РОЗДІЛ

III РОЗДІЛ

ВИСНОВКИ

Рис. 27. Характеристика змісту науково-дослідної (дипломної) роботи.

3. Використовуючи схему «Цибулина» (рис. 28) - опишіть основні положення вашого дослідження відповідно до розділів.

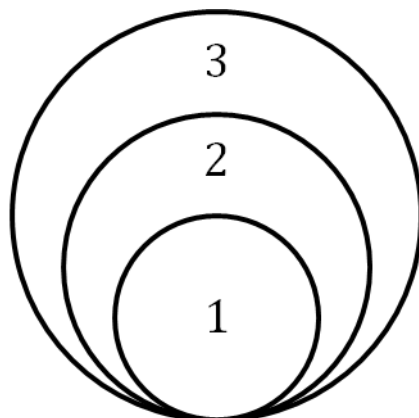

Рис. 28. Підпорядкованість одиниць в цілісному процесі.

1. _____

2. _____

3. _____

Контрольна робота –Перевірка результатів науково-дослідної роботи студентів

1. На основі критеріїв оцінки проаналізувати наукову статтю з профільних економічних журналів. У процесі критичного аналізу крім наявності необхідних структурних елементів врахувати проблемність, мислення автора, діалектику критичності та конструктивності, самостійність і оригінальність автора, громадянську позицію, цілісність, виразність і грамотність наукової статті.

2. Скласти рецензію на опрацьовану економічну статтю.

Короткі теоретичні відомості за темами дисципліни «Основи наукових досліджень в економіці» (модуль 2)

Тема 5. Організація наукового дослідження

5.1. Сутність та основні етапи організації наукового економічного дослідження

Наукове дослідження – процес цілеспрямованого вивчення певного об'єкта (предмета або явища), використовуючи наукові методи з метою встановлення закономірностей його виникнення, розвитку і перетворення у практичній діяльності людей.

Складність наукових економічних досліджень, комплексність і тривалість виконання зумовлюють необхідність поділу їх на взаємоузгоджені та взаємопов'язані етапи, якими є:

- 1) формулювання теми наукового дослідження (визначення проблеми та її конкретизація);
- 2) попередня розробка теоретичних положень;
- 3) вивчення історико-економічного та сучасного стану опрацьованості теми наукового дослідження (наукової проблеми);
- 4) збір, систематизація та вивчення інформації;
- 5) розробка гіпотези;
- 6) визначення методики та методів дослідження;
- 7) складання робочого плану;
- 8) опрацювання інформації (обчислення, групування, зведення у таблиці, побудова графіків, картосхем, розробка логічних схем);
- 9) розробка висновків і пропозицій;
- 10) письмове викладення матеріалів дослідження;
- 11) обговорення ходу та результатів дослідження, консультації, рецензування;
- 12) впровадження результатів дослідження.

Такої послідовності дотримуються під час проведення будь-якого наукового дослідження — від курсової чи магістерської роботи до системного вивчення значущих наукових проблем і підготовки монографій. Послідовне чергування етапів особливо необхідне, коли складність дослідження потребує розподілити його на кілька самостійних частин. Дотримання послідовності етапів сприяє формуванню у дослідника вміння планувати й організовувати свою працю.

Традиційна модель наукового пізнання передбачає рух по ланцюжку: встановлення емпіричних фактів - первинне емпіричне узагальнення - виявлення відхилень фактів від правил - винахід теоретичної гіпотези з новою аргументацією - логічний висновок (дедукція) з гіпотези всіх фактів спостереження, що є перевіркою на її істинність.

У процесі наукового дослідження виділяють такі складові елементи: виникнення ідеї, формулювання теми; формування мети та завдань дослідження; висунення гіпотези, теоретичні дослідження; проведення експерименту, узагальнення наукових фактів і результатів; аналіз та оформлення наукових досліджень; впровадження та визначення ефективності наукових досліджень.

Наукове дослідження включає такі етапи, як:

- 1) організаційний;
- 2) дослідний;
- 3) узагальнення, апробація та реалізація результатів дослідження.

1. Організаційний етап. Організація наукового дослідження передбачає вивчення стану об'єкта дослідження, конкретизація місця наукової теми у науковому дослідженні; визначення об'єкта дослідження.

Організаційно-методична підготовка наукового дослідження передбачає складання: програми наукового дослідження, техніко-економічного обґрунтування (відображення найважливіших показників наукової роботи), плану дослідження теми, методики дослідження (перелік методів і прийомів, які будуть використовуватися в науковому дослідженні, висунення гіпотез та

їх узагальнення), робочий план (складається відповідно до програми і плану наукового дослідження, вказуються календарні строки, етапи робіт та ін.).

2. Дослідний етап включає в себе: а) створення нової інформації; б) перетворення інформації на ПЕОМ (ділові, професійні); в) теоретичні і конкретно-наукові (емпіричні) методи.

На даному етапі проводяться спостереження, обстеження, вибираються критерії оцінки, здійснюється збирання і групування інформації за допомогою сучасних інформаційних технологій.

Власне виконання економічного дослідження передбачає доведення гіпотез, формулювання висновків і пропозицій, науковий експеримент, коригування попередніх результатів, оприлюднення проміжних результатів – на конференціях, у статтях, доповідях.

3. Етап узагальнення, апробації і реалізації результатів дослідження включає такі складові, як: 1) узагальнення результатів дослідження; 2) апробація; 3) реалізація результатів дослідження.

Узагальнення результатів дослідження - літературний виклад результатів дослідження у вигляді звіту про виконану науково-дослідну роботу (НДР), дисертації, студентської науково-дослідної роботи та інших форм подання завершеної наукової продукції. Якість виконаної роботи визначають апробацією.

Апробація включає в себе колективне обговорення виконаного дослідження на науково-технічних радах, його рецензування і експертизу, оприлюднення кінцевих результатів у спеціальних журналах, реферативних збірниках, а також у виступах дослідників з доповідями і повідомленнями на науково-практичних конференціях, симпозіумах, семінарах.

Реалізація результатів дослідження здійснюється дослідним впровадженням їх у практику за участю замовника теми. Реалізація результатів дослідження передбачає оформлення акта впровадження за участю представників дослідника і замовника, а також здійсненням

авторського нагляду за виробничим впровадженням результатів науково-технічних досліджень, захист дисертації.

Отже, процес наукового дослідження достатньо тривалий і складний. Він починається з виникнення ідеї, а завершується доведенням правильності гіпотези і суджень.

5.2. Вибір проблеми та вимоги до теми дослідження

Дослідницька робота розпочинається з вибору проблеми або теми дослідження. Це складне, відповідальне завдання потребує виконання цілого комплексу робіт та реалізується у декілька етапів.

Проблему або тему наукових досліджень вибирають, виходячи з фахової готовності та зацікавленості: планів науково-дослідних робіт установи (науково-дослідної тематики, що передбачається планами галузевих міністерств, відомств, академій наук, закладів освіти, тематичних завдань, замовлень на проведення досліджень); цільових комплексних, галузевих і регіональних науково-технічних програм.

Однією з головних вимог, що обов'язково ставиться перед дослідницькою роботою, є її актуальність - важливість, необхідність вирішення саме зараз. Під час оцінювання прикладних наукових розробок найбільш актуальною визнається тема, що може забезпечити найбільший економічний ефект.

Розробка теми має бути забезпечена фінансуванням, обладнанням, матеріалами (для економічних досліджень у першу чергу статистичними) та необхідними умовами для впровадження результатів.

Отже, на стадії обґрунтування теми дослідження вивчають усі критерії її вибору, після чого приймають рішення про доцільність її розробки.

Визначення мети і завдань наукового дослідження - один із важливих творчих етапів вирішення проблеми. Мета дослідження — це кінцевий результат, на досягнення якого воно спрямоване. Вона має

адекватно відображатись у темі роботи, містити в узагальненому вигляді очікувані результати та наукові завдання.

Завдання підпорядковуються основній меті і спрямовані на послідовне (поетапне) її досягнення. Вони не можуть формулюватись як "вивчення", "ознайомлення", "дослідження" тощо, оскільки таким чином вказують не на результат наукової розробки, а на окремі технологічні процеси.

Мета і завдання дослідження не можуть бути визначені відокремлено від предмета та об'єкта. Під об'єктом, у наукових дослідженнях зазвичай розуміють процес або явище, що породжує проблемну ситуацію чи вимагає отримання більш детального знання. Предметом виступає явище або процес, що знаходиться в межах об'єкта та розглядається як елемент, частина об'єкта дослідження.

Формулювання проблеми. На основі скрупульозного ознайомлення з вітчизняними і зарубіжними публікаціями у вибраному та суміжних наукових напрямках формулюють основне питання (проблему) і у загальних рисах визначають очікуваний результат.

Важливим під час формулювання проблеми є вивчення стану наукових розробок у цьому напрямку, у процесі якого дослідник повинен зробити систематизацію, відповідно розподіливши:

- 1) знання, що набули загального визнання наукової спільноти та перевірені на практиці;
- 2) питання, які є недостатньо розробленими і вимагають наукового обґрунтування (дискусійні);
- 3) невирішені питання, сформульовані у процесі теоретичного осмислення, запропоновані практикою або ті, що виникли під час вибору теми.

При виборі теми необхідно передбачати можливості використання отриманих результатів та форми його представлення (курсова або магістерська робота, реферат, автореферат, дисертація, наукова доповідь,

монографія тощо). Чітке розуміння кінцевої мети дослідження сприяє досягненню успіху.

Конкретизація завдань дає змогу уточнити зміст проблеми. Для цього потрібно вирішити два питання: по-перше, уявити, які явища, предмети, процеси, закономірності має охоплювати проблема; по-друге, обмежити обрану тему від суміжних.

Необхідно також встановити, чи повинна робота виконуватись лише на основі:

- а) спостережень чи за допомогою експерименту;
- б) літературних джерел і документів та практики;
- в) сучасного досвіду чи з використанням більш старих даних;
- г) вітчизняних матеріалів чи з урахуванням зарубіжних джерел тощо.

Важливим моментом конкретизації проблеми є обмеження кола питань, які передбачається вивчати.

Дослідник обов'язково повинен ознайомитись з історичними аспектами проблеми. Важливим елементом пошуку правильного рішення є вивчення історії виникнення і розвитку проблеми, результатів раніше проведених з неї досліджень.

Необхідно також виявити коло питань, які стануть відправною точкою при визначенні перспектив подальшого вивчення проблеми. Наукова проблема має бути актуальною, науково значимою і вирізнятись науковою новизною. Уточнення перерахованих характеристик майбутньої роботи дає змогу більш чітко встановити її рамки, скласти точний план, визначити терміни виконання, етапи і стадії.

5.3. Основи методики планування наукового дослідження

Робочий план становить основу, визначає загальну спрямованість економічного дослідження та послідовність його проведення. Його розробляють, виходячи з вибраної теми, сформульованих мети і завдань дослідження, обізнаності з його предметом, базової гіпотези.

План доцільно будувати за такою схемою: вступ, розділи, висновки, додатки, список використаної літератури.

На основі планів складають графік роботи. Попередній план-графік має включати лише найбільш істотні, тривалі роботи. Календарний план-графік є більш деталізованим. Він відрізняється від попереднього плану більшою конкретикою щодо організаційних моментів і строків. Його доцільно складати після попереднього ознайомлення з літературою, уточнення і конкретизації теми дослідження — до початку основної роботи. Добре продуманий і ґрунтовно розроблений календарний план-графік робіт - обов'язкова умова успіху і раціональної праці дослідника.

Планування наукового дослідження необхідне для оптимізації робіт, щоб при найменших витратах отримати найкращі результати. Для цього потрібно спланувати кожен етап дослідження, визначити його зміст і терміни виконання з урахуванням наявного фонду часу. Кожен етап слід виконувати з мінімальними затратами часу, намагатися працювати, випереджаючи графік. Оскільки у процесі роботи можуть виникнути певні труднощі, помилки, відхилення від прийнятого шляху, в плані доцільно передбачити резерви часу для їх усунення.

Дуже важливим етапом планування наукового дослідження є вибір методів проведення дослідження, які служать інструментом у здобутті фактичного матеріалу, будучи необхідною умовою досягнення поставленої мети.

У методології економічних наук використовуються різні методи, що враховують специфіку предмета й об'єкта вивчення. Найважливіші з них такі:

- системний підхід, що дозволяє розкрити різноманіття проявів досліджуваного об'єкта, визначити місце предмета дослідження в розроблювальній галузі науки;
- абстрактно-логічний метод, що використовується для побудови теорії, включає різноманітні прийоми й операції: аналіз і синтез, дедукцію й

індукцію, сходження від конкретного до абстрактного, і навпаки, аналогію, формальну логіку, гіпотетичне припущення й ін.;

- моделювання як метод дослідження структури, основних властивостей, законів розвитку і взаємодії з навколишнім світом об'єкта моделювання;

- статистико-економічний метод, що дає можливість реалізувати кількісний підхід до вивчення наукових даних у єдності з якісним аналізом;

- монографічний метод, що має переважно описовий характер, але є цінним при всебічному, повному, деталізованому вивченні об'єкта або явища.

Методологічно витримане наукове дослідження характеризується:

1) коректною, науково обґрунтованою постановкою проблеми дослідження, що не просто існує в теорії, але може бути розроблена практично з отриманням наукових результатів, що мають ознаки новизни, корисності й вірогідності;

2) побудовою предмета дослідження як сукупності взаємозалежних підпроблем, при цьому вивчення висунутих питань забезпечується не тільки у статиці, але й у динаміці;

3) побудовою теорії, за допомогою якої предмет дослідження (досліджувану проблему) можна описати, пояснити, розкрити внутрішній механізм явищ і протиріч, спрогнозувати розвиток процесу, видати рекомендації з удосконалювання. Цим забезпечується належний теоретичний рівень дослідження як найважливішого принципу його методологічної витриманості;

4) забезпеченням єдності теорії й практики, що розуміється в тому сенсі, що створена автором теоретична концепція повною мірою використовується для аналізу практики й експериментальний даних, формулювання нових рекомендацій;

5) завершеністю й цілісністю дослідження, що набуває властивостей системи, у якій кожна окремо взята частина може бути зрозуміла й пояснена з позицій цілого, а ціле здатне існувати й виконувати свої функції лише на базі своїх компонентів;

б) вірогідністю отриманих наукових результатів, доведеною й перевіреною всіма можливими в кожному конкретному випадку теоретичними методами, експериментальними дослідженнями й практичними спостереженнями.

Формулювання висновків та оцінка отриманих результатів як складові планування економічного дослідження. Схема подання висновків може бути такою. Спочатку перелічуються результати, і мають бути представлені в даному дослідженні, - цим окреслюється розглянутий предмет наукового дослідження. Потім один або кілька пунктів можуть більш глибоко розкривати нове наукове знання, давати уточнення, що визначає його унікальність і відмінність від відомих положень. Нарешті, у висновках може підтверджуватися вірогідність й обґрунтованість наукових положень, корисність їхнього практичного використання. Між пунктами висновків повинні простежуватися зв'язок, послідовність, ієрархія за ступенем важливості.

У висновках має бути зроблене наукове узагальнення досліджень, показана унікальність авторських пошуків і представлене спільноті нове наукове знання, отримане в проведеному дослідженні.

Новизна результатів і тема дослідження органічно пов'язані. При цьому повинна існувати гіпотеза новизни дослідження, що забезпечує вихід на коло питань, що призводять до утворення ядра дослідження, що має істотні ознаки новизни, оригінальності.

Наукова новизна - головна вимога до наукових результатів. Це означає, що науковий результат повинен містити нове вирішення наукового завдання, що має істотне значення для відповідної галузі знань, або нові науково обґрунтовані розробки, що забезпечують вирішення важливих прикладних завдань економіки.

Тема 6. Інформаційне забезпечення наукових досліджень в економіці

6.1. Сутність і види наукової інформації

Наукова інформація - це логічна інформація, яка отримується в процесі пізнання, адекватно відображає закономірності об'єктивного світу і використовується в суспільно-історичній практиці. Загально визнано, що рівень розвитку науки значною мірою визначається характером, достовірністю та цільовим призначенням інформації, яка одержана в результаті пізнання.

Інформація є теоретичним і експериментальним підґрунтям для досягнення мети наукових досліджень і вирішення поставлених завдань. Вона є доказом обґрунтованості наукових положень, їх достовірності і новизни.

Наукова інформація створюється в результаті діяльності наукових колективів та окремих вчених і фіксується у вигляді понять, тверджень, теорій та гіпотез. Вона поширюється в часі і просторі певними засобами і методами.

Найважливішими, з практичної точки зору, властивостями інформації є цінність, достовірність та актуальність.

Цінність інформації, як відомо, визначається корисністю та здатністю її забезпечити суб'єкта необхідними умовами для досягнення ним поставленої мети.

Достовірність - це здатність інформації об'єктивно відображати процеси та явища, що відбуваються в навколишньому світі. Як правило, достовірною вважається насамперед інформація, яка несе у собі безпомилкові та істинні дані.

Актуальність являє собою здатність інформації відповідати вимогам сьогодення (поточного часу або певного часового періоду).

Часові властивості визначають здатність даних передавати динаміку зміни ситуації (динамічність). При цьому можна розглядати або час

запізнення появи в даних відповідних ознак об'єктів, або розходження реальних ознак об'єкта і тих же ознак, що передаються даними.

Іншими властивостями інформації є:

1) суспільна природа, тобто джерелом інформації є пізнавальна діяльність людей, суспільства;

2) мовна природа - інформація виражається за допомогою мови - знакової системи будь-якої природи, яка служить засобом спілкування, мислення, висловлювання думки;

3) дискретність - одиницями інформації як засобами висловлювання є слова, речення, уривки тексту, а у плані змісту - це можуть бути поняття, висловлювання, описання фактів, гіпотези, теорії, закони тощо;

4) незалежність від творців;

5) старіння - головною причиною старіння інформації є не сам час, а поява нової інформації, з надходженням якої попередня інформація виявляється невірною, перестає адекватно передавати явища та закономірності матеріального світу, людського спілкування та мислення;

6) розсіювання, тобто існування у багатьох джерелах.

Інформацію можна розподілити на певні види за кількома ознаками, а саме:

1) за способом сприйняття. Для людини інформація поділяється на види залежно від типу рецепторів, що сприймають її: візуальна; аудіальна; тактильна; нюхова; смакова;

2) за формою подання інформація поділяється на такі види: текстова; числова; графічна; звукова;

3) за призначенням: масова; спеціальна; особиста.

Залежно від нагромадження, використання, призначення і сприйняття наукова інформація класифікується на: а) технічну; б) економічну; в) соціальну.

Таким чином, науково-технічна інформація - це сукупність відомостей про розвиток природи, суспільства і людини, зафіксованих у відповідних наукових документах.

Науковий документ є структурною одиницею інформаційних ресурсів. Науковий документ – це матеріальний об'єкт з інформацією про факти, події, явища об'єктивної дійсності та розумової діяльності людей, яка закріплена створеним людиною способом передачі та зберігання у часі і просторі.

Класифікація документів здійснюється на основі багатьох критеріїв. Так, за способом фіксації інформації документи поділяються:

- 1) письмові;
- 2) статистичні;
- 3) іконографічні;
- 4) фонетичні;
- 5) документи, які передають інформацію у закодованому вигляді за допомогою електронної техніки.

Форма документа значною мірою визначає спосіб його аналізу.

Залежно від статусу джерела розрізняють документи: офіційні та неофіційні. Крім цього, документи поділяються на: первинні, в яких містяться результати наукових досліджень і розробок, нові наукові дані, ідеї, факти. На основі цих документів формується первинна інформація; вторинні - де містяться аналітико-синтетичні і логічні матеріали, які вже оброблені на основі первинних документів. Такий поділ є умовним. Важливими джерелами первинної інформації є книги, монографії, брошури, посібники і періодичні видання.

До спеціальних видів технічних видань відносять нормативно-технічну документацію, яка регламентує науково-технічний рівень і якість продукції: стандарти, типові положення, методичні розробки.

Стандарти - це нормативно-технічні документи, в яких встановлено комплекс норм, правил, вимог до об'єкта стандартизації і затверджений компетентними органами.

Важливе значення для проведення науково-дослідної роботи має патентна документація, тобто сукупність документів про відкриття, винаходи, а також відомості про охорону прав винахідників. Патентна документація характеризується високим рівнем достовірності, оскільки ця документація підлягає експертизі на предмет новизни і корисності.

Характерною особливістю сучасного розвитку науки є значна кількість наукових документів, які одержані в результаті науково-дослідної роботи. Обсяги нової інформації безперервно зростають, зростає і швидкість її розповсюдження, що нині досягається з допомогою глобальної мережі Internet. Це всесвітнє об'єднання регіональних і корпоративних мереж, що створюють єдиний інформаційний простір завдяки використанню стандартних протоколів передачі інформації.

Традиційним засобом передачі та збереження інформації є приведення в порядок документальних фондів. Найбільш поширеною є Універсальна десятична класифікація (УДК).

Для прискорення і ефективного відбору потрібної інформації та її збереження в Україні створена загальнодержавна служба науково-технічної інформації (НТІ). Вона включає галузеві інформаційні центри, відділи НДІ, конструкторські бюро. Збір, збереження і надання інформації здійснюють довідково-інформаційні фонди (ДІФ).

Використання інформації передбачає її поширення. Під поширенням інформації розуміють: опублікування її у пресі, передання по радіо, телебаченню чи з використанням інших засобів масової інформації; поширення в мережі Інтернет чи з використанням інших засобів телекомунікаційного зв'язку тощо.

6.2. Пошук та методи збору інформаційних матеріалів

У науково-дослідній роботі особливе місце займає пошук і аналіз наукової інформації. Для проведення наукового дослідження потрібна як первинна, так і вторинна інформація.

Первинна інформація — це вихідні дані, які є результатом конкретних експериментальних досліджень, вивчення практичного досвіду.

Вторинна інформація — це результат аналітико-синтетичної переробки первинної інформації.

Етап збору і відбору інформації для проведення наукових досліджень є одним із ключових. Його організація передбачає:

- 1) визначення кола питань, що будуть вивчатись;
- 2) хронологічні межі пошуку необхідної літератури;
- 3) уточнення можливості використання літератури зарубіжних авторів;
- 4) уточнення джерел інформації (книги, статті, патентна література, стандарти тощо);
- 5) визначення ступеню відбору літератури — всю з даного питання, чи тільки окремі матеріали;
- 6) участь в роботі тематичних семінарів і конференцій;
- 7) особисті контакти із спеціалістами зданої проблеми;
- 8) вивчення архівних документів, науково-технічних звітів;
- 9) пошук інформації в Інтернеті.

Вихідну інформацію можна знайти в загальній і спеціальних енциклопедіях, а також у списках літератури, які прикладені до тематичних і оглядових робіт, що мають відношення до теми наукових досліджень. В цьому випадку пошук інформації ведеться в антихронологічному порядку — від більш пізніх джерел до більш ранніх. Такий шлях пошуку швидше приводить до досягнення поставленої мети.

При пошуку інформації слід дотримуватись певних принципів її формування, якими є:

1) актуальність інформації має реально відображати стан об'єкта дослідження в кожен момент часу;

2) достовірність – це доказ того, що названий результат є істинним, правдивим;

3) інформація має точно відтворювати об'єктивний стан і розвиток об'єкта;

4) інформаційна єдність, тобто подання інформації у такій системі показників, при якій виключалась би ймовірність протиріч у висновках і неузгодженість первинних і одержаних даних;

05) релевантність даних, тобто одержання інформації за запитом користувача, включаючи роботу зданими, які не належать до дослідження.

Дотримання цих принципів дозволяє виключити дублювання наукових досліджень.

Отримання потрібної інформації є досить складним процесом. Тому потрібно знати основні положення інформаційного пошуку.

Інформаційний пошук – це сукупність операцій, спрямованих на пошук документів, які потрібні для розробки теми досліджуваної проблеми.

Пошук може бути: а) ручний, який здійснюється за бібліографічними картками, картотеками, каталогами; б) механічний; в) автоматизований.

Визначення стану вивченості теми доцільно розпочинати із ознайомлення з інформаційними виданнями, які містять оперативні систематизовані відомості про документи, найсуттєвіші сторони їх змісту.

Інформаційні видання, на відміну від бібліографічних, включають не лише відомості про надруковані праці, а й ідеї та факти, що в них містяться. Крім оперативності, їх характеризує новизна поданої

інформації, повнота охоплених джерел і наявність довідкового апарату, що полегшує пошук і систематизацію літератури.

Інформаційні видання охоплюють усі галузі національного господарства, їх випускають інститути, служби НТІ, центри інформації, бібліотеки.

До основних інститутів і організацій України, які здійснюють централізований збір і обробку інформації основних елементів опублікованих документів, належать: Книжкова палата України, Український інститут науково-технічної та економічної інформації (УкрУНТЕІ), Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського та інші бібліотечно-інформаційні установи загальнодержавного та регіонального рівнів.

Для підтвердження достовірності висновків і результатів дослідження, перевірки робочої гіпотези важливе значення має первинна інформація.

Найбільш поширеними і змістовними методами нагромадження первинної інформації є: опитування, спостереження, експеримент, тестування, анкетування.

Опитування являє собою метод отримання первинної соціологічної інформації, що ґрунтується на письмовому або усному зверненні до певної спільності людей-респондентів із запитаннями, зміст яких є проблемою дослідження на рівні емпіричних індикаторів і який передбачає реєстрацію та статистичну обробку отриманих відповідей, а також їх теоретичну інтерпретацію.

За формами та умовами спілкування і отримання інформації від респондентів розрізняють два типи опитування: 1) анкетування; 2) інтерв'ю.

Спостереження - це аналітичний метод, за допомогою якого вивчають і фіксують сучасний стан об'єкта в результаті минулого, в реальних ситуаціях.

Експеримент - це нагромадження даних у контрольованих умовах, змінюючи один або декілька чинників.

Імітація є методом, заснованим на використанні електронно-обчислювальної техніки, який відтворює застосування різноманітних чинників не у реальних умовах, тобто, по-перше, будуються моделі контрольованих і неконтрольованих чинників; по-друге, визначається вплив на загальну стратегію дослідження.

Ефективним методом збору первинної інформації вважається аналіз документів. Документи з різним ступенем повноти відображають економічний стан проблеми, фактологічну сторону соціальної дійсності; в них містяться відомості про процеси та результати діяльності підприємства, окремих людей, колективів, великих груп населення і суспільства в цілому. Саме з аналізу документів має розпочинатися конкретне дослідження.

Аналіз документів первинної і вторинної інформації дозволяє отримати об'єктивно існуючий стан і розвиток науки в цілому і окремих наукових напрямів. Вивчення наукових інформаційних потоків дає можливість планувати, прогнозувати тенденції розвитку науково-інформаційної діяльності і її удосконалення.

Дослідження документальних інформаційних потоків здійснюється за допомогою використання банку даних.

Банк даних – це певна сукупність програмних, організаційних, технічних засобів, які призначені для централізованого накопичення та багатоцільового використання інформації, яка систематизована і сконцентрована в певному місті (у пам'яті ЕОМ, бібліотеці, каталогах, картотеці). Його ядром є база даних.

База даних - це іменована сукупність інформаційних одиниць у певній предметній сфері. Функціонування цієї бази забезпечується сукупністю мовних і програмних засобів, які мають назву системи управління базою даних.

База даних сприяє формуванню бази знань.

База знань — сукупність систематизованих основних відомостей, що належать до певної галузі знань і зберігаються в пам'яті ЕОМ. У ній виокремлюється дві відносно самостійні частини: 1) знання про певну галузь у вигляді термінів і законів, стверджень; 2) конкретні, факти що описують цю галузь. База знань сприяє розвитку бази даних.

6.3. Аналіз та опрацювання наукової інформації

Після проведення емпіричного дослідження починаються його заключні етапи: опрацювання, аналіз і узагальнення даних. Ефективність дослідження залежить не тільки від обсягу інформаційного масиву, а й від глибини та всебічності його аналізу. Сама по собі первинна інформація не дає змоги зробити висновки, перевірити гіпотези і, таким чином, розв'язати завдання, що були поставлені в програмі. Тому оволодіння прийомами та методами аналізу одержаних даних — запорука результативного дослідження.

Для успішного проведення опрацювання інформації слід дотримуватися певної послідовності. Спочатку інформація проходить стадію попередньої підготовки до опрацювання, яка включає в себе вирішення двох основних завдань:

1) перевірку інструментарію на точність, повноту та якість заповнення;

2) кодування інформації, тобто її формалізація.

Перевірка на точність заповнення передбачає виявлення помилок у відповідях на кожне запитання та їх корекцію. При перевірці анкет, бланків інтерв'ю на повноту заповнення проводиться вибраковування тих, які заповнені менш як на половину. При перевірці на якість заповнення контролюються чіткість, адекватність відповідей, обведення цифрових кодів.

Процедура кодування включає в себе присвоєння кожному варіанту відповідей певних умовних чисел — кодів. У результаті вся інформація анкет чи бланків інтерв'ю перетворюється в систему чисел, в якій вирішальне значення має сам порядок кодів (чисел). Кодування інформації відбувається ще під час розробки інструментарію, коли варіанти відповідей на закриті та напівзакриті питання анкети отримують певні коди. Формалізований список варіанта відповідей називається кодифікатором.

Для кодування інформації використовуються два способи: наскрізна нумерація всіх позицій (порядкова система кодування) або нумерація варіантів лише в межах одного запитання (позиційна система кодування).

Вибір того чи іншого способу залежить від характеру програмного забезпечення ЕОМ.

Після завершення кодування починається безпосередня обробка первинної інформації – ручна або машинна. Якщо обсяг вибірки невеликий, то доцільніше проводити ручну обробку. У сучасних умовах перевага надається машинній. Машинна обробка дає досліднику так званий статистичний обрахунок (загальну кількість показників з кожного варіанта в абсолютному та відсотковому вираженні) і за завданням дослідника виявляє зв'язки та залежності (кореляції).

Опрацювання інформації дає надійні підстави для її узагальнення, яке здійснюється у кількох формах, що фіксують різний рівень аналізу. Найпростішою і найбільш поширеною формою є групування даних, тобто віднесення об'єкта до тієї чи іншої групи залежно від обраного показника (наприклад, рівень продуктивності праці, прибуток).

Залежно від завдань дослідження воно може бути структурним, типологічним і аналітичним.

У процесі групування отримують ряд чисел, який називають рядом розподілу. Ряди розподілу, які засновуються на якісних ознаках явищ і

процесів, що вивчаються, характеризуються як атрибутивні, а на кількісних - як варіаційні.

З метою більш глибокого узагальнення інформації використовують спеціальні статистичні одиниці (величини). Середня арифметична є інтегральною характеристикою ряду розподілу, яка дозволяє порівнювати їх один з одним у випадку, коли вони мають спільну основу. Дисперсія має визначати ступінь рівномірності розподілу тієї чи іншої характеристики, яку отримують за допомогою спеціальних формул. Коефіцієнти кореляції дозволяють аналізувати взаємозв'язки різних характеристик, що досягається порівнянням різних видів розподілу.

Наступним елементом аналізу даних є інтерпретація даних, процедура якої має відповідати певним вимогам: по-перше, характер оцінки та інтерпретації мають визначитися в загальних рисах уже на стадії розробки програми та концепції дослідження, де окреслюються принципові характеристики досліджуваного об'єкта; по-друге, потрібно максимально повно визначити даний об'єкт та відповідний предмет дослідження; по-третє, необхідно пам'ятати про багатозначність отриманих даних і потребу їх інтерпретації з різних позицій.

Процедура інтерпретації – це насамперед перетворення певних числових величин у логічну форму — показники (індикатори) за допомогою гіпотез, які визначаються ще на стадії розробки програми дослідження, а включаються в роботу дослідника лише на стадії інтерпретації. Характер поведінки гіпотез залежить від типу дослідження.

У логіку інтерпретації економічних даних обов'язково має входити перевірка раніше висунутих гіпотез. Перевірка гіпотези про статистичний зв'язок між ознаками найчастіше здійснюється за критерієм «ХІІ — квадрат»; для виміру щільності зв'язку застосовуються різні коефіцієнти, вибір яких залежить від характеру таблиць і взаємозв'язку ознак.

Для вивчення лінійних парних зв'язків між кількісними показниками використовують кореляційний аналіз.

Отже, процедура аналізу соціологічно-економічної інформації містить органічно взаємопов'язані компоненти аналізу цих даних у їх взаємодіях і взаємозалежностях, що відтворює відповідні характеристики досліджуваного соціального об'єкта. Такий аналіз дозволяє переходити до формулювання основних висновків та розробки практичних рекомендацій з метою конкретного застосування їх у науково-дослідній або практичній діяльності.

Після завершення аналізу даних отримані результати оформлюють у підсумкові документи дослідження: інформації, інформаційні записки, звіти про науково-дослідну роботу.

В інформації зміст результатів дослідження подається без їх інтерпретації. Вона включає: а) короткий виклад проблемної ситуації; б) перелік цілей і завдань дослідження; в) опис характеристик вибіркової сукупності; г) розподіл відповідей на запитання анкети або інтерв'ю, результати аналізу документів і спостережень у відсотковому викладі. Кількість розділів зазвичай відповідає числу гіпотез, сформованих у програмі дослідження.

Інформаційна записка (як і інформація) містить ті ж підрозділи, в яких подаються результати досліджень, але підсумкові дані уже коментуються, тобто описуються, цифровий матеріал може групуватися і порівнюватися, даються висновки із зазначенням тенденцій, що виявилися.

Аналітична записка є основним підсумковим документом невеликої наукової дослідної роботи. Вона може бути досить значною за обсягом і мати таку структуру: 1) вступ; 2) основна частина; 3) висновок.

Головним підсумковим документом наукового дослідження є звіт. Загальними вимогами до написання і оформлення наукового звіту є: чіткість і логічність викладу, аргументованість основних положень, висновків, точність формулювань, конкретність викладу результатів роботи, обґрунтованість рекомендацій і пропозицій. Обов'язкими

складовими звіту є: титульний лист, список виконавців, реферат, зміст, перелік умовних позначень і символів.

Науковий звіт призначений у першу чергу для замовника дослідження, який зацікавлений мати докладну інформацію і практичні рекомендації, що дають змогу відповідно коригувати свої дії.

Тема 7. Підготовка і оформлення наукових робіт. Бакалаврська і магістерська роботи як кваліфікаційні дослідження

7.1. Наукова публікація як результат дослідницької діяльності. Поняття, функції та основні види наукових публікацій

Науковою публікацією вважається видання результатів теоретичних або емпіричних досліджень, яке призначене для фахівців відповідної галузі та науково-дослідницької роботи.

Публікації мають відповідати вимогам щодо напрямку публікації (виступу), а також логіці побудови тексту, його форми, стилю, мови, бути сприйнятливими читачами чи слухачами.

Публікації виконують такі основні функції:

- 1) оприлюднюють результати наукових досліджень;
- 2) сприяють встановленню пріоритету автора (дата підписання публікації до друку - це час встановлення пріоритету науковця);
- 3) свідчать про особистий внесок дослідника у розроблення наукової проблеми. Особливе значення мають індивідуальні публікації;
- 4) забезпечують первинною науковою інформацією суспільство, сповіщають наукове співтовариство про появу нового наукового знання;
- 5) передають одержаний індивідуальний результат у загальне надбання;
- 6) виокремлюють долю наукового продукту від долі його творця.

Основними науковими публікаціями є: наукова монографія, наукова стаття, тези доповіді.

Монографія - це наукова праця, яка містить повне або поглиблене дослідження однієї проблеми чи теми, що належить одному або декільком авторам. Є два види монографій: наукові і практичні.

Наукова стаття - є одним із видів публікацій, в якій подаються проміжні або кінцеві результати, висвітлюються конкретні окремі питання за темою дослідження, фіксується науковий пріоритет автора, робить її матеріал надбанням фахівців. Оптимальний обсяг наукової статті (0,5 - 0,7 авт.арк.).

Тези) - це коротко, точно, послідовно сформульовані ідеї, думки, положення наукової доповіді, повідомлення, статті або іншої наукової праці. Тези доповіді - це опубліковані на початку наукової конференції (з'їзду, симпозіуму) матеріали попереднього характеру, що містять виклад основних аспектів наукової доповіді. Обсяг тез може бути в межах 2-3 сторінки машинописного тексту через 1,5-2 інтервали.

Реферат - це короткий виклад змісту одного або декількох документів з певної теми.

Результати наукового дослідження можуть завершуватись написанням навчальних книг, зокрема підручників і посібників.

Підручник - навчальне видання, що містить систематизований виклад змісту навчальної дисципліни, відповідає програмі та офіційно затверджений як такий вид видання.

Навчальний посібник - навчальне видання, що частково чи повністю замінює або доповнює підручник та офіційно затверджене як такий вид видання.

Наради науковців і спеціалістів - це форма колективних контактів вчених і спеціалістів одного наукового напрямку (галузі).

Колоквіум - це форма колективних зустрічей, де, як правило, обмінюються думками вчені різних напрямів.

Симпозіум є напівофіційною бесідою за заздалегідь підготовленими доповідями, а також виступами експромтом.

Конференція є найбільш поширеною формою обміну інформацією, на якій одна (незначна) частина учасників робить доповіді, повідомляє про нові наукові ідеї, результати теоретичних і експериментальних робіт, практичний досвід, відповідає на запитання. Друга (переважна більшість) частина учасників слухає інформацію, задає запитання, приймає участь у обговореннях.

Доповідь - це документ, у якому викладаються у певні питання, даються висновки, пропозиції. Вона призначена для усного (публічного) прочитання та обговорення.

Розрізняють такі види доповідей: 1)звітні (узагальнення стану справ, ходу роботи за певний час); 2)поточні (інформація про хід роботи); 3) на теми наукових досліджень.

Наукова доповідь - це публічно виголошене повідомлення, розгорнутий виклад певної наукової проблеми (теми, питання), одна із форм оприлюднення результатів наукової роботи, можливості за короткий проміжок часу «увійти» в наукове товариство за умови яскравого виступу. Структура тексту доповіді аналогічна плану статті.

Оприлюднення результатів дослідницької діяльності у вигляді наукових публікацій потребує відповідних знань щодо їх підготовки та оформлення. Стиль і методика підготовки наукових публікацій залежить від творчості та задуму автора, власного розуміння проблеми. При цьому можуть використовуватись різні методичні прийоми викладу наукового матеріалу, зокрема: 1) послідовний; 2) цілісний (з наступною обробкою кожної частини, розділу); 3) вибіркового (розділи пишуться окремо).

Послідовний виклад матеріалу логічно зумовлює схему підготовки публікації: ідея (задум), план, відбір матеріалу; групування, його систематизація, редагування. При цьому дотримуються послідовності викладу матеріалу, виключено повтор; але звичайно, є зайві витрати часу на послідовне опрацювання інформації.

Цілісний спосіб - це написання всієї праці в чорновому варіанті, а потім обробка її в частинах і деталях, внесення доповнень, виправлень. При цьому економиться час, але є небезпека порушення послідовності викладу матеріалу.

Вибірковий виклад матеріалу часто використовуються дослідниками так, як їм зручно. При цьому важливим є доведення кожного розділу до кінцевого результату, щоб при об'єднанні розділів в цілому матеріал був готовий до видання.

У процесі написання наукової праці умовно виділяють декілька етапів: формування задуму і складання попереднього плану; відбір і підготовка матеріалів, групування їх та опрацювання рукопису.

При опрацюванні рукопису уточнюються його зміст, оцінюються висновки, логічність і послідовність викладу матеріалу, відповідність назв роботи та її розділів змісту, викладеному в них, перевіряється аргументованість основних положень, новизна теоретична і практична значущість роботи.

7.2. Поняття бакалаврської роботи, особливості її написання та захисту

Завершальним етапом навчального процесу за освітнім ступенем «Бакалавр» є написання і захист бакалаврської роботи.

Бакалаврська робота є кваліфікаційним документом, на підставі якого Державна екзаменаційна комісія (далі - ДЕК) визначає рівень теоретичної підготовки студента-випускника та його готовності до самостійної роботи за обраною спеціалізацією.

До захисту бакалаврської роботи допускаються лише ті студенти, які повністю виконали навчальний план та календарний графік підготовки бакалаврської роботи.

Як теоретико-прикладне дослідження в бакалаврській роботі висвітлюється характеристика актуальної організаційної або соціально-економічної проблеми, а також обґрунтовано її практичне застосування на

підставі проведеного аналізу діяльності конкретного підприємства, в якому студент проходив переддипломну практику.

Метою підготовки бакалаврської роботи є набуття студентом навиків самостійного науково-теоретичного дослідження соціально-економічних процесів, аналізу результатів діяльності підприємства та вироблення обґрунтованих пропозицій, спрямованих на підвищення ефективності діяльності підприємства.

Основними завданнями бакалаврської роботи є:

- 1) вивчення та узагальнення теоретико-методологічних засад з обраного напрямку дослідження;
- 2) проведення всебічного аналізу досліджуваних процесів;
- 3) обґрунтування запропонованих рішень за результатами проведеного аналізу;
- 4) підготовка доповіді та наочних матеріалів, що передають основний зміст роботи та пропозиції автора з подальшим її захистом.

Робота над бакалаврською роботою здійснюється згідно із календарним графіком, який визначає основні етапи виконання роботи.

Основними етапами виконання бакалаврської роботи є:

- 1) визначення напрямку дослідження;
- 2) вибір і затвердження теми та плану бакалаврської роботи;
- 3) вивчення літератури, проведення досліджень, аналізу та написання тексту бакалаврської роботи;
- 4) оформлення бакалаврської роботи;
- 5) захист бакалаврської роботи.

Винятково важливе значення для успішного виконання бакалаврської роботи має вибір теми. Вибір теми визначається інтересами та схильностями студента до дослідження конкретної проблеми, потребами розвитку економічної науки та практики, а також спеціалізацією обраної кафедри та її викладачів.

Обираючи тему бакалаврської роботи студент повинен ознайомитись із специфікою діяльності обраного об'єкта дослідження (база практики), із наявними науковими роботами, періодичними виданнями, статистичними матеріалами, проконсультуватись із викладачами випускової кафедри, передбачуваним науковим керівником бакалаврської роботи, спеціалістами-практиками. Необхідно також врахувати її актуальність для підприємства, можливість одержання під час проходження практики відповідних матеріалів (планових, звітних, статистичних), проведення власних спостережень тощо.

Виконання бакалаврської роботи на абстрактну тему без використання та аналізу матеріалів, що характеризують діяльність конкретного підприємства, не допускається. При виборі теми студент може керуватись орієнтовною тематикою бакалаврських робіт, розробленою випусковою кафедрою.

Студент може запропонувати власну тему бакалаврської роботи, пов'язану із напрямом "Економіка та підприємництво", ґрунтуючись на особистих наукових інтересах або специфіці діяльності підприємства, установи, організації, що обирається студентом самостійно для проходження практики.

Теми бакалаврських робіт затверджуються засіданням випускової кафедри в термін, визначений календарним графіком виконання бакалаврської роботи. Для затвердження обраної теми, студент подає заяву на ім'я завідувача випускової кафедри.

На засіданні випускової кафедри обговорюються та узгоджуються теми бакалаврських робіт студентів-випускників; визначаються наукові керівники бакалаврських робіт згідно з проблематикою досліджень. Тематика бакалаврських робіт та склад наукових керівників затверджується наказом декана або директора навчально-наукового інституту згідно встановлених в начальному закладі вимог. Наукове керівництво бакалаврською роботою здійснюється досвідченими викладачами

випускової кафедри – професорами або доцентами. До основних функцій керівника належать:

1) допомога студенту у визначені теми бакалаврської роботи, а за потреби – у виборі об'єкта дослідження;

2) орієнтація студента на поглиблене вивчення нормативних і літературних джерел; наукової, методичної, спеціальної літератури, що стосується досліджуваної проблеми, до початку практики;

3) проведення систематичних, визначених розкладом консультацій;

4) рекомендації щодо збору необхідної інформації в період практики;

5) контроль і періодичне інформування випускової кафедри щодо виконання окремих етапів роботи відповідно до календарного графіку;

6) консультації щодо усунення виявлених недоліків роботи, оформлення роботи, підготовки доповіді та демонстраційних матеріалів;

7) складання письмового відгуку про роботу та подача завершеної бакалаврської роботи на випускову кафедру.

Відповідно до кафедрального плану попереднього захисту бакалаврських робіт студент доповідає на засіданні випускової кафедри про стан підготовки першого варіанту роботи, де обговорюються результати дослідження і визначається ступінь готовності роботи. Після усунення зауважень, доопрацювань, висловлених науковим керівником, студент завершує написання остаточного варіанту тексту, забезпечує оформлення та переплетення роботи в твердій обкладинці, одержує відгук організації, на матеріалах якої виконувалась робота. Після одержання відгуку студент у терміни, встановлені кафедральним планом, подає роботу науковому керівникові на рецензування і підпис. У разі недодержання студентом термінів, встановлених календарним графіком, виконання бакалаврської роботи, завідувач кафедри на підставі доповідної записки наукового керівника має право звернутися до декана (директора ННІ) з поданням про відрахування студента із навчального закладу за порушення навчального плану.

Науковий керівник готує власний письмовий відгук з оцінкою бакалаврської роботи та характеристикою діяльності студента з її написання.

Бакалаврська робота, підписана автором і науковим керівником, разом з письмовими відгуком організації об'єкта дослідження, відгуком наукового керівника подається на випускову кафедру, яка здійснює реєстрацію дати фактичної подачі роботи у спеціальному журналі. Граничний термін подачі бакалаврської роботи на кафедру встановлюється випусковою кафедрою до початку роботи ДЕК. Якщо бакалаврська робота відповідає встановленим вимогам, завідувач випускової кафедри допускає роботу до захисту, підписуючи її на титульному аркуші. Якщо робота має недоліки, що унеможливають допуск до захисту, це питання розглядається на засіданні кафедри, як правило, у присутності студента та наукового керівника. Загальними підставами для недопущення студента до захисту бакалаврської роботи є:

- 1) систематичне відхилення від календарного графіка виконання бакалаврських робіт;
- 2) невідповідність роботи вимогам, встановленим цими методичними рекомендаціями;
- 3) відсутність у роботі самостійного дослідження студента;
- 4) наявність плагіату.

Бакалаврська робота повинна містити такі складові: 1. Титульна сторінка. 2. Зміст. 3. Вступ (3-4 сторінки). 4. Перший розділ - теоретичний (орієнтовно - 45 - 50% від загального обсягу бакалаврської роботи). 5. Другий розділ – проектно-аналітичний (орієнтовно – 45 - 50% від загального обсягу бакалаврської роботи). 6. Висновки (3-5 сторінок). 7. Перелік використаних джерел та літератури – 20-30 позицій літератури та нормативно-законодавчої бази. 10. Додатки (якщо це необхідно).

7.3. Магістерська робота як кваліфікаційне наукове дослідження

Магістерська робота є найбільш важливою складовою навчального процесу студентів (слухачів) магістратури економічного профілю, головним засобом організації їх систематичної і самостійної роботи в опануванні обраної економічної спеціальності. Вона виконується кожним студентом індивідуально протягом визначеного терміну навчання в магістратурі паралельно із засвоєнням передбачених навчальним планом загальноосвітніх і спеціальних економічних дисциплін. Поряд з цим магістерська робота є підсумком самостійного комплексного дослідження однієї з наукових чи прикладних проблем економічного спрямування.

Відповідно до цього метою підготовки магістерської роботи є: 1) закріплення набутих у процесі навчання в бакалавратурі і магістратурі теоретичних знань, вузькопрофесійних вмінь і практичних навичок, необхідних для подальшої самостійної наукової, педагогічної чи виробничої діяльності; 2) поглиблене вивчення конкретної галузі аграрної економіки чи сфери сільських територій з метою продовження наукових досліджень в аспірантурі (чи здобувачем наукового ступеня); 3) адаптація розроблених організаційно-економічних моделей розвитку сільських територій до конкретних умов.

В процесі підготовки магістерської роботи студенти мають розвинути широту свого теоретичного та практичного економічного мислення, набути відповідні навички виконання науково-дослідницької роботи, а під час захисту продемонструвати рівень своєї фахової підготовки. Тому дана праця студента є своєрідним звітом за весь його період навчання в університеті. Вона дає можливість використати набуті економічні знання в обґрунтуванні певних теоретичних положень з обраної теми, а також розкрити шляхи застосування одержаних наукових знань в практичній діяльності суб'єктів господарювання економіки України.

Таким чином, магістерська робота є самостійною науковою кваліфікаційною працею, в якій на основі виконаних її автором

економічних досліджень та використаних літературних джерел логічно і послідовно викладено розв'язання теоретичної проблеми, або прикладного завдання, що має відповідне значення для аграрної економіки. Оскільки магістерська робота виконується студентам самостійно для прилюдного захисту, то в ній повинна знайти відображення сукупність результатів і положень, що характеризують її автора, як здобувача освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр», його особистий внесок в розробку відповідної теми. Положення, запропоновані студентом за формою і змістом мають бути всебічно обґрунтованими, чітко викладеними, аргументованими і співставленими з вже відомими науково-практичними розробками стосовно економіки країни.

Підготовка та захист магістерської роботи є завершальним етапом навчання, що дає право на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр».

Магістерська робота повинна бути самостійною роботою, в якій на основі виконаних слухачем економічних досліджень сформульовано та обґрунтовано певні наукові положення, сукупність яких можна класифікувати теоретично-прикладне обґрунтування проблеми, що має суттєве організаційно-економічне значення. Виконання магістерської роботи повинно підтвердити спроможність слухача пропонувати й обґрунтовувати нові наукові та практичні ідеї, розраховані на близьку або віддалену перспективу, самостійно проводити економічні дослідження.

Підготовка магістерської роботи має показати вміння студента:

- 1) використовувати набуті в процесі попереднього навчання теоретичні знання й практичні навички для вирішення певної проблеми економіки та організації виробництва;
- 2) аналізувати наукові, спеціальні та інші літературні джерела;
- 3) узагальнювати одержані результати та застосовувати сучасну методику економічних наукових досліджень при вирішенні визначеної проблеми;

4) обґрунтовано використовувати вітчизняний та світовий досвід, статистичні та графічні матеріали з обраної теми;

5) вміти самостійно приймати оптимальні рішення з проблем економіки в сучасних умовах, в тому числі із застосуванням комп'ютерної техніки та економіко-математичного програмування.

Магістерська робота є кваліфікаційним документом, на підставі якого у процесі захисту Державна екзаменаційна комісія (ДЕК) визначає відповідність знань студента вимогам освітньої (кваліфікаційної) характеристики, його здатність до самостійної наукової (педагогічної) роботи чи практичної діяльності економічного спрямування.

Тематика магістерських робіт розробляється відповідними випускними кафедрами і уточнюється в процесі індивідуальної роботи зі студентами магістратури. Студенту надається право обрати тему магістерської роботи в межах програми підготовки, чи іншу тему, назва і спрямованість якої відрізняється від рекомендованої (типової) тематики. Вона може бути запропонована студентом заочної форми навчання з актуальних економіко – організаційних проблем установи, в якій він працює. Тема роботи повинна відповідати спеціалізації, за якою навчається студент, бути узгоджена із завідувачем кафедри та затверджена ректором університету. Тематика робіт має обов'язково поновлюватись кожного навчального року. Теми магістерських робіт дослідницької спеціалізації повинна відповідати науковій тематиці випускової кафедри.

При виборі теми слід враховувати її актуальність, можливість отримання і опрацювання експериментального матеріалу, наявність власних науково-технічних і методичних напрацювань, перспективу професійної орієнтації. Для підготовки магістерської роботи допускається використання студентом наукових і практичних даних, отриманих ним під час виконання випускної (дипломної) роботи за освітньо-професійною програмою (ОПП) підготовки бакалаврів (спеціалістів) економічного профілю.

З метою своєчасної та якісної підготовки магістерської роботи наказом ректора за слухачами згідно з поданням кафедри, закріплюються наукові керівники. Науковими керівниками можуть бути доктори та кандидати наук, найбільш досвідчені викладачі НУБіП України. Кількість студентів магістерських програм, закріплених за одним науковим керівником, як правило, не повинна перевищувати 5 (п'яти) осіб.

Керівник магістерської роботи:

1) пропонує студентам теми магістерських робіт відповідно до свого наукового напрямку діяльності, спеціалізації магістерської програми та потреб установ, підприємств, організацій, що направили студентів на навчання;

2) здійснює керівництво виконання магістерської роботи;

3) надає допомогу у підготовці індивідуального плану роботи та контролює його виконання;

4) формує разом із студентом завдання на підготовку магістерської роботи та протягом всього періоду навчання на основі аналізу підготовлених студентом матеріалів фіксує його виконання, про що подає інформацію на засіданні кафедри;

5) рекомендує літературу, інші матеріали та джерела інформації;

6) проводить консультації у відповідності з розкладом та графіком самостійної роботи студента;

7) аналізує та контролює організацію самостійної роботи студента;

8) залучає студентів магістратури до наукової роботи;

9) сприяє публікації результатів наукових чи науково-методичних досліджень;

10) рекомендує бази та забезпечує відповідну якість проходження науково-дослідної практики;

11) сприяє працевлаштуванню випускників магістратури.

Для надання допомоги студенту в підготовці магістерської роботи науковий керівник, в разі необхідності, може залучати консультантів з

окремих розділів роботи за рахунок ліміту часу, відведеного йому на наукове керівництво магістерською роботою. Дані щодо консультантів вказуються на титульній сторінці магістерської роботи. Консультантами з окремих розділів магістерської роботи можуть призначатися професори, доценти, наукові працівники та викладачі вищих закладів освіти, висококваліфіковані фахівці. Консультанти перевіряють відповідну частину виконаної студентом роботи та підписують її.

Згідно з індивідуальним планом написання магістерської роботи, що розробляється студентом, науковий керівник затверджує також детально розроблений студентом календарний графік на весь період підготовки магістерської роботи. Науковий керівник за проханням студента має право змінити тему роботи, погодивши цю зміну на засіданні кафедри не пізніше ніж за два місяці до визначеного терміну подання завершеної роботи до деканату економічного факультету.

Обрані студентами теми магістерських робіт розглядаються та затверджуються кафедрою, після чого науковий керівник видає студенту завдання на виконання роботи і погоджує графік виконання досліджень та структуру магістерської роботи.

Закріплення за студентами тем магістерських робіт, об'єктів досліджень і наукових керівників (із числа професорів та доцентів економічного факультету оформлюється наказом ректора університету не пізніше, ніж за дев'ять місяців до закінчення навчання у магістратурі.

Поточний контроль підготовки магістерської роботи здійснює науковий керівник, який: 1) видає завдання на виконання магістерської роботи і затверджує план - проспект та графік; 2) проводить необхідні консультації та контроль якості виконання окремих розділів та роботи в цілому; 3) здійснює постановку питань перед координатором магістерських програм економічного факультету та відповідною кафедрою щодо доцільності (недоцільності) продовження студентами навчання в магістратурі.

У терміни, визначені науковим керівником, але не рідше одного разу на місяць, студент зобов'язаний звітуватися перед ним про хід виконання плану підготовки магістерської роботи. Науковий керівник на основі аналізу проведеної роботи та виконання календарного графіку визначає ступінь їх виконання, про що інформує деканат (координатора магістерських програм факультету).

У разі недодержання студентом графіка роботи над магістерською роботою або у випадку її низької якості, координатор магістерських програм факультету може звернутися до ректора з пропозицією про відрахування слухача з магістратури.

Раз на семестр студент магістратури проходить атестацію на засіданнях кафедри, де він звітує про стан виконання індивідуального плану в цілому та магістерської роботи зокрема. Допуском на атестацію студента слугує звіт перед керівником. Результат звіту керівник доповідає на засіданні кафедри, відзначаючи помилки і неточності виконання індивідуального плану магістерської роботи, зазначаючи способи їх усунення або шляхи раціонального вирішення.

До захисту магістерської роботи допускаються студенти, які успішно склали екзаменаційну сесію, завершили стажування чи переддипломну практику, захистили відповідні звіти, виконали усі завдання індивідуального плану та склали державний екзамен передбачений робочим навчальним планом відповідної спеціальності.

Обов'язковими складовими магістерської роботи є: постановка мети та завдання, огляд спеціальної економічної літератури, методика дослідження та його результати, їх аналіз та висновки і пропозиції виробництву.

Рекомендується така структура магістерської роботи: а) картка магістерської роботи, у якій розміщується така інформація: код кафедри; номер, рік, місяць, дата підписання наказу про затвердження тем магістерських робіт; пояснювальна записка; б) титульна сторінка; в)

завдання на виконання роботи; г) реферат; д) зміст (вказуються назви розділів, підрозділів та сторінки, на яких вони розміщені); е) вступ (відображує актуальність досліджуваної проблеми, ступінь її розробки вітчизняними та зарубіжними вченими (тобто стислий огляд літературних джерел з обраної теми), мета та основні завдання дослідження, його предмет та об'єкти, наукове та практичне значення одержаних результатів, особистий внесок слухача в розробку обраної проблеми, структура роботи тощо); ж) основна частина, яка повинна складатись з декількох розділів (містить основні теоретичні та методичні положення і проблемні питання з обраної теми магістерського дослідження, науково обґрунтовані організаційно-економічні рішення); відповідно до основних завдань роботи наприкінці кожного розділу слухачем подаються стислі висновки; з) заключна частина (загальні висновки та пропозиції виробництву), де наводяться обґрунтовані рішення щодо вибору оптимального шляху досягнення поставленої мети та завдань дослідження, вирішення основних проблем, визначення позитивних та негативних сторін, можливості практичного застосування результатів дослідження); к) список використаних джерел; л) додатки.

При підготовці магістерської роботи студенти повинні дотримуватись таких вимог: а) робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» має виконуватися державною мовою; б) магістерська робота повинна готуватися кожним студентом індивідуально; в) магістерська робота має бути спрямована на вирішення конкретних економічних, організаційних та інших теоретико-прикладних проблем або комплексу зазначених проблем економічного спрямування з глибоким розумінням напрямку використання теоретичних розробок щодо їх розв'язання; г) в магістерській роботі мають бути наведені відомості щодо практичного застосування одержаних результатів дослідження; д) магістерська робота повинна свідчити про вміння студента стисло, логічно та аргументовано викладати положення наукового і практичного спрямування; е) текст

роботи має бути викладено без граматичних і стилістичних помилок, а її оформлення – відповідати вимогам, що висуваються до подібних робіт Державним стандартом України; є) при написанні магістерської роботи студент обов'язково повинен робити посилання на автора та джерело інформації; у випадку виявлення використаного матеріалу (тексту, таблиць, розрахунків, графіків тощо) без відповідного посилання на автора та джерело інформації магістерська робота може бути знята з розгляду без права повторного захисту; ж) обсяг роботи повинен становити порядку 70-80 сторінок комп'ютерного тексту через 1,5 інтервали (формат аркуша – А 4).

Реферат призначений для ознайомлення з магістерською роботою. Він має бути стислим (обсяг не більше 500 слів), інформативним і повинен містити: 1) відомості про обсяг і кількість частин роботи, ілюстрацій, таблиць, додатків, використаних джерел тощо; 2) текст реферату (надає таку інформацію щодо роботи: об'єкт досліджень, мета роботи, методи досліджень, результати та їх новизна; основні організаційно-технологічні й техніко-економічні характеристики і показники, ступінь впровадження, взаємозв'язок з іншими роботами, рекомендації щодо використання результатів роботи, галузі застосування, економічна ефективність); 3) перелік ключових слів (містить від 5 до 15 слів (словосполучень), надрукованих великими літерами в називному відмінку в рядок через коми).

При формуванні списку використаних джерел необхідно врахувати, що першими наводяться: Конституція України, закони України, укази Президента України, постанови Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України. Інші літературні джерела подаються в алфавітному порядку або в порядку посилання на них в роботі з такою інформацією: прізвище та ініціали авторів (якщо автор не вказаний, то зазначаються відомості про інших осіб, що брали участь у написанні книги, а саме:

редактора, укладача тощо), назва друкованого видання, місце видання, назва видавництва, рік видання, кількість сторінок.

Завершену магістерську роботу студент подає науковому керівнику для перевірки і підготовки відзиву на неї. Якщо магістерська робота, з погляду наукового керівника, готова до захисту перед Державною екзаменаційною комісією, відповідна рекомендація дається ним у кінці відзиву.

При перевірці магістерської роботи студента науковий керівник повинен: 1) відмітити помилки та неточності; вказати, в чому вони полягають, та визначити раціональні шляхи їх виправлення; 2) уточнити або виправити нечіткі формулювання; 3) відмітити стилістичні помилки.

Заключним етапом виконання магістерської роботи перед поданням її до захисту перед державною екзаменаційною комісією студентами магістратури дослідницької спеціалізації є написання автореферату. Призначення автореферату – ознайомлення науково-педагогічних працівників університету та магістрів з методикою дослідження, фактичними результатами й основними висновками магістерської роботи. Автореферат друкують державною мовою. Автореферат має ґрунтовно розкривати зміст магістерської роботи, але в ньому не повинно бути надмірних подробиць, а також інформації, якої немає в магістерській роботі.

Структура автореферату: загальна характеристика роботи (актуальність теми; зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; мета і завдання дослідження; об'єкт дослідження; предмет дослідження; публікації; обсяг та структура магістерської роботи); основного змісту (до 8 сторінок); висновків; списку опублікованих студентом магістратури праць за темою магістерської роботи; анотацій українською, російською та англійськими мовами. Обсяг автореферату (без обкладинки й анотацій) не може бути меншим 0,8 авторського аркуша, а також перевищувати 1 авторського аркуша при друкуванні з одинарним

інтервалом із використанням редактора Word з розміщенням від 40 до 44 рядків на сторінці.

Автореферат магістерської роботи виготовляють друкарським способом і видають у вигляді брошури тиражем 20 примірників. Формат видання 145x215 (формат паперу і частка аркуша 60x90/16) з друкуванням тексту на обох боках аркуша. На авторефераті повинні бути вказані випускні дані друкарні або іншої установи, де друкувався автореферат, згідно з міждержавним стандартом.

За 10 днів до захисту перед Державною екзаменаційною комісією (ДЕК) необхідно передати автореферат магістерської роботи рецензентам, бібліотеці університету, випусковій кафедрі, деканату, у місця проведення наукових досліджень тощо, електронну версію автореферату відповідальному по ННІ за інституційний репозитарій магістерських робіт для розміщення його в базі репозитарію та разом з магістерською роботою представити на засідання ДЕК.

Завершена магістерська робота, підписана автором, разом з письмовим відзивом керівника, подається координатору магістерських програм економічного факультету, який вирішує питання про допуск студента до захисту.

У разі невідповідності магістерської роботи вищенаведеним вимогам, координатор магістерських програм може не допустити студента до захисту магістерської роботи. Рішення координатора магістерських програм економічного факультету про не допуск до захисту повинно бути затверджено на засіданні відповідної кафедри.

Допущена до захисту кожна магістерська робота направляється на зовнішню рецензію. До рецензування залучаються провідні фахівці науково-дослідних установ та вищих закладів освіти. Коло наукових та фахових інтересів рецензентів повинно відповідати тематиці магістерської роботи. Для студентів, які навчаються без відриву від виробництва,

рецензентом повинен виступати спеціаліст підприємства (об'єднання чи іншої галузевої організації), де працює студент.

За поданням координатора магістерських програм факультету, кафедра зобов'язана організувати додаткове рецензування магістерської роботи і провести її попередній захист у присутності наукового керівника

Завершена магістерська робота, підписана студентом (в разі залучення – і консультантами), разом із зовнішньою рецензією подається науковому керівнику. Після та у випадку схвалення роботи науковий керівник підписує її та разом зі своїм письмовим відзивом подає до деканату економічного факультету.

У рецензії відмічаються позитивні моменти роботи та її недоліки, робиться висновок і даються рекомендації щодо захисту магістерської роботи та присвоєння випускнику магістратури певної кваліфікації. Науковий керівник в своєму відгуку оцінює магістерську роботу записом "Допускається до захисту", а в разі негативної оцінки – "До захисту не допускається". У випадку негативного висновку щодо допуску студента до захисту магістерської роботи це питання виноситься на розгляд засідання кафедри за участю наукового керівника. Протокол засідання кафедри через деканат економічного факультету подається на затвердження ректору університету.

Термін подання магістерської роботи до деканату економічного факультету – за місяць до захисту (для проходження попереднього захисту на відповідній кафедрі). Відповідальність за виконання затверджених планів підготовки магістерської роботи покладається безпосередньо на студентів – виконавців роботи. У разі невиконання зазначеного плану науковий керівник повинен письмово доповісти про це деканату та висловити стосовно даного питання відповідні пропозиції.

Завідувач випускової кафедри, після проходження студентами попереднього захисту на кафедрі, передає відповідальній особі витяг із протоколу засідання кафедри, у якому зазначено прізвища студентів,

допущених до захисту випускних робіт у державній екзаменаційній комісії та електронні версії випускних робіт не пізніше, ніж за 10 днів до захисту перед ДЕК.

Електронна версія магістерської роботи має подаватися в одному файлі формату doc, з назвою, що формується за такими правилами – рік захисту, прізвище, ім'я, по-батькові студента. Якщо магістерська робота має текстові додатки, то вони оформлюються звичайний чином та є складовою основного файлу.

Одночасно з магістерською роботою подається картка магістерської роботи в електронному та паперовому вигляді, підписаному науковим керівником. Картку готує керівник магістерської роботи.

Відповідальна особа реєструє подані випускні роботи в журналі, архівує їх в депозитарії, здійснює перевірку на плагіат, за результатами якої оформлює довідки та передає їх завідувачу кафедрою. Довідка про результати перевірки випускної роботи на плагіат враховується завідувачем випускової кафедри та деканом факультету при прийнятті рішення про допуск роботи до захисту перед ДЕК та при оцінюванні її під час захисту.

До захисту допускається магістерська робота, в якій частка запозиченого тексту без посилань на авторів не перевищує 40 % за сумою трьох найвищих показників співпадання з попередньо архівованими роботами та випускними роботами та випускними роботами поточного курсу (денної та заочної форм навчання).

Магістерські роботи повинні мати певну логічність побудови, послідовність та завершеність у визначених колах питань. На них розповсюджуються вимоги Державного стандарту України “Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення ДСТУ 3008-95”.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО МОДУЛЮ II

1. Що слід розуміти під об'єктом дослідження?
2. Як може бути представлена типова логічна структура наукового дослідження?
3. Що необхідно розуміти під експериментальним дослідженням?
4. Яка основна функція науки?
5. Як називаються інвестиції які вкладаються у розвиток молодих компаній та в інноваційні проекти?
6. Що являє собою наукове дослідження?
7. Що відноситься до наукових та науково-технічних робіт?
8. Визначте методи теоретичного дослідження?
9. Що передбачає метод формалізації?
10. Що таке УДК?
11. За якими видами класифікуються наукові дослідження?
12. Перелічте методи прогнозування.
13. Що означає науковий результат?
14. В чому полягає сутність методу Синтезу?
15. Для чого застосовуються економіко-математичні методи аналізу?
16. Що передбачає нормативний метод?
17. Що означає теоретико-експериментальне дослідження?
18. В чому полягає завдання групування у наукових дослідженнях?
19. Яка філософська категорія відображає істотні, загальні, стійкі, повторювані, об'єктивні внутрішні зв'язки в природі, суспільстві і мисленні?
20. Що означає принцип системного підходу?
21. Що відображають загальні індекси?
22. В чому полягає сутність методу абстрагування?
23. З якою метою в економічних дослідженнях визначають показники варіації?

24. Що означає зведення даних?
25. Що являє собою тематика дослідження?
26. Яка діяльність відноситься до науково-технічних послуг?
27. В чому полягає сутність фундаментальних досліджень?
28. Що являє собою теоретичне дослідження?
29. Які методи використовують для перевірки робочої гіпотези?
30. Перелічте основні критерії вибору теми наукового дослідження.
31. Яка основна мета наукового дослідження?
32. Що означає науково-прикладний результат?
33. В чому полягає сутність методу елімінування?
34. З якою метою використовуються методи кореляційно-регресійного аналізу?

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТА

Згідно з навчальним планом курсу "Основи наукових досліджень в економіці" на самостійну роботу студентів передбачено 76 годин.

Вивчення курсу передбачає засвоєння навчального матеріалу у вільний від аудиторних занять час.

Самостійна робота з курсу "Основи наукових досліджень в економіці" включає такі форми:

- опрацювання лекційного матеріалу;
- підготовка до практичних занять;

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЗНАНЬ НА ЕТАПАХ ПРОМІЖНОГО ТА ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ОЦІНКИ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

1. Форми контролю знань на протязі семестру

1.1. Робоча навчальна програма курсу «Основи наукових досліджень» передбачає виконання практичних завдань з дисципліни та письмову здачу модулів у вигляді тестів з нижченаведеної тематики:

Модуль I. Методологія і методи економічного дослідження.

Теми: Наука і наукове дослідження. Основні положення наукової методології. Загальні методи наукових досліджень. Спеціальні методи економічних досліджень.

Модуль II. Основи організації наукових досліджень.

Теми: Організація наукового дослідження. Інформаційне забезпечення наукових досліджень. Підготовка і оформлення наукових робіт. Бакалаврська і магістерська роботи як кваліфікаційні дослідження.

1.2. При виконанні згаданих форм контролю також враховується відвідування лекційних і семінарських занять. Лише студент, який в повному обсязі виконав практичні завдання, здав модулі і не має пропусків (за винятком хвороби, при наданні відповідної довідки, або інших поважних причин засвідчених документально) може претендувати на здачу заліку за результатами контролю знань. Відпрацювання пропущених без поважної причини лекційних та семінарських занять відбувається у вигляді підготовки презентації на тему пропущеного заняття.

2. Міри заохочення

За рішенням кафедри практикується звільнення від здачі заліку в період сесії, тих студентів, які були присутні на всіх лекційних та практичних заняттях, в повному обсязі виконали всі практичні роботи та успішно пройшли усі види проміжного контролю оцінювання знань.

Рейтингові оцінки зі змістових модулів

Термін навчання (тижні)	Номер змістового модуля	Навчальне навантаження, год.	Кредити ECTS	Рейтингова оцінка змістового модуля	
				Мінімальна	Розрахункова
1-8	1	44	1,4	60	100
9-15	2	46	1,6	60	100
Всього	2	90	3	60	100

$$R_{\text{дис}} = R_{\text{нр}} = 0,3R_{\text{ат}}$$

$$R_{\text{нр}} = (0,7 (R_{1\text{зм}} \times 1 + R_{2\text{зм}} \times 1)) : 2 + R_{\text{др}} - R_{\text{штр}}$$

Співвідношення між національними та ECTS оцінками і рейтингом із дисципліни

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	Добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

* Для визначення рейтингу студента (слухача) із засвоєння дисципліни $R_{\text{дис}}$ (до 100 балів) одержаний рейтинг з атестації (до 30 балів) додається до рейтингу студента (слухача) з навчальної роботи $R_{\text{нр}}$ (до 70 балів): $R_{\text{дис}} = R_{\text{нр}} + R_{\text{ат}}$.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАЛІКУ

1. За якими видами класифікуються наукові дослідження?
2. Перелічте методи прогнозування.
3. В чому полягає сутність методу Синтезу?
4. Що являє собою теоретичне дослідження?
5. В яких випадках застосовується метод екстраполяції?
6. Що являє собою метод техніко-економічних розрахунків?
7. Які публікації відносять до періодичних видань?
8. Які методи відносять до методів збору інформації?
9. Яка суть моделювання при здійсненні наукових досліджень?
10. Як розраховуються відносні величини структури?
11. В яких випадках застосовується економіко-статистичний метод?
12. В чому полягає суть монографічного методу?
13. Перерахуйте види аналітичних таблиць.
14. Наведіть визначення Індукції.
15. Що означає поняття «Економічна інформація»?
16. Що передбачає метод експертних оцінок?
17. До яких видів праць відносяться «навчальний посібник», «довідник», «брошура», «бюлетень», «журнал»?
18. Що таке інформаційне забезпечення?
19. В яких випадках відбувається пряма професійно-інформаційна комунікація?
20. Що відносять до планового і нормативно-довідкового інформаційного забезпечення?
21. Що означає актуальність інформації, релевантність інформації та інформаційна єдність?
22. Які наукові видання вважаються цитованими?
23. Яка основна мета наукової діяльності?
24. Що являє собою «Балансовий метод»?

25. Надайте визначення поняття „Теорія ”?
26. За допомогою якого методу можна перевірити та дослідити на практиці правильність теоретичних положень та ступінь нових важелів економічного регулювання?
27. Що таке умовивід?
28. Що являє собою поняття “Гіпотеза”?
29. Розкрийте суть поняття "Методологія наукового дослідження".
30. Що означає науково-прикладний результат?
31. Дайте визначення поняттям: «Наука», «Знання» та «Метод».
32. На які види поділяються спостереження, якщо розглядати їх як методи емпіричного дослідження?
33. Що відображають відносні величини динаміки?
34. В чому полягає сутність методу “Ідеалізації”?
35. В чому полягає суть раціонального пізнання?
36. Що забезпечує робоча гіпотеза?
37. Що означає теоретико-експериментальне дослідження?
38. Що являє собою: “Відчуття”, “Сприйняття” та “Представлення”.
39. Які є основні групи методів наукових досліджень в економіці?
40. На які основні види поділяється наукова методологія?
41. Що означає принцип системного підходу?
42. Що відображають загальні індекси?
43. В чому полягає завдання групування у наукових дослідженнях?
44. З чого формується структура теорій наукових досліджень?
45. Дайте визначення поняттю „Наукова діяльність”.
46. Які з груп загальних методів наукового пізнання належать до Методів, що використовуються на теоретичному рівні дослідження?
47. Що встановлюється за допомогою доказів у наукових економічних дослідженнях?
48. Що являє собою методика наукових досліджень?
49. Що слід розуміти під технопарком?

50. Що являють собою відносні, абсолютні та апріорні знання?
51. Перелічте основні критерії вибору теми наукового дослідження.
52. Яка основна мета наукового дослідження?
53. В яких випадках застосовують методи економіко-математичного моделювання?
54. Які є найбільш поширені види безпосереднього спостереження в економічних дослідженнях?
55. Які методи відносять до методів планових розрахунків і обґрунтувань?
56. В чому полягає сутність методу “Сходження від абстрактного до конкретного”?
57. Зазначте способи, які застосовують у доказах для встановлення істини?
58. В чому полягає суть розрахунково-конструктивного методу?
59. Що передбачає метод порівняння?
60. В чому полягає сутність Діалектичного методу пізнання?
61. Що являє собою наукове дослідження?
62. Що слід розуміти під об’єктом дослідження?
63. Яким чином може бути представлена типова логічна структура наукового дослідження?
64. Яка основна функція науки?
65. Як називаються інвестиції які вкладаються у розвиток молодих компаній та в інноваційні проекти?
66. Що відноситься до наукових та науково-технічних робіт?
67. Визначте методи теоретичного дослідження?
68. Що передбачає метод формалізації?
69. Що таке УДК?
70. Що являють собою середні величини?
71. Для чого застосовуються економіко-математичні методи аналізу?
72. Що передбачає нормативний метод?
73. В чому полягає завдання групування у наукових дослідженнях?

74. Яка філософська категорія відображає істотні, загальні, стійкі, повторювані, об'єктивні внутрішні зв'язки в природі, суспільстві і мисленні?
75. З якою метою в економічних дослідженнях визначають показники варіації?
76. Що означає зведення даних?
77. Які з груп загальних методів наукового пізнання належать до Методів, що використовуються як на емпіричному, так і на теоретичному рівнях дослідження?
78. Що являє собою тематика дослідження?
79. Яка діяльність відноситься до науково-технічних послуг?
80. В чому полягає сутність фундаментальних досліджень?
81. Що необхідно розуміти під експериментальним дослідженням?
82. Які методи використовують для перевірки робочої гіпотези?
83. В чому полягає сутність методу елімінування?
84. З якою метою використовуються методи кореляційно-регресійного аналізу?
85. В яких випадках застосовується «Індексний метод»?
86. Які з груп загальних методів наукового пізнання відносять до Методів емпіричного дослідження?
87. Хто належить до категорії наукових і науково-педагогічних працівників?
88. Що означає наукова ідея?
89. Що слід розуміти під науковою школою?
90. Що означає науковий результат?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Що являє собою наукове дослідження?

Цілеспрямоване пізнання, результатом якого виступають система понять, законів і теорій чи розробка та використання найбільш раціональних форм і методів пізнання.

2. Яка з наведених відповідей найбільше відповідає поняттю „Теорія ”?

1	Система поглядів, теоретичних положень, основних тверджень щодо об'єкта дослідження, які об'єднані певною ідеєю.
2	Духовне, розумове відображення і відтворення об'єктивної реальної дійсності.
3	Структурована система достовірних, глибоких та конкретних знань про дійсність, яка дає цілісне, синтетичне уявлення про закономірності та суттєві характеристики об'єкта пізнання.
4	Думка, виражена в узагальненій формі, яка визначає суттєві і необхідні ознаки предметів та явищ і взаємозв'язки.

3. Назвіть функції наукових теорій:

	У бланку відповідей впишіть правильну відповідь
--	---

4. На яких базових положеннях ґрунтується поняття “система”?

	У бланку відповідей впишіть правильну відповідь
--	---

5. Що виражають такі поняття:

1. Закон.	А. Два протилежні твердження суджень, кожне з яких є переконливим доказом. В. Певний внутрішній суттєвий зв'язок явищ, процесів і особливостей матеріальних об'єктів. С. Певна впорядкованість подій, відносна постійність головних детермінуючих факторів.
2. Закономірність.	
3. Парадокс.	

6. Як може бути представлена типова логічна структура наукового дослідження:

1	Послідовністю «гіпотеза – проблема – теорія».
2	У вигляді послідовності: «ідея – гіпотеза – теорія».
3	У вигляді ланцюга такої послідовності: «проблема – гіпотеза – теорія».
4	Послідовністю «теорія – гіпотеза – проблема».

7. Системний підхід (системний аналіз і синтез) — це:

1	Засіб подолання складності.
2	Вивчення економічних об'єктів, які трактуються як складні і (або) великі системи.
3	Сукупність узагальнюючих положень, що утворюють науку або її розділ.
4	Спосіб зафіксувати відносно простими засобами всю складність реальності.

8. Дайте визначення поняттю „наукова діяльність”

..., спрямована на здобуття і використання нових знань.

9. На чому базується системний підхід в наукових дослідженнях?

Вивченні економічних об'єктів чи використанні відповідних принципів.

10. Перелічте принципи системного підходу в наукових дослідженнях?

Цілісність, всебічність, ..., ..., динамічність, випереджальне відображення.

11. Що являє поняття “системний аналіз”?

1	Порівняння ситуації, яку вивчають, з ідеальним варіантом.
2	Формування цілей функціонування системи.
3	Взаємопов'язана, визначена метою розв'язання великомасштабної проблеми, сукупність багатьох методів і засобів, об'єднаних певною послідовністю.
4	Вибір оптимальних альтернатив шляхом використання оптимізаційних математичних методів, методів експертних оцінок, методів прогнозування тощо.

12. Що має забезпечити робоча гіпотеза?

1	Межі і основні напрями дослідження.
2	Сукупність методів і засобів збору, обробки та аналізу інформації
3	Набір методів і процедур збору первинних даних, засобів обробки Отриманих даних
4	Достовірність, передбачуваність, перевірку положень на емпіричному матеріалі.

13. Основні критерії визначення якості інформації в науковому дослідженні

У бланку відповідей впишіть правильну відповідь

14. Назвіть вихідні джерела наукової інформації:

1	Міжвідомчі і відомчі нормативні документи.
2	Звітні матеріали.
3	Статистична і бухгалтерська звітність.
4	Літературні джерела, матеріали практики, результати наукових досліджень.

15. Що являє собою робочий інструментарій, який використовується в наукових дослідженнях?

1	Ознайомлення з матеріалами за темою наукової роботи, їх класифікація, відбір найцінніших досліджень, основних, фундаментальних робіт, базових результатів.
2	Достовірність, передбачуваність, перевірку положень на емпіричному матеріалі.
3	Сукупність методів і засобів збору, обробки та аналізу інформації для перевірки робочої гіпотези дослідження.
4	Вивчення літературних джерел і збір матеріалів.

16. Які є підходи до класифікації наук?

1	Методичний, гносеологічний, логічний.
2	Класичний, логічний, вибірковий.
3	Методологічний, гносеологічний, логічний.
4	Математичний, психологічний, тактичний.

17. Що являє наукова концепція ?

..., теоретичних положень, основних думок щодо об'єкта дослідження, які об'єднані певною головною ідеєю.

18. Що являє поняття "гіпотеза"?

..., висунуте для пояснення будь-яких явищ (процесів) або причин, які зумовлюють даний наслідок.

20. Дайте визначення поняття "метологія наукового дослідження":

1	Сукупність принципів, методів, прийомів та процедур дослідження, що застосовуються в тій чи іншій спеціальній галузі знань.
2	Способи дослідження явищ, які визначають підхід до їх вивчення.
3	Накопичення фактів і методів та їх кількісне перетворення на нову теорію, систему знань.
4	Цілеспрямований процес активного відображення об'єктивного світу свідомістю людини.

21. Назвіть принципи наукової методології:

1	Цілісності, всебічності, системоутворюючих відносин, субординації, динамічності, випереджального відображення.
2	Відповідності, обмежень, інваріантності, споглядання, доповнення, фальсифікаціонізму, простоти.
3	Історизму, термінологічній, системності, суперечності, єдності якості й кількості, заперечення, розвитку, причинності (каузальності).
4	Вивчення і аналізу наукових праць відомих учених; узагальнення ідей науковців; проведення досліджень; аналіз концепцій у даній сфері наукової й практичної діяльності.

22. Розставити поняття у відповідності до їх характеристик

1. Теорія.	А. Наука про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності. Б. Система правил і прийомів використання певної сукупності методів дослідження, включаючи техніку й оперування різноманітними операціями під час пізнання. В. Структурована система достовірних, глибоких та конкретних знань про дійсність, яка дає цілісне, синтетичне уявлення про закономірності та суттєві характеристики об'єкта пізнання.
2. Методологія.	
3. Методика.	

23. У сучасній методології науки діалектика – це?

Стиль мислення, який характеризується гнучкістю думок, схильністю до компромісів чи теоретичні методи загальнонаукового рівня пізнання.

24. Які основні групи загальних методів наукових досліджень?

1	Методи збору та узагальнення інформації.
2	Аналізу, прогнозування та моделювання.
3	Програмно-цільові та евристичні методи.
4	Емпіричні та теоретичні.

25. Які є групи законів наукових досліджень в економіці?

1	Логічні закони та правила.
2	Теоретичного дослідження.
3	Окремі, особливі та загальні.
4	Емпіричного дослідження.

26. Які закони належать до логічних?

	У бланку відповідей впишіть правильну відповідь
--	---

27. Що передбачає закон виключеного третього?

1	Предмет думки в межах одного міркування має залишатися незмінним.
2	Вимагає від дослідника ясних і визначених відповідей, оскільки не допускає "проміжного" варіанта між твердженням про істинність і одночасним запереченням щодо одного явища або предмета.
3	Всі поняття і судження мають носити однозначний характер.
4	Усяка істинна думка має достатню підставу, тобто будь-яку іншу думку, з якої за необхідності випливає істинність цієї думки.

28. На яких принципах формується наукова теорія в економіці:

1	Цілісність, всебічність, системоутворюючі відносини, субординація, динамічність, випереджальне відображення.
2	Відповідності, обмежень, інваріантності, споглядання, доповнення, фальсифікаціонізму, простоти.
3	Наукова обґрунтованість, орієнтація на зростання кінцевих позитивних результатів, поєднання та узгодження перспективного і поточного, виявлення провідної ланки, контроль за виконанням планів наукових досліджень.
4	Універсального взаємозв'язку, діалектичного протиріччя, єдності якісного і кількісного, діалектичного заперечення та відбиття.

29. Які методи належать до методів наукового пізнання?

1	Статистико-економічні.
2	Загальнонаукові, конкретно-наукові і спеціальні.
3	Статистико-економічний, розрахунково-конструктивний, монографічний, економіко-математичний, експериментальний, абстрактно-логічний.
4	Монографічний, абстрактно-логічний, графічний, статистичний.

30. Перелічте загальнонаукові методи наукових досліджень в економіці:

	У бланку відповідей впишіть правильну відповідь
--	---

31. Що являють собою методи теоретичного дослідження?

	У бланку відповідей впишіть правильну відповідь
--	---

32. Визначте методи теоретичного дослідження?

1	Несуперечливості, повноти, незалежності.
2	Абстрагування, аналіз, синтез.

3	Сходження від абстрактного до конкретного, ідеалізація, формалізація, аксіоматичний метод.
4	Синтез, індукція, дедукція.

33. Що являє поняття “робоча методика”?

1	Розкриття прийнятого порядку і послідовності дій під час проведення досліджень, виконуючи функцію алгоритму.
2	Форма наукового знання, основою якого є припущення про природу речей і явищ або про причини і закономірності, що їх зумовлюють.
3	Вміння довести свої судження і спростувати (якщо потрібно) доводи опонентів.
4	Початковий етап емпіричного дослідження, який полягає у цілеспрямованому сприйнятті предметів і явищ дійсності для одержання безпосередніх даних про об'єкт пізнання.

34. Класифікація спостережень у наукових дослідженнях:

	У бланку відповідей впишіть правильну відповідь
--	---

35. Які з груп загальних методів наукового пізнання належать до:

1.Методів емпіричного дослідження. 2.Методів, що використовуються як на емпірично-му, так і на теоретичному рівнях дослідження. 3.Методів, що використовуються на теоретичному рівні дослідження.	А.Абстрагування, конкретизація, узагальнення, формалізація, системний, функціонально-системний, комплексний.
	В. Спостереження, порівняння, експеримент.
	С. Аналіз і синтез, індукція й дедукція, моделювання, гіпотетичний метод, експертні методи.

36. Які є умовиводи?

1	Аналізу, прогнозування, моделювання.
2	Фундаментальні поняття, принципи, закони, рівняння.
3	Індуктивні, дедуктивні, зроблені за аналогією.
4	Принципи, аксіоми, поняття, судження, закони, категорії, факти.

37. Наукова ідея– це?

1	Судження, яке фіксує події, що відбуваються об'єктивно, незалежно від
---	---

	свідомості.
2	Спонування людей до дії.
3	Нове розуміння реальності
4	Форма відображення у думках нового розуміння об'єктивної реальності.

38. За якими ознаками класифікують види економічного аналізу?

	У бланку відповідей впишіть правильну відповідь
--	---

39. Завдання групування у наукових дослідженнях:

	У бланку відповідей впишіть правильну відповідь
--	---

40. Які є методи інформаційно-логічного аналізу?

1	Методи збору та узагальнення інформації.
2	Порівняння, розрахунку відносних та середніх величин.
3	Методи аналізу, прогнозування та моделювання.
4	Програмно-цільові та евристичні методи.

41. Який з наведених методів передбачає:

1. Метод порівняння. 2. Індексний метод. 3. Балансовий метод.	А. Зіставити взаємопов'язані показники господарської діяльності з метою в'яснення і вимірювання їх взаємного впливу, а також підрахунку резервів підвищення ефективності виробництва.
	В. Оцінити роботу підприємства (фірми), визначити відхилення від планових показників, встановити їх причини і виявити резерви.
	С. Вивчити складні явища, окремі елементи яких не підлягають вимірюванню.

42. Балансовий метод – це:

Метод планування та аналізу господарсько-виробничої діяльності чи збору та узагальнення інформації.

43. Метод функціонально-системного підходу – це:

	У бланку відповідей впишіть правильну відповідь
--	---

44. Які методи використовують для перевірки робочої гіпотези?

1	Анкетування та інтерв'ю.
---	--------------------------

2	Статистичні та математичні.
3	Природні та штучні.
4	Опитування, спостереження, експеримент, тестування, анкетування.

45. Моделювання– це:

... дослідження об'єктів пізнання на їх моделях.

46. Для чого застосовуються економіко-математичні методи аналізу?

1	Визначення внутрішніх господарських втрат у зв'язку з можливим оптимальним рішенням.
2	Встановлення оптимальної виробничої структури підприємства, розроблення шляхів підвищення продуктивності праці і рентабельності виробництва.
3	Для вибору найкращих, оптимальних варіантів, які визначають господарські рішення у тих економічних умовах, які склались чи плануються.
4	Для врахування взаємодії факторів зовнішнього та внутрішнього підприємницького середовища.

47. Яке призначення мають наступні моделі?

1. Статичні. 2. Динамічні. 3. Аналітичні.	А. Відображають зміну об'єкта дослідження з плином часу та застосовуються для перевірки гіпотез, визначення майбутніх параметрів системи (процесу або явища).
	В. Це алгебраїчні вирази або рівняння з системою обмежень, постійними та змінними членами, які внаслідок переваг формалізації є зручними для використання та інтерпретації результатів.
	С. Для описування певних (переважно постійних, незмінних) співвідношень між параметрами системи, яка підлягає вивченню.

48. Назвіть ознаки синергетичних систем:

1	Накопичення капіталу, циклічності, товарного виробництва, вартості, попиту та пропозиції, економії часу, грошового обігу, попиту та зниження дохідності, конкуренції, зростання продуктивності праці,.
2	Переходу кількісних змін у якісні, єдності та боротьби протилежностей, заперечення заперечення.
3	Комплексності, ефективності, оптимізації витрат, раціонального розміщення виробничих сил.
4	Ієрархічність, гомеостатичність, нелінійність, відкритість, несталість,

	емержентність, спостерігаємість.
--	----------------------------------

49. Назвіть мету факторного аналізу:

1	Формалізація взаємозв'язків між факторами та результуючим показником.
2	Доказ обґрунтованості наукових положень, їх достовірності й новизни.
3	Вивчення та вимір взаємозв'язку факторів та їх впливу на результаивний показник.
4	Доказ результату через логічні, математичні перетворення.

50. Що являють наступні складові графічного методу?

1. Графік. 2. Графічний образ. 3. Поле графіка.	А. Основа графіка, що являє собою геометричні символи, — сукупність ліній, фігур і точок, за допомогою яких відображаються накопичені дані.
	В. Простір, у якому розташовані графічні образи. Воно характеризується розмірами (обираються довільно, залежно від інформаційної насиченості та вирішуваних завдань) і пропорціями
	С. Наочне подання інформації у формі кількісних показників за допомогою геометричних ліній та фігур.

51. Що є основними елементами, які формують зміст мети дослідження?

1	Спостереження, порівняння, підрахунок, читання, умовивід тощо.
2	Остаточний результат, об'єкт дослідження, шлях досягнення остаточного результату.
3	Структура, зв'язки, властивості, відношення, показники, характеристики тощо
4	Періодичність, детерміністичний характер, дискретність, безперервність, спосіб і форма.

52. Яка з названих відповідей найбільш повно відображає основні види наукових публікацій?

1	Дисертація, стаття, монографія, методичні та практичні рекомендації, підручник, посібник.
2	Реферат, доповідь (тези), стаття, монографія, методичні та практичні рекомендації, підручник, посібник.
3	Реферат, доповідь, методичні та практичні рекомендації, підручник, посібник.
4	Монографія, стаття, підручник, посібник.

53. Назвіть структурні елементи наукової статті:

	У бланку відповідей впишіть правильну відповідь
--	---

54. Які є складові процесу накопичення та обробки наукової інформації?

..., обробка, аналіз та узагальнення.

55. Що являють наступні публікації?

1. Монографія.	А. Виклад проміжних чи остаточних результатів наукового дослідження.
2. Тези.	
3. Наукова стаття.	В. Ґрунтовна наукова праця у вигляді книги, у якій всебічно досліджується одне питання або одна тема.
	С. Виклад основних аспектів наукової доповіді.

56. Що являє собою конференція?

	У бланку відповідей впишіть правильну відповідь
--	---

57. Аргументація – це:

Сугубо логічний процес, сутність якого полягає в обґрунтуванні істинності судження чи висновок про його хибність.

58. Наведіть визначення курсової роботи:

	У бланку відповідей впишіть правильну відповідь
--	---

59. Що являє собою магістерська робота?

	У бланку відповідей впишіть правильну відповідь
--	---

60. З чого розпочинається магістерська робота?

З вибору теми чи збору інформації.

ГЛОСАРІЙ

Абстрагування - це метод наукового пізнання, який полягає в уявному відволіканні від несуттєвих властивостей і зв'язків, предметів та одночасному виділенні (фіксуванні) однієї чи кількох сторін, що становлять об'єкт дослідження.

Аксиома — твердження певної теорії, яке при її деструктивній побудові приймається без доведення як вірне вихідне положення та кладеться в основу доведення інших тверджень.

Актуальність — важливість, необхідність вирішення у цей час.

Алгоритмічні моделі — комплексні моделі, що поєднують елементи аналітичних та евристичних (логічних систем), структура яких не піддається прямому аналізу.

Альтернатива (від лат. *alternare* — чергую, змінюю) — формально представляє дві ситуації з однаковими інтервалами, але з різними описаннями.

Аналіз — метод наукового дослідження шляхом розкладання предмета чи явища на складові з метою встановлення їхніх взаємозв'язків та визначення таким чином їх внутрішньої сутності.

Аналітичні моделі — алгебраїчні вирази або рівняння з системою обмежень, постійними та змінними членами, які внаслідок переваг формалізації є зручними для використання та інтерпретації результатів.

Аналогія — метод наукового дослідження, за допомогою якого від подібності об'єктів певного класу за одними ознаками роблять висновок про інші об'єкти.

Анкетне обстеження — збір інформації згідно зі спеціально підготовленими формами-запитами (анкетами) від певного кола осіб, що можуть оцінити певний предмет або явище відповідно до свого фаху або за іншими критеріями.

Анкетування — метод збору інформації за допомогою завчасно підготовлених опитувальних листів — анкет.

Аргументація — суто логічний процес, який полягає в обґрунтуванні істинності судження (тези доказу) за допомогою інших суджень (аргументів або доводів).

Відповідь — це нове судження, яке відповідно до поставленого запитання уточнює або доповнює знання.

Відхилення — різниця між варіантою та середнім показником вибраної сукупності, в якій обов'язково має дотримуватись послідовність підстановки значень, що дасть змогу однозначно характеризувати напрямок відхилень за допомогою ознак перевищення або не досягнення.

Вірогідність — кількісна характеристика можливості настання будь-якої випадкової події за тих чи інших умов, які можуть повторюватись необмежену кількість разів.

Вибіркове спостереження — спеціальний випадковий відбір певного кола одиниць загальної сукупності, характеристика яких дає змогу судити про всю сукупність.

Вимірювання — найбільш точний пізнавальний засіб, що є процедурою визначення числового значення певної величини за допомогою одиниці виміру (еталона).

Вчений — фізична особа, яка провадить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження і отримує наукові чи науково-технічні результати.

Гіпотеза — форма наукового знання, основою якого є припущення про природу речей і явищ або про причини і закономірності, що їх зумовлюють.

Гносеологія — теорія пізнання, що досліджує вихідні умови та загальні основи будь-якого дослідження; узагальнення результатів багатовікової історії, у процесі якої предметно-практична і духовна діяльність людини розширювала горизонт пізнання явищ у природі, суспільстві, мисленні.

Графік — наочне подання інформації у формі кількісних показників за допомогою геометричних ліній та фігур.

Графічний метод — систематизація та наочне подання (у вигляді графіків, діаграм, картограм, картодіаграм, логічних схем) інформації, отриманої внаслідок збору даних, групування, проведення аналізу, синтезу нових показників, прогнозування розвитку подій та моделювання ситуації.

Графічний образ — геометричні знаки (сукупність ліній, фігур і точок), за допомогою яких на графіку відображаються накопичені дані.

Групування — розподіл генеральної або вибіркової сукупності за певними сутнісними варіюючими ознаками, що мають назву ознак групування або критеріїв.

Дедукція — умовивід, у якому висновок про деякий елемент множини робиться на підставі знання загальних властивостей усієї множини.

Діалектика — наука про загальні закони існування всесвіту, його пізнання та зміни.

Діалектичне протиріччя — внутрішнє самозаперечення, яке передбачає одночасну єдність та антагонізм елементів і характеристик предметів або явищ.

Доведення — це сукупність логічних способів обґрунтування істинності будь-якого судження за допомогою інших істинних і пов'язаних з ним суджень.

Доказ — обґрунтування тези за допомогою раніше встановлених положень.

Дослід — наукове вивчення явищ за допомогою доцільно обраних або штучно створених умов, що забезпечують "чисте" протікання тих процесів, дослідження яких необхідне для встановлення закономірних зв'язків між явищами та їх суті.

Евристичні методи у вузькому розумінні являють собою способи навчання, а у широкому — неформальні методи, які дають змогу досліджувати творчу діяльність, відкривати нове у судженнях, ідеях, способах дії.

Економічний аналіз — науковий спосіб пізнання сутності економічних явищ через визначення їх структури, змісту та взаємозв'язків.

Експеримент — метод наукового дослідження, який припускає втручання у природні умови існування предметів і явищ, відтворює визначені сторони предметів і явищ у спеціально створених умовах з метою вивчення їх без супутніх обставин.

Закон — логічне, формалізоване та чітко сформульоване співвідношення між явищами об'єктивної дійсності, що характеризується як необхідне, істотне, стійке, повторюване та загальне.

Ідеалізація — метод наукового дослідження, за допомогою якого абстрактно конструюються поняття про неіснуючі об'єкти, які мають прообрази у реальному світі.

Індукція — умовивід від часткового до загального, у процесі якого на підставі знання про частину предметів одного класу робиться висновок про клас взагалі; метод пізнання, сукупність пізнавальних операцій, у результаті яких здійснюється рух думки від менш загальних положень до більш загальних.

Інформація — зміст повідомлення про сукупність явищ і подій, що представляють інтерес для вивчення, підлягають реєстрації та обробці.

Категорія — форма мислення, яка відображає універсальні властивості та співвідношення об'єктивної дійсності; спосіб засвоєння конкретного та пізнання ще не виявлених і не усвідомлених елементів дійсності.

Критика — це логічна операція, котра спрямована на руйнування існуючої аргументації будь-якої тези. За формою вона може бути явною або неявною.

Логістичний аналіз — різновид аналізу, орієнтований на вивчення товарних потоків та їх раціональну організацію.

Макет таблиці — структурована система рядків і стовпців (граф), призначена для інформаційного наповнення.

Математичні моделі — моделі, в основі яких лежить формалізований, математичний опис об'єкта, що враховує різну кількість факторів та зв'язків між ними.

Мета дослідження — це кінцевий результат, на досягнення якого воно спрямоване.

Метод — спосіб досягнення конкретного завдання; спосіб, шлях пізнання і практичного перетворення реальної дійсності, система прийомів і принципів, що регулює практичну і пізнавальну діяльність людини.

Метод експертних оцінок — спеціальним чином організований збір суджень, оцінок та пропозицій спеціалістів з певної галузі знань, їх аналіз, зведення та формування виваженого результату.

Методика — сукупність методів, пов'язаних спільністю вирішення окремих проблем.

Методи науки — способи дослідження явищ, які визначають як підходи до вивчення, планомірний шлях пізнання та встановлення істини, так і сферу їх застосування.

Методологія — наука про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності; спосіб усвідомлення будови науки і методів її роботи; сукупність принципів, методів, прийомів та процедур дослідження, що застосовуються в тій чи іншій спеціальній галузі знань.

Модель — еталон, стандарт, умовний образ будь-якого об'єкта, що застосовується як його заміник для дослідження властивостей, зв'язків предметів і явищ реальної дійсності.

Моделювання — дослідження за допомогою умовних зображень об'єктів або їх аналогів (умоглядних чи фізичних), що мають аналогічні істотно важливі характеристики.

Монографічний опис — спостереження, яке застосовується для детального вивчення одиничних, але типових об'єктів (господарств, організаційних схем і тощо).

Наука — динамічна система знань, яка розкриває нові явища у

суспільстві та природі з метою їх застосування у практичній діяльності людей.

Наукова діяльність — інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у сфері фундаментальних та прикладних досліджень.

Наукова ідея — нове, нетрадиційне пояснення явищ.

Наукова проблема — форма наукового знання, зміст якої становить сферу непізнаного людиною, того, що потребує вивчення.

Наукове пізнання — процес відображення та відтворення дійсності у мисленні.

Науковий працівник — вчений, який за основним місцем роботи та відповідно до трудового договору / контракту професійно займається науковою, науково-технічною або науково-педагогічною діяльністю та має відповідну кваліфікацію, підтверджену результатами атестації.

Науковий результат — нове знання, одержане у процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях наукової інформації у формі звіту, наукової праці, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття тощо.

Наукові факти — відображені свідомістю події, явища, що відбувалися або відбуваються у дійсності, які є перевіреними, обдуманими і зафіксованими мовою науки у формі емпіричних суджень.

Науково-дослідна або науково-технічна установа — юридична особа незалежно від форми власності, створена в установленому законодавством порядку, для якої наукова або науково-технічна діяльність є основною і становить понад 70 % загального річного обсягу виконаних робіт.

Науково-дослідна робота — дослідження з метою одержання наукового результату, головний шлях набуття, примноження та оновлення знань, який передбачає уміння ставити наукові завдання, планувати їх виконання, організовувати збір і обробку інформації, а також

створювати умови для генерування нових ідей та їх практичної реалізації.

Науково-прикладний результат — нове конструктивне чи технологічне рішення, експериментальний зразок, закінчене випробування, розробка, яка впроваджена або може бути впроваджена у суспільну практику. Може мати форму звіту, ескізного проекту, конструкторської або технологічної документації на науково-технічну продукцію, натурального зразка тощо.

Науково-технічна діяльність — інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій, основними формами якої є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, технологічні, пошукові, проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, інші роботи, пов'язані з доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії практичного використання.

Несуцільне спостереження — вивчення частини одиниць сукупності, яка характеризується масовістю та несе на собі всі характерні риси повної сукупності.

Об'єкт наукових досліджень — процес або явище, що породжує проблемну ситуацію чи вимагає отримання більш детального знання.

Об'єкт спостереження — сукупність одиниць предмета або явища, що вивчається, стосовно якого необхідно зібрати первинну інформацію.

Парадокс — це міркування, у якому доводиться як істинність, так і хибність певного судження.

Паралогізм — це ненавмисна логічна помилка в міркуванні, яка виникає внаслідок порушення законів і правил логіки й звичайно призводить до хибних висновків.

Перепис — спеціально організоване спостереження, завданням якого є повний облік чисельності та складу будь-якого явища шляхом запису необхідного набору даних за кожною одиницею, що становить досліджуване явище.

Перетворення — вид безпосереднього умовиводу, в якому змінюється якість засновка без зміни його кількості, тобто змінюються на протилежні якість зв'язку та якість предикату.

Поняття — думка, що в узагальненій формі відображає предмети і явища дійсності та зв'язки між ними за допомогою фіксації загальних і специфічних ознак, явищ та співвідношень між ними.

Порівняння — один із найбільш поширених методів пізнання, який полягає у зіставленні однорідних об'єктів з метою встановлення подібності та відмінності предметів і явищ дійсності.

Практичне значення — важливий елемент обґрунтування, який підтверджує значущість теоретичних та методичних розробок автора для використання у процесі життєдіяльності людини у певній визначеній чи різноманітних галузях.

Предмет науки — пов'язані між собою форми руху матерії або особливості відображення їх у свідомості.

Предмет у наукових дослідженнях — явище або процес, що знаходиться в межах об'єкта та розглядається як елемент, частина об'єкта дослідження.

Прикладні наукові дослідження — наукова чи науково-технічна діяльність, спрямована на одержання і використання знань для практичних цілей.

Принцип — початок, база, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорій, наук. Зазвичай розрізняють принцип буття — те, що лежить в основі дійсності, і принцип пізнання — те, що покладено в основу розуміння, вивчення цієї дійсності.

Прогноз — науково обґрунтоване судження про можливі стани об'єкта в майбутньому, альтернативні шляхи та терміни їх настання.

Прогнозування — дослідження, що базується на всебічному аналізі

ретроспективного розвитку, глибокому знанні об'єктивних законів та має на меті наукове обґрунтування можливого стану об'єктів у майбутньому і визначення альтернативних шляхів строків та умов досягнення такого стану.

Програмно-цільовий метод — один зі способів розробки програм, які мають вирішувати певні завдання або сприяти досягненню попередньо визначених параметрів розвитку економічних та інших систем.

Синтез — метод наукового дослідження шляхом поєднання у єдине ціле отриманих при попередньому аналізі елементів / складових частин.

Система — сукупність, комбінація або набір взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдине ціле.

Системний метод — сукупність загальнонауко-вих методологічних принципів і способів дослідження, в основі яких лежить орієнтація на розкриття цілісності об'єкта як системи.

Спостереження — активний пізнавальний процес, що спирається насамперед на роботу органів чуттів людини та його предметну матеріальну діяльність.

Спростування — це логічна операція, що спрямована на зруйнування доведення шляхом встановлення хибності або необґрунтованості висунутої тези.

Статичні моделі — різновид моделей, призначений для опису певних (бажано постійних, незмінних) співвідношень між параметрами системи, яка підлягає вивченню.

Судження — це форма мислення, в якій щось стверджується або заперечується в існуванні предметів або виражається зв'язок між предметом та його властивостями чи відношення між предметами. Судження бувають прості і складні.

Суцільне спостереження — процес фіксації та збору інформації, орієнтований на повне врахування усіх одиниць сукупності, що складають досліджуване явище.

Таблиця — форма раціонального викладення інформації.

Табличний метод — систематизація та наочне подання у вигляді таблиць текстової та цифрової інформації, отриманої внаслідок збору даних, групування, проведення аналізу, синтезу нових показників, прогнозування розвитку подій та моделювання ситуації.

Теза — це судження, істинність якого треба довести.

Тезою спростування називають судження, за допомогою яких спростовується теза.

Темпи зростання — співвідношення всередині одного ряду показників (елементів), що належать до різних періодів або моментів.

Теорема — положення або твердження, істинність якого встановлюють шляхом доказу, заснованого на аксіомах або доведених раніше положеннях.

Теорія — комплекс абстрактних пізнавальних образів, поглядів, уявлень, ідей, понять, концепцій тощо, спрямованих на тлумачення і пояснення певних явищ.

Узагальнення — логічний процес переходу на більш високий ступінь абстракції шляхом виявлення спільних ознак предметів або явищ.

Узагальнення поняття — логічна операція, що полягає в переході від поняття з меншим обсягом до поняття з більшим обсягом.

Умовивід — розумова операція, за допомогою якої з певної кількості заданих суджень виводиться інше судження, певним чином пов'язане з вихідними.

Умовивід за аналогією — процес уподібнення нового одиничного явища іншому, відомому і подібному до нього одиничному явищу та поширення на нього раніше отриманої інформації; метод, що використовується для одиничних і неповторних за своїми індивідуальними характеристиками подій, предметів, явищ.

Управлінський аналіз — дослідження теоретичних основ та

практичних результатів функціонування економічних систем з метою побудови ефективної системи управління, прийняття оптимальних управлінських рішень та досягнення очікуваних результатів в економіці на макро-, мезо- та мікрорівнях.

Уявлення — розумове перетворення вражень та формування на їх основі мислительних образів, реалізація яких приводить до утворення нових матеріальних і духовних цінностей.

Факторний аналіз — метод дослідження, який дає змогу вивчити та виміряти взаємозв'язок факторів та їх вплив на результативний показник.

Фінансовий аналіз — процес вивчення суті фінансових механізмів та процесів, які відбуваються в економіці.

Фундаментальні наукові дослідження — наукова теоретична або експериментальна діяльність, спрямована на одержання нових знань про закономірності розвитку природи, суспільства, людини та їх взаємозв'язок.

РЕКОМЕНДОВАНА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ЛІТЕРАТУРА З ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ»

Основна

1. Єрмаков О.Ю. Основи наукових досліджень в економіці: Навчальний посібник. – Київ: ЦП «Компринт», 2015. – 178 с.
2. Єрмаков О.Ю., Погрішук Г.Б., Чорнодон В.І. Основи методології наукових економічних досліджень: Навчальний посібник. – Тернопіль: «Підручники і посібники», 2010. – 290с.
3. Шейко В.М., Кушнарєнко П.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: Підручник. Київ: «Знання - Прес», - 2002. - 293с.
4. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - К.: Центр учбової літератури, 2007. - 254 с.
5. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: Навчальний посібник / О.В. Крушельницька. -К. : Кондор, 2006. -206 с.
6. Основи наукових досліджень: конспект лекцій / укладач Е. В. Колісніченко. – Суми : Сумський державний університет, 2012. – 83 с.
7. Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 352 с.
8. Марцин В.С., Міценко Н.Г., Даниленко О.А. та ін. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник / Л.: Ромус-Поліграф, 2002.- 128 с.
9. Стеченко Д.М., Чмир О.С, С79 Методологія наукових досліджень: Підручник. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2007. — 317 с.
10. Ростовський В.С. Основи наукових досліджень та технічної творчості: підруч. для студ. вищ. навч. закл./ В.С.Ростовський, Н.В. Дібрівська ; -К.: ЦУЛ, 2009. -95 с.

Допоміжна

1. Закон України “Про вищу освіту” (від 1.08.2014 № 1556-VIII) // Відомості Верховної Ради України. – 2014. №37-38. ст. 2004.
2. Закон України “Про державне прогнозування та розроблення програм

економічного і соціального розвитку України” (від 23.03.2000 №1602-III) // Відомості Верховної Ради України. – 2000.– №25 – Ст. 195.

3. Закон України “Про науково-технічну інформацію” (від 25.06.93. № 3323- XII) // Відомості Верховної Ради України. – 1993.– №33.– Ст.345; 2003.– №30 – Ст.247.

4. Закон України “ Про наукову і науково-технічну діяльність” (від 01.12.98. №284-XIV) // Відомості Верховної Ради України. – 1999.– №2 – 3 – Ст. 20.

5. Закон України “Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки” (від 11.07.2002 №2623-III) // Відомості Верховної Ради України. – 2001.– №48 – Ст. 253.

6. Постанова Верховної Ради України “Про концепцію науково-технічного та інноваційного розвитку України” (від 13.07.99 №916-XIV) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №37. – Ст. 336.

7. Актуальні питання методології та практики науково-технічної політики / За ред. Б.А. Малицького. – К.: УкрІНТЕІ, 2001. – 201с.

8. Білуха М.Т. Основи наукових досліджень: Підруч. для студ. екон. спец. вузів. – К.: Вища шк., 1997. – 271с.

9. Британ В.Т. Организация вузовской науки: опыт и уроки. – К.: Лыбидь, 1992. – 168с.

10. Добров Г.М. Наука о науке / Отв. ред. Н.В. Новиков. – 3-е изд., доп. и пере раб. – К.: Наук. думка, 1998. – 304с.

11. Лудченко А.А., Лудченко Я.А., Примак Т.А. Основы научных исследований: Учеб. пособие / Под ред. А.А. Лудченко. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2000. – 114с.

12. Мочерний С.В. Методологія економічного дослідження. – Л.: Світ, 2001. – 415с.

13. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: Стат. зб. / Відп. за випуск Л.Г.Луценко / Держкомстат. – К., 2002. – 316с.

14. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: Стат. зб. / Держкомстат. – К., 2003. – 340с.

15. Нормативно-правові акти про наукову та науково-технічну діяльність у вищих навчальних закладах України: У 2 кн. / За ред. Ю.І. Горобця, М.І. Панова, - Х.: Право, 2001. – Кн.. 1. – 784с.
16. Основи наукових досліджень: Навч. посібник / Марцин В.С., Міценко Н.Г., Даниленко О.А. та ін. - Л.: Ромус-Поліграф, 2002.- 128 с.
17. Перспективи інноваційного розвитку України: Зб. наук. ст. / За ред. Я.А. Жаліла. – К.: Альтерпрес, 2002. – 160с.
18. Порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань: Нормативні документи. – К.: Бюлетеня ВАК України, 2000. – 32с.
19. Становление научной системы Украины: информационно-аналитические материалы / Под науч. ред. А.П. Шлапака, Я.С. Яцкива. – К.: ЦИНТП и ИН им. Г.М. Доброва НАН Украины, 2001ю – 34с.
20. Федоров К.Г. Стимулирование эффективности и качества научной работы. – М.: Химия, 1980.- 111с.

Інформаційні ресурси

1. Лудченко А.А., Лудченко Я.А., Примак Т.А. Основы научных исследований: Учеб. пособие / Под ред. А.А. Лудченко. — 2-е изд., стер. — К.: Знание, 2001. — 113 с. - Режим доступа: <http://www.npu.edu.ua/le-book/book/djvu/>
2. Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник / Київ: Видавничий Дім «Слово», 2003.- 240 с. - Режим доступа: <http://www.info-library.com.ua/books-book-96.html>
3. Пістунов І.М. Основи наукових досліджень: Курс лекцій. - Режим доступа: <http://library.donntu.edu.ua/bibl/fah/osnnaukdosldnepr.pdf>
4. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. - К.: Центр учбової літератури, 2007. - 254 с. - М.: Издательство РГПУ им. А.И. Герцена, 2004. - 639с. - Режим доступа: http://dmeti.dp.ua/file/kdoczn_10892.pdf

ТЕМАТИКА КВАЛІФІКАЦІЙНИХ БАКАЛАВРСЬКИХ РОБІТ

для студентів спеціальності **051 «Економіка»** - спеціалізація **«Економіка підприємства»**

1. Земельні ресурси підприємства та економічна ефективність їх використання.
2. Основні фонди підприємства і резерви підвищення ефективності їх використання.
3. Оборотні засоби підприємства і шляхи підвищення ефективності їх використання.
4. Оцінка економічної ефективності використання МТП і шляхи її підвищення.
5. Капітальні вкладення і шляхи підвищення ефективності їх використання.
6. Трудові ресурси підприємства і підвищення ефективності їх використання.
7. Продуктивність праці в підприємстві та резерви її зростання.
8. Резерви зниження собівартості продукції рослинництва
9. Собівартість продукції тваринництва та шляхи її зниження.
10. Економічна ефективність використання вантажного автотранспорту та резерви її підвищення.
11. Прибуток підприємства: суть, механізм формування та розподілу і резерви збільшення.
12. Аналіз економічної ефективності інфраструктури і шляхи її підвищення (на прикладі підприємств району).
13. Аналіз економічної ефективності роботи промислових і допоміжних підприємств та шляхи її підвищення (на прикладі одного-двох підприємств району).
14. Економічні засади функціонування селянських (фермерських) господарств (на прикладі конкретних суб'єктів господарювання, незалежно від виду діяльності).

15. Формування інвестиційних ресурсів сільськогосподарських підприємств.
16. Стратегія забезпечення ефективного розвитку аграрної та переробної сфер сільського господарства.
17. Формування і підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу в сільськогосподарському підприємстві.
18. Удосконалення механізму інформаційно-консультаційного забезпечення в інфраструктурі бізнесу в сфері АПК.
19. Роль інтеграційних процесів у підвищенні ефективності виробництва і переробки сільськогосподарської продукції.
20. Оцінка інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств та шляхи її покращення.
21. Підвищення економічної ефективності діяльності фермерських господарств.
22. Економічна оцінка результатів господарської діяльності сільськогосподарських підприємств.
23. Система мотивації праці в сільському господарстві та шляхи її удосконалення.
24. Аналіз інвестиційних процесів в сільськогосподарському підприємстві.
25. Оцінка інвестиційної діяльності підприємства та проблеми інвестиційного управління.
26. Інвестування у відтворення основних фондів сільськогосподарського підприємства.
27. Аналіз системи оплати праці у сільськогосподарському підприємстві та напрями їх удосконалення.
28. Аналіз процесів формування і ефективності використання трудових ресурсів у сільськогосподарському підприємстві та визначення шляхів їх покращення.
29. Ринок праці та розробка стратегії формування продуктивної зайнятості населення у сільській місцевості регіону.
30. Особисті селянські господарства їх роль, місце і значення в розвитку аграрного сектора економіки регіону.

31. Розробка економічної стратегії розвитку сільськогосподарського підприємства.
32. Оцінка конкурентоспроможності продукції сільськогосподарського підприємства та шляхи її підвищення.
33. Головні напрямки удосконалення матеріально-технічної бази сільськогосподарського підприємства.
34. Конкурентоздатність фермерських підприємств в ринкових умовах та шляхи її підвищення.
35. Економічні проблеми ціноутворення та напрями їх вирішення у підприємстві.
36. Аналіз фінансового стану підприємства та розробка заходів щодо його поліпшення.
37. Господарський ризик, його оцінка на підприємстві та розробка системи заходів із страхування від ризику.
38. Економічна ефективність інноваційних процесів в сільськогосподарських підприємствах.
39. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва та шляхи підвищення її економічної ефективності.
40. Рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції та резерви її підвищення.

ТЕМАТИКА КВАЛІФІКАЦІЙНИХ БАКАЛАВРСЬКИХ РОБІТ

для студентів спеціальності **071 «Облік і оподаткування»** - спеціалізація

«Облік і аудит»

1. Облік і аудит грошових коштів в національній валюті.
2. Облік і аудит грошових коштів в іноземній валюті.
3. Облік і аудит поточної дебіторської заборгованості.
4. Облік і аудит розрахунків з покупцями і постачальниками.
5. Організація обліку і контролю біологічних активів.
6. Облік і аудит основних засобів.
7. Організація обліку, контроль і аналіз ефективності використання основних засобів.
8. Облік і аудит нематеріальних активів.
9. Організація обліку та аналіз кредитів банку.
10. Організація обліку та аналіз довгострокових зобов'язань.
11. Організація обліку, контроль та аналіз розрахунків з покупцями і замовниками.
12. Організація обліку, аудит та аналіз розрахунків з постачальниками і підрядниками.
13. Організація обліку та аналіз розрахунків з бюджетом за податками (місцевих бюджетів, до державного бюджету).
14. Облік і аудит розрахунків за виплатами працівникам.
15. Облік і контроль розрахунків з працівниками та аналіз продуктивності праці.
16. Облік і аудит праці та її оплати на підприємстві (в рослинництві, тваринництві).
17. Облік і контроль розрахунків за соціальним страхуванням.
18. Облік і контроль розрахунків за пенсійним страхуванням.
19. Організація обліку та аналіз фінансових інвестицій.
20. Організація обліку та аналіз амортизації (зносу) необоротних активів.

21. Облік капітальних інвестицій, контроль та аналіз їх ефективності.
22. Облік і аудит виробничих запасів.
23. Організація обліку, контроль та аналіз використання виробничих запасів.
24. Організація обліку та контроль поточних біологічних активів.
25. Організація обліку та аудит виробництва (реалізації, переробки, зберігання) сільськогосподарської продукції.
26. Організація обліку малоцінних та швидкозношуваних предметів і контроль за їх використанням.
27. Організація обліку та аналіз власного капіталу.
28. Організація обліку, аналіз і розподіл фінансових результатів.
29. Організація обліку та аналіз матеріальних витрат і виявлення резервів зниження матеріаломісткості продукції.
30. Облік витрат, калькуляція та аналіз собівартості продукції зернових культур.
31. Організація обліку витрат, калькуляція та аналіз виробництва кормів.
32. Організація обліку, розподіл і аналіз складу загальновиробничих витрат.
33. Організація обліку, аудит та аналіз витрат діяльності підприємства.
34. Організація обліку, аудит і аналіз доходів від реалізації продукції (робіт, послуг).
35. Організація обліку і аудиту експортно-імпортних операцій.
36. Організація проведення інвентаризації та відображення її результатів в обліку.
37. Методика складання балансу, аналіз і аудит фінансового стану підприємства.
38. Методика складання фінансової звітності, аналіз і аудит фінансового стану підприємства.
39. Оборотні активи підприємства, їх облік і оцінка ефективності використання.
40. Необоротні активи підприємства, їх облік і оцінка використання.
41. Грошові ресурси підприємства, їх облік і аудит.

42. Безготівкові розрахунки на підприємстві, їх облік і аудит.
43. Кредитні ресурси підприємства, їх облік і оцінка ефективності використання.
44. Страхування майна, його облік і аудит розрахунків з органами страхування.
45. Орендні операції, їх облік і аудит розрахунків між учасниками оренди.
46. Фінансові результати від звичайної діяльності підприємства, їх облік і аудит.
47. Лізингові операції, їх облік і аудит.
48. Фінансові результати, їх формування, облік і аудит в підприємстві.
49. Готівкові платежі, їх облік і контроль.
50. Формування доходів підприємства, їх облік і аудит.
51. Амортизація, її облік і аудит.
52. Дебіторська і кредиторська заборгованість: відображення в обліку та контроль за їх погашенням.
53. Оплата праці працівників, облік і аудит нарахувань та утримань з неї.
54. Валютні операції, їх облік і аудит.
55. Формування, облік і аудит доходів від звичайної діяльності підприємства.
56. Автоматизація обліку і аудиту розрахунків з покупцями та замовниками.
57. Досвід організації облікового процесу на підприємстві.
58. Облік, аналіз та аудит діяльності підприємства з іноземними інвестиціями.

ТЕМАТИКА КВАЛІФІКАЦІЙНИХ БАКАЛАВРСЬКИХ РОБІТ

для студентів спеціальності **072 «Фінанси, банківська справа та страхування»** - спеціалізація **«Фінанси і кредит»**

1. Обґрунтування фінансової політики підприємства.
2. Грошові розрахунки та їх вплив на господарську діяльність підприємства.
3. Диверсифікація джерел грошових надходжень підприємств в умовах розвитку економіки.
4. Дивідендна політика акціонерного товариства.
5. Вексельна форма розрахунків і її вплив на фінансовий стан підприємства.
6. Вплив системи оподаткування на ділову активність підприємства.
7. Капітальні вкладення та їх фінансове забезпечення на підприємстві.
8. Кредитування інноваційної діяльності підприємств.
9. Фінансові ресурси підприємства і джерела їх формування.
10. Фінансове інвестування та його вплив на діяльність підприємств.
11. Організація розрахунків підприємства з суб'єктами господарювання та її вплив на фінансовий стан підприємства.
12. Напрями підвищення прибутковості аграрного підприємства.
13. Стратегічне фінансове планування на підприємстві.
14. Підвищення ефективності використання оборотних активів підприємства.
15. Пільги в непрямому оподаткуванні та їх значення у фінансово-господарській діяльності аграрних підприємств.
16. Пільги в прямому оподаткуванні та їх значення в фінансово-господарській діяльності аграрних підприємств.
17. Прямі податки та їх вплив на фінансово-господарську діяльність підприємства.
18. Поточне фінансове планування на підприємстві.
19. Податковий менеджмент та його вплив на інвестиційну діяльність підприємства.

20. Реальні інвестиції підприємства та джерела їх фінансового забезпечення.
21. Рентабельність підприємства і шляхи її підвищення.
22. Система фінансової оцінки інвестиційної привабливості підприємства.
23. Організація фінансування аграрних підприємств.
24. Оптимізація структури активів підприємства.
25. Аналіз фінансових ризиків підприємства і методи їх нейтралізації.
26. Аналіз ліквідності підприємства та шляхи її зміцнення.
27. Шляхи формування фінансового потенціалу підприємства.
28. Забезпечення фінансової стійкості підприємств АПК.
29. Аналіз платоспроможності підприємства та шляхи її зміцнення.
30. Організація готівкового грошового обігу на підприємстві.
31. Оцінка фінансової діяльності підприємства.
32. Фінансова діяльність фермерських господарств.
33. Формування доходів сільськогосподарських підприємств.
34. Формування витрат в аграрних підприємствах.
35. Формування та використання фінансових ресурсів аграрних підприємств.
36. Формування капіталу сільськогосподарських підприємств.
37. Формування та використання прибутку аграрних підприємств.
38. Формування оборотних активів аграрного підприємства.
39. Фінансова санація підприємства.
40. Оцінка інвестиційного потенціалу підприємства.
41. Інвестиційна діяльність аграрного підприємства.
42. Шляхи фінансового оздоровлення підприємства.
43. Шляхи удосконалення амортизаційної політики підприємства.
44. Формування політики реального інвестування на підприємстві.
45. Формування політики фінансового інвестування на підприємстві.
46. Інвестиційні проекти як форма реалізації інвестиційної стратегії підприємства АПК
47. Системи забезпечення підприємства робочим капіталом

48. Фінансовий контрольінг в системі фінансового планування аграрного підприємства.
49. Інвестиційна політика в системі фінансового забезпечення підприємства.
50. Підвищення кредитоспроможності аграрного підприємства.
51. Інвестиційна привабливість підприємств АПК.
52. Фінансове забезпечення вищих навчальних закладів в Україні.
53. Фінансове планування у ВНЗ.
54. Фінансові ресурси держави: проблеми формування та ефективного використання.
55. Фінансова політика України в епоху глобалізації.
56. Оцінка ефективності витрачання бюджетних коштів у пріоритетних галузях економіки.
57. Механізм обслуговування державного боргу України.
58. Фінансове планування в державних підприємствах.
59. Бюджет навчальних закладів в Україні.
60. Фінансове планування в бюджетних установах.
61. Розрахунки бюджетних установ в Україні.
62. Казначейське обслуговування бюджетних установ в Україні.
63. Особливості оподаткування бюджетних установ в Україні.
64. Оподаткування малого бізнесу в Україні.
65. Оцінка ризиків вкладення коштів підприємством на фінансовому ринку.

І. РЕЄСТРАЦІЙНА ФОРМА

№	Назва поля	Вміст поля
1.	Назва роботи	Випускна бакалаврська робота
2.	Автор (ПІБ)	Королюк Людмила Вячеславівна
3.	Дата захисту (рік, місяць, день)	2017 03 26
4.	Факультет (ННІ)	економічний
5.	Кафедра (шифр, назва)	11.03. економіки праці та соціального розвитку
6.	Напрямок підготовки	6.030508 – Економіка підприємства
7.	Форма навчання	заочна
8.	Тема випускної бакалаврської роботи	Формування соціальної відповідальності суб'єктів агропромислового підприємництва
9.	Керівник (ПІБ, науковий ступінь, вчене звання)	Нагорний Віталій Володимирович, к.е.н, старший викладач
10.	Ключові слова (до 10 слів)	соціальна відповідальність, агробізнес, агропромислові формування, конкурентоспроможність, ефективність
11.	Анотація (до 300 символів)	

Науковий керівник:
к.е.н., ст.викладач

Нагорний В.В.
(Підпис)

ВИПУСКНА БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

11.03 – БР.88 «З» 2017.02.13 015 ПЗ

КОРОЛЮК ЛЮДМИЛА ВАЛЕРІЇВНА

2017

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Економічний факультет**

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри економіки праці
та соціального розвитку

_____ Єрмаков О.Ю.
(підпис)
« ____ » _____ 2017р.

ВИПУСКНА БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА
на тему
**«Формування соціальної відповідальності суб'єктів агропромислового
підприємництва»**

Спеціальність (напрямок підготовки) **6.030508 – Економіка підприємства**
(код і назва)

Керівник бакалаврської роботи

к.е.н.
(науковий ступінь та вчене звання)

Виконала

(підпис)

(підпис)

Нагорний В.В.
(ПІБ)

Корольок Л.В.
(ПІБ студента)

Київ – 2017

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Економічний факультет

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри економіки праці та
соціального розвитку

д.е.н., проф. _____ Єрмаков О.Ю.
(науковий ступінь, вчене звання) (підпис) (ПІБ)

« _____ » _____ 2016р.

ЗАВДАННЯ

до виконання випускної бакалаврської роботи студенту

Королюк Людмилі В'ячеславівні

(прізвище, ім'я, по-батькові)

Спеціальність (напрямок підготовки) 6.030508 – Економіка підприємства
(код і назва)

Тема випускної бакалаврської роботи: **Формування соціальної відповідальності суб'єктів агропромислового підприємництва**

Затверджена наказом ректора НУБіП України від **13 лютого 2017р. № 88 "З"**

Термін подання завершеної роботи на кафедру 2017.02.27
(рік, місяць, число)

Вихідні дані до випускної бакалаврської роботи: звітність провідних
бізнес-організацій України, фінансова звітність підприємства, не фінансова
звітність підприємства

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Теоретичні основи здійснення соціальної відповідальності суб'єктами агропромислового бізнесу
2. Аналіз корпоративної соціальної відповідальності агропромислових підприємств
3. Шляхи формування корпоративної соціальної відповідальності суб'єктів агропромислового підприємництва

Перелік графічного матеріалу (за потреби): **таблиці, рисунки, схеми** _____

Дата видачі завдання « _____ » _____ 2016 р.

Керівник випускної
бакалаврської роботи

(підпис)

Нагорний В.В.
(прізвище та ініціали)

Завдання прийняла до
виконання

(підпис)

Королюк Л.В.
(прізвище та ініціали студента)

РЕФЕРАТ

Магістерська робота: _____ стор., _____ табл., _____ рис., _____ джерел.

Актуальність дослідження _____

Мета дослідження _____

Об'єкт дослідження _____

Предмет дослідження _____

Результати досліджень _____

Ключові слова: _____

Зразок оформлення списку використаних джерел

Характеристика джерел	Приклад оформлення
Конституція України, Закони України, Укази Президента України, Постанови Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України	<p>1. Конституція України. – К. : Юрид. літ., 1996. – 50 с.</p> <p>Закон України “Про форми власності на землю” /// ВВР України.– 1992. – №78.</p> <p>1. Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва” // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1997. – № 6. – С.36-38.</p> <p>1. Постанова Верховної Ради України від 1 березня 1991 р. “Про зайнятість населення” // ВВР України</p>
Книги: - один автор	1. Заставний Ф.Д. Територіальні передпланові прогнози / Ф.Д. Заставний. – К. : Наукова думка, 1998. – 182 с.
- два автори	1. Белецький В.М. Моделювання макроекономічних процесів :Монографія / В.М. Белецький, В.Д. Бакуменко. – К.: УАДУ при Президентові України, 1998. – 320 с.
- три автори	1. Рижук С.М. Агроекологічні особливості високоефективного використання осушуваних торфових ґрунтів Полісся і Лісостепу / Рижук С.М., Слюсар І.Т., Вергунов В.А. – К. : Аграрна наука, 2002. – 130 с.
- чотири автори	1. Регіональна економіка / [Михасюк І.Р., Янків М.Д., Залога З.М., Сажинець С.Й.]. – Львів: Українські технології, 1998.– 240 с.
- п’ять і більше авторів	1. Психология менеджмента / [Власов П. К., Липницький А. В., Луцыхина И. М. и др.] ; под ред. Г. С. Никифорова. – [3-е изд.]. – Х. : Гуманитар. центр, 2007. – 510 с.

<p>Без автора</p>	<p>1. Составление библиографического описания : [Краткие правила / Межвед. каталогизац. комис. при Гос. Б-ке СССР им. В.И. Ленина] – 2-е изд., доп. – М. : Книжкова палата, 1991.– 224 с.</p> <p>2. Проблеми типологічної та квантитативної лексикології : [зб.наук.праць / наук. ред. Каліущенко В. та ін.] – Чернівці : Рута, 2007. – 310 с.</p>
<p>Багатотомні видання</p>	<p>1. Экономическая энциклопедия : в 6 т. [гл. ред. А.М. Румянцев]. – М. : Советская энциклопедия, Т. 4: Политическая экономия. – 1980. – 624 с.</p> <p>2. Межгосударственные стандарты : каталог в 6 т. / [сост. Ковалева И.В., Рубцова Е.Ю. ; ред. Иванов В.Л.]. – Львов : НТЦ “Леонорм-Стандарт”, 2005 – (Серия “Нормативная база предприятия”). Т. 1. – 2005. – 277 с.</p> <p>3. Бондаренко В. Г. Теорія ймовірностей і математична статистика. Ч.1 / В. Г. Бондаренко, І. Ю. Канівська, С. М. Парамонова. – К. : НТУУ “КПІ”, 2006. – 125 с.</p>
<p>Матеріали конференцій, з’їздів</p>	<p>1. Економіка, менеджмент, освіта в системі реформування агропромислового комплексу : матеріали Всеукр. конф. Молодих учених-аграрників [„Молодь України і аграрна реформа”], (Харків, 11-13 жовт. 2000 р.) / М-во аграр. політики, Харк. держ. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. – Х. : Харк. держ. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва, 2000. – 167 с.</p> <p>2. Матеріали ІХ з’їзду Асоціації українських банків, 30 червня 2000 р. інформ. бюл. – К. : Асоц. укр. банків, 2000. – 117 с. – (Спецвип.: 10 років АУБ).</p>
<p>Стандарти</p>	<p>1. Якість води. Словник термінів : ДСТУ ISO 6107-1:2004 – ДСТУ ISO 6107-9:2004. – [Чинний від 2005-04-01]. – К. : Держспоживстандарт України, 2006. – 181 с. (Національні стандарти України).</p> <p>2. Вимоги щодо безпечності контрольно-вимірювального та лабораторного електричного устаткування. Частина 2-020. Додаткові вимоги до лабораторних центрифуг (EN 61010-2-020:1994, IDT): ДСТУ EN 61010-2-020:2005. – [Чинний від 2007-01-01]. – К. : Держспоживстандарт України, 2007. – IV, 18 с. – (Національний стандарт України).</p>

Словники	<p>1. Ожегов С. И. Словарь русского языка : 70 000 слов / [под. ред. Н.Ю. Шведовой]. – 23-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1990. – 917 с.</p> <p>2. Тимошенко З. І. Болонський процес в дії : словник-довідник основ. термінів і понять з орг. навч. процесу у вищ. навч. закл. – З. І. Тимошенко, О. І. Тимошенко. – К. : Європ. Ун-т, 2007. – 57 с.</p>
Дисертації	<p>1. Гаркуша О.М. Стратегія відновлення і високоефективного функціонування виноградарсько-виноробного підкомплексу АПК України в умовах ринкової економіки: дис. доктора екон. наук: 08.07.02 / Гаркуша Олександр Миколайович. – Миколаїв, 2002. – 346 с</p>
Автореферати дисертацій	<p>1. Шевелюк О.О. Формування ефективного земельного-ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 “Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)” / О.О. Шевелюк. – Миколаїв, 2013. – 20, [1] с.</p>
Електронні ресурси	<p>1. Бібліотека і доступність інформації у сучасному світі: електронні ресурси в науці, культурі та освіті : (підсумки 10-ї Міжнар. конф. “Крим-2003”) [Електронний ресурс] / Л.Й. Костенко, А.О. Чекмарьов, А.Г. Бровкін, І.А. Павлуша // Бібліотечний вісник – 2003. – № 4. – С. 43. – Режим доступу до журн. : http://www.nbuv.gov.ua/articles/2003/03klinko.htm.</p> <p>2. Богомольний Б. Р. Медицина екстремальних ситуацій [Електронний ресурс] : навч. посіб. для студ. мед. вузів III-IV рівнів акредитації / Б. Р. Богомольний, В. В. Кононенко, П. М. Чуєв. – 80 Min / 700 MB. – Одеса : Одес. мед. ун-т, 2003. – (Бібліотека студента-медика) – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. – Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. – Назва з контейнера</p>